

**ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ**



**ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ & ΜΕΣΩΝ ΜΑΖΙΚΗΣ
ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ»**

Θέμα διατριβής: «Διαδίκτυο και εξωτερική πολιτική.

Η περίπτωση της Συμφωνίας των Πρεσπών»

Όνομα Υποψήφιας:

Μαρία Καραφωτιά

(Α.Μ.: 9983201838205)

*Διπλωματική εργασία που κατατίθεται ως μέρος των απαιτήσεων του Προγράμματος
Μεταπτυχιακών Σπουδών στην Επικοινωνία και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης*

Επιβλέπων Καθηγητής:

Γεώργιος Πλειός

ΑΘΗΝΑ, Αύγουστος 2020

Copyright ©

Καραφωτιά Μαρία, 2020. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved. Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τη συγγραφέα. Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν τη συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου στον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Γιώργο Πλειό για την πολύτιμη βοήθειά του στο σχεδιασμό και την πραγματοποίηση της παρούσας εργασίας. Επίσης, στις καθηγήτριες και τους καθηγητές μου στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Πολιτική και Διαδίκτυο» του Τμήματος Επικοινωνίας και ΜΜΕ του ΕΚΠΑ, για την ουσιαστική προσφορά τους στην πορεία αυτή, όπως και στα υπέροχα παιδιά της «φουρνιάς» 2018-2020, για όσα μοιραστήκαμε ως τώρα. Οφείλω τέλος ένα μεγάλο ευχαριστώ στην οικογένειά μου, για την κατανόηση και την έμπρακτη υποστήριξη εκ μέρους τους.

Στο Θανάση, τον αδερφό μου
Στη Χρυσάνθη και τον Παναγιώτη, τους γονείς μου
για ακόμα μία φορά

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Συμφωνία των Πρεσπών αποτελεί μια επιμέρους διάσταση του Μακεδονικού ζητήματος, ενός ζητήματος επίμαχου, με βαρύνουσα πολιτική και συμβολική σημασία για την εξωτερική και την εσωτερική πολιτική της χώρας («εθνικό θέμα»). Καθώς το εν λόγω ζήτημα καλύπτεται διαχρονικά στα ελληνικά Μέσα όχι μόνο υπό μία εθνοκεντρική οπτική, αλλά επιπλέον με όρους έντονου εθνικισμού, αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη της εθνικιστικής ιδεολογίας και του εθνικιστικού λόγου, μέσα από τις εκδηλώσεις τους στο διαδικτυακό δημοσιογραφικό λόγο και ειδικότερα την κάλυψη της υπογραφής της ως άνω Συμφωνίας. Βασική μας επιδίωξη είναι, πρώτο, να ανασύρουμε μέσα από τις ειδησεογραφικές περιγραφές του ερευνητικού μας δείγματος τα κυρίαρχα εννοιολογικά και ερμηνευτικά σχήματα για τον «εθνικό εαυτό», τον «εθνικώς Άλλο» και τις μεταξύ τους σχέσεις σε μια συγκυρία πολιτικής προσέγγισης μεταξύ των δύο χωρών, η οποία σηματοδοτείται από την υπογραφή της Συμφωνίας των Πρεσπών· δεύτερο, να εντοπίσουμε και να ερμηνεύσουμε πιθανές μεταβολές στην κάλυψη του Μακεδονικού ζητήματος ανάμεσα στο πρόσφατο και στα προγενέστερα στάδια της εξέλιξής του· τρίτο, να μελετήσουμε τις ποικίλες συνθήκες διαμόρφωσης των αναπαραστάσεων, όπως επίσης και των μεταβολών τους, σχετικά με το Μακεδονικό ζήτημα στα ελληνικά Μέσα, παλιά και νέα.

Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνάς μας, στην οποία αξιοποιούνται ποιοτικές ερευνητικές μέθοδοι (Θεματική Ανάλυση και Κριτική Ανάλυση Λόγου), καταγράφονται αξιοσημείωτες μεταβολές στην κάλυψη του Μακεδονικού σε σχέση με προγενέστερα στάδια της εξέλιξής του, που κωδικοποιούνται στα εξής σχήματα: από τον πολιτιστικό στον πολιτικό εθνικισμό, από την κρίση της εθνικής ταυτότητας στη λογική της προσέγγισης, από την οπτική των εθνικών θεμάτων στη λογική των θεμάτων του εθνικού συμφέροντος και τέλος την κάλυψη του Μακεδονικού, όχι μόνο ως διμερούς ζητήματος, αλλά επίσης ως ζητήματος με διεθνείς διαστάσεις. Σε κάθε περίπτωση, υποστηρίζουμε ότι δεν πρόκειται για μια βαθιά και γενικευμένη αλλαγή στη λογική που διέπει την κάλυψη της εξωτερικής πολιτικής και ευρύτερα των διεθνών σχέσεων στα Μέσα, ούτε για μία μεταβολή που σχετίζεται με το διαδίκτυο ως νέο Μέσο επικοινωνίας. Αντίθετα, πιθανολογούμε ότι πρόκειται για μία ένδειξη

ρεαλισμού και μετατόπισης της εστίασης της εθνικιστικής οπτικής των Μέσων εν γένει σε άλλα επίμαχα ζητήματα της «επικαιρότητας».

Λέξεις – κλειδιά: Συμφωνία των Πρεσπών, εθνικισμός, εξωτερική πολιτική, διαδίκτυο

ABSTRACT

The Prespa Agreement is connected with the Macedonian issue, which has been a long-standing, controversial one within the Greek public sphere so far. It has been covered not only in an ethnocentric way in the Greek media, but furthermore in a strongly nationalistic one. Thus, the subject of the present effort is the study of the ideology and the discourse of Nationalism through their manifestations in the Greek journalistic sites concerning the Prespa Agreement. The main goal is first to trace the mainstream concepts about national identity, the “national other” and the relation between them in our sample; second, to detect the probable changes in the way new media covered the Macedonian issue recently in comparison with the way the old media have done during the previous years; third, to study the various conditions under which the representation of the Macedonian issue has been shaped in the Greek media.

According to the findings of our research, which is based on qualitative methods, there are some changes detected throughout our sample concerning the media coverage of the subject under investigation. Thus, the focus of our sample seems to move away from the cultural Nationalism towards the political Nationalism; from the crisis of national identity to the logic of approach between Greece and North Macedonia; from the concept of “national issues” to the concept of “national interest”; the coverage of the Macedonian issue not only as a binary one, but also as a subject of international interest. According to our analysis, the above changes are mainly attributed not to a profound transformation of the way media cover the foreign policy affairs in Greece so far, but to the fact that they have realized that the subject under investigation is not the proper one to demonstrate the ideology and the discourse of Nationalism through it anymore.

Key words: Prespa Agreement, Nationalism, foreign policy, internet

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	2
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	4
ABSTRACT	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	8
ΜΕΡΟΣ Α΄: ΘΕΩΡΙΑ	16
Κεφάλαιο 1^ο: Μέσα επικοινωνίας και εξωτερική πολιτική	16
Κεφάλαιο 2^ο: Το ιδεολογικό πλαίσιο λειτουργίας των Μέσων	29
2.1 Ο εθνικισμός ως κυρίαρχο εθνικό αφήγημα	29
2.2 Ο εθνικισμός ως πολιτική ιδεολογία της νεωτερικότητας. Έθνος και συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας	32
2.3 Η περίπτωση της Ελλάδας. Πολιτιστικός εθνικισμός και συντηρητισμός, οι πυλώνες του κυρίαρχου εθνικού αφηγήματος	40
2.4 Εθνικισμός και ΜΜΕ. Η περίπτωση της Ελλάδας: παλιά και νέα Μέσα για το Μακεδονικό (1992-2018)	50
ΜΕΡΟΣ Β΄: ΕΡΕΥΝΑ	74
Κεφάλαιο 3^ο: Η έρευνα	74
3.1 Θεωρητική επισκόπηση – Η πορεία προς την έρευνα	74
3.2 Κύριο και επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα	79
3.3 Προσδιορισμός του ερευνητικού δείγματος	80
3.4 Η ερευνητική μέθοδος	85
Κεφάλαιο 4^ο: Τα ευρήματα της έρευνας	87
4.1 Η κατασκευή του «εθνικού εαυτού»	88
4.2 Η συγκρότηση του «εθνικώς Άλλου»	101
4.3 Η κυρίαρχη αφήγηση για τη σχέση ανάμεσα στο «Εμείς» και τον «Άλλον»	109
4.4 Η κατασκευή της Συμφωνίας των Πρεσπών ως πολιτικού/διπλωματικού γεγονότος	112
Κεφάλαιο 5^ο: Συμπεράσματα	119
ΠΗΓΕΣ	123
Α) ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ & ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ	123
Β) ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ	139

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Συμφωνία των Πρεσπών υπογράφεται στις 17 Ιουνίου 2018 και σηματοδοτεί την κατάληξη της πιο πρόσφατης κοινής προσπάθειας ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας, με στόχο τη διευθέτηση των μεταξύ τους διαφορών. Αποτελεί δε μια επιμέρους διάσταση του Μακεδονικού ζητήματος, ενός ζητήματος επίμαχου, με βαρύνουσα πολιτική και συμβολική σημασία για την εξωτερική και την εσωτερική πολιτική της χώρας («εθνικό θέμα») για τους λόγους που θα δούμε στη συνέχεια.

Η διερεύνηση της κάλυψης της εν λόγω Συμφωνίας¹ από τις ελληνικές ειδησεογραφικές διαδικτυακές σελίδες είναι το αντικείμενο της παρούσας προσπάθειας. Πιο συγκεκριμένα, εκείνο που επιχειρούμε στην ανά χείρας εργασία είναι να εξετάσουμε, υπό το θεωρητικό πρίσμα του εθνικισμού, το περιεχόμενο και τα ρηματικά στοιχεία των δημοσιογραφικών περιγραφών στο διαδίκτυο αναφορικά με την υπογραφή της ως άνω πολιτικής/διπλωματικής εξέλιξης. Αν, όπως υποστηρίζεται, η ελληνική εξωτερική πολιτική εν γένει και ειδικότερα τα λεγόμενα «εθνικά θέματα», προσεγγίζονται διαχρονικά από τα παλιά Μέσα υπό μια εθνικιστική οπτική (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010), εδώ επιδιώκουμε τη μελέτη της εθνικιστικής ιδεολογίας και του εθνικιστικού λόγου, μέσα από τις εκδηλώσεις τους στο διαδικτυακό δημοσιογραφικό λόγο για τη Συμφωνία των Πρεσπών. Καθώς υποστηρίζουμε ότι, μέσα από τις δημοσιογραφικές περιγραφές για το εν λόγω ζήτημα, ή με αφορμή αυτό, αρθρώνεται λόγος σχετικά με δύο βασικές έννοιες στην εθνικιστική ιδεολογία, τον «εθνικό εαυτό» και τον «εθνικώς Άλλο» (Τερζής 2007), τα υπό εξέταση κείμενα των Μέσων προσεγγίζονται εδώ περισσότερο ως ένα πεδίο εκδήλωσης εθνικιστικών ιδεολογικών αντιλήψεων, παρά ως ένα μέσο λιγότερο ή περισσότερο πιστής αναπαράστασης της πραγματικότητας της εξωτερικής πολιτικής (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010).

¹ Το πλήρες όνομα της Συμφωνίας είναι «Τελική Συμφωνία για την επίλυση των διαφορών όπως περιγράφονται στις αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών 817 (1993) και 845 (1993), τη λήξη της ενδιάμεσης συμφωνίας του 1995 και την εδραίωση στρατηγικής εταιρικής σχέσης μεταξύ των μερών». Για λόγους οικονομίας, στο εξής αναφερόμαστε σε αυτήν ως «Συμφωνία των Πρεσπών», ονομασία που καθιερώθηκε στο δημόσιο διάλογο λόγω της τοποθεσίας υπογραφής της. Το πλήρες κείμενο της Συμφωνίας είναι διαθέσιμο εδώ: https://government.gov.gr/wp-content/uploads/2019/01/prespes_26.6%CE%A735.5_5.pdf (Ανάκτηση Απρίλιος 7 2020).

Ο βασικός στόχος της παρούσας εργασίας είναι τριπλός. Εκείνο που επιδιώκουμε είναι, πρώτο, να ανασύρουμε μέσα από τις ειδησεογραφικές περιγραφές του ερευνητικού μας δείγματος τα κυρίαρχα εννοιολογικά και ερμηνευτικά σχήματα, τις κυρίαρχες αντιλήψεις, ιδέες και νοήματα για τον «εθνικό εαυτό», τον «εθνικός Άλλο» και τις μεταξύ τους σχέσεις σε μια συγκυρία πολιτικής προσέγγισης μεταξύ Ελλάδας και Βόρειας Μακεδονίας, συγκυρία που σηματοδοτείται από την υπογραφή της Συμφωνίας των Πρεσπών· δεύτερο, να εντοπίσουμε και να ερμηνεύσουμε πιθανές μεταβολές στην κάλυψη του Μακεδονικού ζητήματος ανάμεσα στο πρόσφατο και στα προγενέστερα στάδια της εξέλιξής του· τρίτο, να μελετήσουμε τις ποικίλες συνθήκες διαμόρφωσης των αναπαραστάσεων, όπως επίσης και των μεταβολών τους, σχετικά με το Μακεδονικό ζήτημα στα ελληνικά Μέσα, παλιά και νέα.

Το ζήτημα που μας απασχολεί εδώ είναι ευρύ και σύνθετο, μπορεί δε να αναλυθεί από πολλές πλευρές και σε πολλά επίπεδα. Καταρχήν, εντάσσεται στο πλαίσιο του ευρύτερου προβληματισμού σχετικά με το ρόλο των Μέσων – κυρίως της Τηλεόρασης και πιο πρόσφατα του διαδικτύου – στη μεταβολή του περιβάλλοντος εντός του οποίου χαράσσεται, ασκείται και προσλαμβάνεται η εξωτερική πολιτική των κρατών (Φραγκονικολόπουλος και Παναγιώτου 2008; Gilboa 2005α; Gilboa 2005β; Gilboa 2002; Robinson 1999; Larson 1992) εντός ενός παγκοσμιοποιημένου συστήματος επικοινωνίας (Παπαθανασόπουλος 2011) κι ενός μετα-εθνικού τρόπου πολιτικής και οικονομικής οργάνωσης (Φραγκονικολόπουλος 2012). Η έννοια της μεταβολής δεν αποκλείει εκείνους τους κοινωνικούς δρώντες που παραδοσιακά καθορίζουν τη χάραξη και την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής, όπως είναι για παράδειγμα οι πολιτικοί φορείς και οι διπλωμάτες. Σηματοδοτεί ωστόσο τη δυναμική εμφάνιση των Μέσων ως σημαντικού παίκτη στην πολιτική και διπλωματική σκακιέρα (Taylor 2004; McNair 2003). Έτσι, για τη μελέτη της κάλυψης της εξωτερικής πολιτικής στα Μέσα, στο σχετικό δημόσιο διάλογο συνεξετάζονται η αμφίδρομη σχέση ανάμεσα στο πολιτικό σύστημα και τα Μέσα, καθώς και ο βαθμός εξάρτησης των τελευταίων από το κράτος και τις επίσημες πηγές (Papathanassopoulos 2017), οι ιδιαιτερότητες του εκάστοτε επικοινωνιακού συστήματος (Hallin και Mancini 2004), το είδος του Μέσου και το ιδιοκτησιακό του καθεστώς (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010), η συγκυρία του εθνικού επεισοδίου (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010), όπως επίσης το επίπεδο ανάπτυξης της κοινωνίας των πολιτών (Demertzis, Papathanassopoulos και

Armenakis 1999) και η ενδεχόμενη μεταβολή στις διασυνδέσεις μεταξύ των παραπάνω παραγόντων λόγω της έλευσης των νέων Μέσων στο πεδίο της σύγχρονης ενημέρωσης (Curran κ.ά. 2013; Paterson 2007).

Η συζήτηση για το ρόλο των Μέσων ως σημαντικού παίκτη στο πεδίο της πολιτικής και της διπλωματίας δεν εξαντλείται εδώ. Στο σχετικό ακαδημαϊκό διάλογο, η έννοια και η διαδικασία της μεσοποίησης (mediatization) κατέχουν κεντρική θέση (Strömbäck 2008; Mazzoleni και Schulz 1999). Σύμφωνα με το επιχείρημα αυτό, η κάλυψη των ζητημάτων της εξωτερικής πολιτικής είναι αποτέλεσμα περισσότερο της μιντιακής διαπραγμάτευσης και της λογικής του Μέσου παρά της πολιτικής λογικής, την οποία προτάσσει η έννοια της μεσολάβησης (mediation) (Strömbäck και Esser 2014; Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010; Strömbäck 2008). Η θέση περί μεσοποίησης της εξωτερικής πολιτικής βέβαια διαθέτει ισχύ σε συγκεκριμένα επικοινωνιακά συστήματα και ακαδημαϊκά περιβάλλοντα. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, μας παραπέμπει ουσιαστικά σε ένα από τα κεντρικά ζητήματα στο σχετικό ακαδημαϊκό διάλογο, που αφορά στη διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στην πραγματικότητα και την αναπαράστασή της από τα / στα Μέσα, καθώς και το ζήτημα της κοινωνικής κατασκευής της πραγματικότητας από τα Μέσα / στα Μέσα (Fiske 2008; Luhman 2003; Gerbner 1998; Παναγιωτοπούλου κ.ά. 1998).

Μία ακόμα παράμετρος που συμβάλλει στη συνθετότητα του υπό εξέταση ζητήματος αφορά στο είδος και τη θέση του εθνικισμού στην πολιτική κουλτούρα μιας χώρας (Βανδώρος 2015; Demertzis κ.ά. 1999). Για να απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό, στρεφόμαστε στη μελέτη του ιστορικού και ιδεολογικού πλαισίου εντός του οποίου λειτουργούν τα Μέσα (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010). Στην Ελλάδα το πλαίσιο αυτό κυριαρχείται από τα εννοιολογικά και ερμηνευτικά σχήματα του πολιτιστικού εθνικισμού (Βανδώρος 2015; Δεμερτζής 1996), ο οποίος, συνεπικουρούμενος από το συντηρητισμό (Γαζή 2011), ισχυροποιείται και συγκροτεί ένα συμπαγές εθνικό αφήγημα, το οποίο επιδεικνύει αξιοσημείωτη αντοχή και συνέχεια στο χρόνο (Φραγκουδάκη 2013; Μαυροειδής 1999), ενώ παρέχει απαντήσεις στο ερώτημα του «συνανήκειν» και του «ταυτίζεσθαι» (Τερζής 2007). Το ως άνω αφήγημα επηρεάζει τα Μέσα δια της εξάρτησής τους από την πολιτική εξουσία και, πιο πρόσφατα, λόγω της ενίσχυσης της οικονομικής τους εξάρτησης από αυτήν ως συνέπεια της κρίσης (Πλειός 2013). Στην παρούσα μελέτη, ως προνομιακούς φορείς του εν λόγω αφηγήματος αντιλαμβανόμαστε το πολιτικό

σύστημα συνολικά (την εκάστοτε κυβέρνηση, τα πολιτικά κόμματα, την τοπική αυτοδιοίκηση κτλ.) (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010), το εκπαιδευτικό σύστημα (Γληνός και Κουγέας 2020; Γώγου και Καλεράντε 2019; Αθανασιάδης 2015; Φραγκουδάκη 2013; Φραγκουδάκη και Δραγώνα 1997; Δεμερτζής 1996), τα Μέσα (Μαδιανού 2008; Πλειός 2005; Δεμερτζής 1996; Tsaliki 1995) και την Εκκλησία (Σακελλαρίου 2014).

Οι συνέπειες στη χάραξη, την άσκηση και την πρόσληψη της εξωτερικής πολιτικής, από τη μακροχρόνια κυριαρχία ενός επίσημου εθνικού αφηγήματος με αξίες και προσανατολισμό εθνικιστικό και συντηρητικό, είναι πολλές και σημαντικές. Ενδεικτικά αναφέρουμε εδώ ότι το εν λόγω αφήγημα συγκροτεί μία στρεβλή εκδοχή για το ρόλο και την εικόνα της χώρας στο σύγχρονο μετα-εθνικό κόσμο, την εγκλωβίζει σε μία εύθραυστη, εσωστρεφή και ξενοφοβική εθνική ταυτότητα, την οδηγεί σε διεθνή απομόνωση και συμβάλλει στην κάλυψη των διεθνών εξελίξεων γενικά – και των εξωτερικών σχέσεων ειδικότερα – στα Μέσα υπό μία αδιάλλακτη, εθνικιστική οπτική (Zeri, Tsekeris και Tsekeris 2018; Φραγκουδάκη 2013; Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010).

Η επιλογή της υπογραφής της Συμφωνίας των Πρεσπών για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας δεν έγινε τυχαία. Η εν λόγω Συμφωνία, όπως ήδη αναφέρθηκε, αποτελεί την πιο πρόσφατη εξέλιξη του Μακεδονικού ζητήματος, το οποίο είναι αφενός ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα μακροχρόνια αποτυχημένων πολιτικών και διπλωματικών κινήσεων από την ελληνική πλευρά² λόγω της κυριαρχίας τού ως άνω επίσημου εθνικού αφηγήματος στο δημόσιο λόγο και τις πολιτικές πρακτικές, καθώς και της συνακόλουθης αυτοπαγίδευσης της ελληνικής πολιτικής και διπλωματίας στο αφήγημα αυτό (Καρπόζηλος και Χριστόπουλος 2018; Φραγκουδάκη 2013). Αφετέρου, σύμφωνα με αρκετές έρευνες το Μακεδονικό ζήτημα υπήρξε, μέχρι την υπογραφή της υπό εξέταση Συμφωνίας, ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα έντονα εθνικιστικής κάλυψης από τον Τύπο και την Τηλεόραση (Ελληνας 2012; Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010; Μαδιανού 2008; Σκουλαρίκη 2007; Τερζής 2007; Demertzis, Parathanassopoulos και Armenakis 1999; Δεμερτζής και Αρμενάκης 1998; Παναγιωτοπούλου 1998 και 1996; Αρμενάκης κ.ά. 1996). Μάλιστα, το υπό

² Οι διεθνείς σχέσεις είναι ένα σύνθετο πεδίο μελέτης και πολιτικής πρακτικής, στο οποίο εμπλέκονται πολλοί παίκτες και πολλαπλοί παράγοντες. Χωρίς να παραβλέπουμε τη σημασία της διαπίστωσης αυτής, στην παρούσα εργασία εστιάζουμε στην ευθύνη της ελληνικής πλευράς και της συμβολής των ελληνικών Μέσων σε αυτήν.

μελέτη ζήτημα υποστηρίζεται ότι συνέβαλε στη διαμόρφωση και τη διάδοση ενός νέου εθνικιστικού λόγου στην Ελλάδα, συνδέθηκε με την κρίση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας και αποτέλεσε την ελληνική εκδοχή της επανεμφάνισης του εθνικισμού στα Βαλκάνια, μετά τις ραγδαίες πολιτικές αλλαγές στην περιοχή, αλλά και ευρύτερα στην Ευρώπη, προς το τέλος του προηγούμενου αιώνα (Zeri, Tsekeris και Tsekeris 2018; Καρπόζηλος και Χριστόπουλος 2018; Σκουλαρίκη 2007; Αρμενάκης κ.ά. 1996). Είναι αξιοσημείωτο επίσης ότι, μέσα στο πλαίσιο της νέας εθνοφροσύνης που, όπως υποστηρίζεται, γεννήθηκε στα συλλαλητήρια της δεκαετίας του 1990 εμφανίστηκαν, για πρώτη φορά με σχετικά μαζικούς όρους και κυρίως νομιμοποίηση λόγω του θέματος, ακραίες πολιτικά δυνάμεις που εκφράστηκαν μέσω της κοινωνικά ανυπόληπτης και πολιτικά περιθωριοποιημένης ως τότε Χρυσής Αυγής (Καρπόζηλος και Χριστόπουλος 2018; Ψαρράς 2012). Όσο για τα αντίστοιχα συλλαλητήρια του 2018 σηματοδότησαν την επανεμφάνιση του εθνικισμού στην ελληνική κοινωνία, με «τις κραυγές για στρατιωτική δράση, τη ριζοσπαστικοποίηση ανώτερων κληρικών, τις ονειρώξεις απόστρατων για τα δάκρυα της Παναγίας, την υπόδικη ηγεσία της Χρυσής Αυγής να επιστρέφει και να συμμετέχει δραστήρια σε μια μαζική “υπερκομματική” συγκέντρωση» (Καρπόζηλος και Χριστόπουλος 2018: 20). Επομένως, καθώς, αφενός, το Μακεδονικό ζήτημα από το διάστημα 1991-1993 και μετά πλαισιώνεται στο δημόσιο λόγο κυρίως με όρους εθνικισμού και εθνικής ταυτότητας και η συζήτησή του περιστρέφεται σχεδόν αποκλειστικά γύρω από θέματα Ιστορίας και παράδοσης και, αφετέρου, επανέρχεται στην επικαιρότητα μέσω των δημοσιογραφικών περιγραφών ως το πιο σημαντικό ζήτημα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους («το εθνικό θέμα της ημέρας», όπως θα εξηγήσουμε πιο κάτω), η υπογραφή της Συμφωνίας των Πρεσπών ως στάδιο εξέλιξης του Μακεδονικού ζητήματος αποτελεί προνομιακό πεδίο εκδήλωσης του εθνικισμού στα Μέσα και ως εκ τούτου θέμα πρόσφορο για τη μελέτη της εθνικιστικής ιδεολογίας και των αντίστοιχων ρηματικών γνωρισμάτων στο δημοσιογραφικό λόγο.

Δίπλα στις παραπάνω διαστάσεις που σχετίζονται με το αρχικά διατυπωμένο ερώτημα, μπορούμε να προσθέσουμε μία ακόμα για το ζήτημα που εξετάζουμε εδώ σχετικά με το αν το διαδίκτυο ως ένα νέο Μέσο υπερβαίνει τις αδυναμίες της δημοσιογραφίας στα παλιά Μέσα και διαθέτει μία περισσότερο εξωστρεφή και κοσμοπολίτικη ματιά προς τις διεθνείς εξελίξεις. Το ερώτημα αυτό διατυπώνεται όχι

απλώς λόγω της σύνδεσης του διαδικτύου με την τεχνολογική καινοτομία (Qiu 2019; Snowden 2019; Ρήγου 2014), αλλά πολύ περισσότερο λόγω των ευρύτερων πολιτικών, κοινωνικών και πολιτιστικών συνθηκών που το ανέδειξαν – μεταξύ άλλων – ως ένα μέσο αντίστασης απέναντι στην ισχυρή συμμαχία πολιτικού και επικοινωνιακού κατεστημένου της εποχής (Σμυρναίος 2018; Πλειός 2011). Υπό αυτή την έννοια, έχει ενδιαφέρον, κατά την άποψή μας, να διερευνήσουμε αν η κάλυψη της υπογραφής της υπό εξέταση Συμφωνίας από το / στο διαδίκτυο αποστασιοποιείται από εκείνη των προκατόχων του (κυρίως του Τύπου και της Τηλεόρασης) ή αν ακολουθεί το πρότυπο του εθνοκεντρισμού/εθνικισμού και της εσωστρέφειας στην αναπαράσταση των διεθνών εξελίξεων.

Η δημόσια συζήτηση αναφορικά με τη σχέση των Μέσων και της εξωτερικής πολιτικής περιλαμβάνει πολλούς ακόμα παράγοντες. Για τις ανάγκες της παρούσας προσπάθειας περιοριζόμαστε στο ρόλο που διαδραματίζουν αφενός η σχέση των Μέσων με το πολιτικό σύστημα σε μια δεδομένη κοινωνία, εν προκειμένω την ελληνική, αφετέρου το κυρίαρχο εθνικό αφήγημα. Το ρόλο των παραγόντων αυτών επιχειρούμε να προσεγγίσουμε στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας, σε μια προσπάθεια να κατανοήσουμε το πώς και το γιατί στην κάλυψη ενός επιμέρους ζητήματος της πραγματικότητας από τα ελληνικά Μέσα, της εξωτερικής πολιτικής. Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο, εξετάζουμε τις σχέσεις ανάμεσα στα (παλιά) Μέσα και την πολιτική, καθώς και τα μοντέλα κάλυψης των διεθνών υποθέσεων και της εξωτερικής πολιτικής από τα Μέσα. Στο δεύτερο κεφάλαιο αφενός αναφερόμαστε στο ιστορικά διαμορφωμένο ιδεολογικό πλαίσιο εντός του οποίου λειτουργούν τα Μέσα στην Ελλάδα. Αφετέρου, παρουσιάζουμε τις μέχρι τώρα έρευνες για την κάλυψη του Μακεδονικού ζητήματος στον Τύπο και την Τηλεόραση για το χρονικό διάστημα 1991-2018. Μέχρι την ολοκλήρωση της παρούσας προσπάθειας δεν εντοπίσαμε έρευνα με αντικείμενο την κάλυψη της Συμφωνίας των Πρεσπών στις ελληνικές ειδησεογραφικές ιστοσελίδες.

Στο δεύτερο μέρος διαπραγματευόμαστε ζητήματα μεθοδολογίας. Πιο συγκεκριμένα, στο τρίτο κεφάλαιο, διατυπώνουμε το κύριο και τα επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα, προσδιορίζουμε το είδος της ερευνητικής μεθόδου, το δείγμα της έρευνάς μας, τη μέθοδο συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων μας. Το τέταρτο κεφάλαιο περιλαμβάνει την παρουσίαση και τη συζήτηση των αποτελεσμάτων της έρευνας σε σχέση τόσο με το κεντρικό και τα επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα που θέσαμε

αρχικά, όσο και με το θεωρητικό πλαίσιο που αποδεχόμαστε εδώ. Η εργασία ολοκληρώνεται με το πέμπτο κεφάλαιο και τα συμπεράσματα στα οποία μας οδηγούν τα ερευνητικά αποτελέσματα σε συνδυασμό με τις αρχικές θεωρητικές παραδοχές.

ΜΕΡΟΣ Α΄: ΘΕΩΡΙΑ

Κεφάλαιο 1^ο: Μέσα επικοινωνίας και εξωτερική πολιτική

Η σχέση των Μέσων με την εξωτερική πολιτική είναι ένα ευρύ και σύνθετο ζήτημα που αποτελεί συνισταμένη πολλών παραγόντων. Σε κάθε περίπτωση, συνδέεται με ένα κεντρικό ερώτημα στην κοινωνική ανάλυση των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας, το οποίο αναφέρεται στην αναπαράσταση της κοινωνικής πραγματικότητας εν γένει στα Μέσα (π.χ. Fiske 2008; Luhman 2003; Gerbner 1998; Παναγιωτοπούλου κ.ά. 1996). Ειδικότερα για τη μελέτη της σχέσης εξωτερικής πολιτικής, διεθνών εξελίξεων και Μέσων, το ερώτημα που προκύπτει αφορά στο αν τα Μέσα αναπαριστούν λιγότερο ή περισσότερο πιστά τις υποθέσεις της εξωτερικής πολιτικής ή αν οι συντάκτες των δημοσιογραφικών κειμένων δημιουργούν μια κατασκευή, στην οποία μικρή σημασία έχει η σχέση πιστότητας μεταξύ ειδησεογραφικού περιεχομένου και πολιτικού γεγονότος (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 33). Τη σχετική συζήτηση απασχολούν επίσης οι αλλαγές που ενδεχομένως έχει επιφέρει η έλευση των νέων Μέσων στην κάλυψη των συναφών υποθέσεων (Φραγκονικολόπουλος 2012; Φραγκονικολόπουλος και Παναγιώτου 2008). Ακολουθούν οι τρεις κύριες απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά.

Στο δημόσιο διάλογο έχουν διαμορφωθεί τρεις κύριες απαντήσεις για το ερώτημα που αφορά στη σχέση Μέσων και εξωτερικής πολιτικής. Σύμφωνα με την πρώτη από αυτές, τη θέση του κριτικού παρατηρητή («watchdog») (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010), οι δημοσιογράφοι και συνολικά τα Μέσα παρατηρούν τις υποθέσεις της εξωτερικής πολιτικής και στη συνέχεια παρουσιάζουν στο κοινό τις σχετικές εξελίξεις, καθώς και τις απόψεις των φορέων της πολιτικής εξουσίας στις εμπλεκόμενες χώρες. Παράλληλα, ασκούν κριτική στους χειρισμούς των πολιτικών προσώπων, λαμβάνοντας υπόψη τις διεθνείς και διμερείς συνθήκες, τα εθνικά συμφέροντα και το Σύνταγμα της οικείας χώρας ή το προεκλογικό πρόγραμμα του κυβερνώντος κόμματος. Η θέση του κριτικού παρατηρητή δέχεται ότι τα περιστατικά της εξωτερικής πολιτικής ορίζονται αυτόνομα από τους εκπροσώπους του πολιτικού συστήματος (πολιτικά κόμματα, κυβερνήσεις, κρατικές υπηρεσίες), εντός των ορίων της πολιτικής διαδικασίας και με γνώμονα την πολιτική λογική. Η εν λόγω θέση δέχεται επομένως ότι τα Μέσα, παλιά και νέα, δε διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο

στη χάραξη και την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής, αλλά ότι, αντίθετα, λειτουργούν ως κανάλια διοχέτευσης πολιτικών πληροφοριών, ως «διαβιβαστικοί μάντες συμβολικών μορφών και μηνυμάτων που έχουν παραχθεί πρωτογενώς αλλού» (Δεμερτζής 2007: 12).

Η εν λόγω θέση για τη σχέση των Μέσων με την εξωτερική πολιτική, παρά την ισχύ της σε ορισμένες χώρες, επικοινωνιακά συστήματα και ακαδημαϊκά περιβάλλοντα, έχει συναντήσει εκτενή κριτική. Για παράδειγμα, είτε από τη θέση περί «κατασκευής της συναίνεσης» των Herman και Chomsky (1988), είτε από τη θεωρία της Καλλιέργειας των Προτύπων (Shanahan και Morgan 2006), είτε στις περιπτώσεις άσκησης της ενσωματωμένης δημοσιογραφίας (embedded journalism) στους πολέμους του Κόλπου (Gilboa 2004), φαίνεται ότι τα Μέσα δε λειτουργούν ανεξάρτητα από την πολιτική εξουσία. Αντίθετα, είναι δυνατό να συστρατεύονται με την εκάστοτε πολιτική ηγεσία μιας χώρας, να μεταφέρουν και να αναπαράγουν το λόγο και τις απόψεις των κυρίαρχων ελίτ³ σε ζητήματα κοινωνικά, οικονομικά, πολιτικά κ.ο.κ., συνεπώς και σε ζητήματα διεθνών σχέσεων και εξωτερικής πολιτικής, παραβιάζοντας το ρόλο που θα έπρεπε να διαδραματίζουν ως θεματοφύλακες της «αλήθειας» και του «δημόσιου συμφέροντος» και προκαλώντας σημαντικό έλλειμμα δημοκρατίας. Η εξασφάλιση της συναίνεσης των Μέσων υπέρ των κυβερνητικών επιλογών φαίνεται πως συνδέεται με την εξάρτηση των δημοσιογράφων από τις επίσημες πηγές (τα αρμόδια Υπουργεία, τα πολιτικά πρόσωπα εν γένει, τους διπλωμάτες κτλ.). Αυτό παρατηρείται περισσότερο σε χώρες, όπως η Ελλάδα, που ανήκουν στο «μεσογειακό μοντέλο», σύμφωνα με τη διάκριση των επικοινωνιακών συστημάτων από τους Hallin και Mancini (2004), και ιδιαίτερα σε εκείνες τις εκδοχές του όπως αυτό της «διαπλοκής» (Πλειός 2013). Στις περιπτώσεις αυτές, έχει διαμορφωθεί μια μακροχρόνια και πολύ έντονη σχέση αμοιβαίας εξάρτησης Μέσων και εκπροσώπων του πολιτικού συστήματος (κυβερνήσεων, πολιτικών κομμάτων, τοπικής αυτοδιοίκησης κτλ.), όπου το κράτος παρεμβαίνει έντονα σε επίπεδο πολιτικό, οικονομικό κτλ., ενώ τα Μέσα λειτουργούν ως ένθερμοι υποστηρικτές των κυρίαρχων κοινωνικών αντιλήψεων, των πολιτικών προσώπων, των κομμάτων και των ακολουθούμενων πολιτικών πρακτικών (Πλειός 2013). Ιδιαίτερα μάλιστα σε ζητήματα διεθνών σχέσεων και εξωτερικής πολιτικής, τα

³ Μάλιστα, η θεωρία της Καλλιέργειας των Προτύπων υποστηρίζει ότι τα Μέσα, κυρίως η Τηλεόραση, ανήκουν στις ελίτ και επομένως αναπαράγουν τις θέσεις των ελίτ (Shanahan και Morgan 2006).

Μέσα, λόγω της εξάρτησής τους από τις επίσημες πηγές, τείνουν να προσαρμόζουν την κάλυψη που παρέχουν στις απόψεις και το λόγο των πολιτικών ελίτ, συμμορφούμενα με τα συμφέροντα των τελευταίων (Bennett 1990). Το φαινόμενο αυτό φαίνεται πως δεν αναιρείται ούτε με την έλευση των νέων Μέσων, καθώς η εξάρτηση των τελευταίων από τις επίσημες πηγές εξακολουθεί να παραμένει ισχυρή (Livingston και Bennett 2003).

Στον αντίποδα των θέσεων που αναδεικνύουν τις περιπτώσεις περιορισμού της αυτονομίας των Μέσων, συναντάμε ένα μεγάλο αριθμό μελετών, οι οποίες υποστηρίζουν ότι, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, ο ρόλος των Μέσων, κυρίως της Τηλεόρασης και πιο πρόσφατα του διαδικτύου, μπορεί να είναι καθοριστικός για την πορεία που ακολουθούν οι εξωτερικές σχέσεις μιας χώρας. Όροι, όπως το φαινόμενο της «επίδρασης του CNN» («CNN effect») (Φραγκονικολόπουλος και Παναγιώτου 2008; Gilboa 2002; Robinson 1999), «διπλωματία των Μέσων» («media diplomacy»), «διπλωματία των δημοσιογραφικών γεγονότων» («media events diplomacy») και «τηλεδιπλωματία» («telediplomacy») (Φραγκονικολόπουλος και Παναγιώτου 2008), συνδέονται με αυτήν ακριβώς τη θεωρητική κατεύθυνση που επισημαίνει τη δυνατότητα των Μέσων να διαφοροποιούνται από την επίσημη πολιτική, να λειτουργούν αυτόνομα και να επηρεάζουν καθοριστικά τις αποφάσεις στο διεθνές πολιτικό περιβάλλον (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 15; Φραγκονικολόπουλος και Παναγιώτου 2008)⁴.

Στην πλούσια και εκτενή συζήτηση σχετικά με την αυτονομία πολιτικής και Μέσων, επισημαίνεται και κάτι ακόμα. Η ταχύτητα μετάδοσης της πληροφορίας πιέζει – σήμερα περισσότερο από ό,τι παλιότερα – τους υπεύθυνους για τη λήψη αποφάσεων, οι οποίοι καλούνται να αποφασίσουν με βάση τους όρους που υποδεικνύουν τα Μέσα (π.χ. έμφαση στα γεγονότα και όχι στις διαδικασίες, κυριαρχία των εντυπωσιακών, «τηλεγραφικών» ειδησεογραφικών τίτλων, Gilboa 2002) και όχι η πολιτική λογική και οι διπλωματικές παραδόσεις της μεθοδικής, συστηματικής και αργής εργασίας (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010; Taylor 2004). Εδώ ακριβώς έγκειται μία σημαντική αλλαγή που έχουν επιφέρει τα Παγκόσμια Δίκτυα Ενημέρωσης⁵ στην

⁴ Όπως σημειώνουν αρκετοί μελετητές (π.χ. Paterson και Sreberny 2015: 68), σχετικά με τον όρο «CNN effect», αν και ευρέως διαδεδομένος, είναι προβληματικός στη βάση του. Αν και υπάρχει έντονη συζήτηση γύρω από το ζήτημα αυτό (π.χ. Gilboa 2002), δεν έχει προκύψει κάποια χρήσιμη θεωρία ή απόδειξη για μία γνήσια επίδραση.

κάλυψη των διεθνών σχέσεων εν γένει και της εξωτερικής πολιτικής ειδικότερα, αλλαγή η οποία σηματοδοτεί τη δυναμική εμφάνιση των Μέσων, κυρίως της Τηλεόρασης και πιο πρόσφατα του διαδικτύου, ως σημαντικού παίκτη στην πολιτική και διπλωματική σκακιέρα (Taylor 2004; McNair 2003).

Ωστόσο, στον ακαδημαϊκό διάλογο σχετικά με την κάλυψη των διεθνών σχέσεων από τα Μέσα επισημαίνεται ότι τόσο ο ανεξάρτητος ρόλος των Μέσων, που υποστηρίζει μεταξύ άλλων προσεγγίσεων η θέση του κριτικού παρατηρητή, όσο και η δυνατότητα για έλεγχο από τις κυβερνήσεις στην ειδησεογραφία, έχουν υπερεκτιμηθεί (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010), καθώς η διαμόρφωση της στάσης και της δύναμης των Μέσων είναι μια σύνθετη και πολυπαραγοντική διαδικασία. Έτσι, η επιρροή των Μέσων στην εξωτερική πολιτική και τις διεθνείς σχέσεις είναι δυνατή υπό ορισμένες προϋποθέσεις. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ο ρόλος των Μέσων ενδέχεται να είναι πρωταγωνιστικός σε περιπτώσεις που η πολιτική ηγεσία δεν έχει σχηματίσει ξεκάθαρη και αποφασιστική στάση απέναντι σε ένα επίμαχο ζήτημα εξωτερικής πολιτικής και επιπλέον υπολογίζει το εσωτερικό πολιτικό κόστος, με αποτέλεσμα να είναι ευάλωτη στις επικριτικές τοποθετήσεις και την εκτεταμένη κάλυψη από τα Μέσα (Φραγκονικολόπουλος και Παναγιώτου 2008; Robinson 2000). Σε αντίθεση με τις περιπτώσεις αυτές, όταν έχει διατυπωθεί από την πολιτική ηγεσία συγκεκριμένος και αμετάκλητος στόχος, τον πρώτο λόγο στις εξελίξεις δεν έχουν τα Μέσα, αλλά οι κυβερνήσεις, ακόμα και αν η κοινή γνώμη αντιτίθεται στις σχετικές αποφάσεις (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010).

Μία επιπρόσθετη συνθήκη που, όπως υποστηρίζεται, δεν αφήνει αρκετά περιθώρια στα Μέσα να ασκήσουν επιρροή στη διαδικασία λήψης αποφάσεων για την εξωτερική πολιτική αφορά την περίπτωση εκείνη όπου οι διεθνείς σχέσεις της χώρας διαμορφώνονται σε ένα πλαίσιο συναίνεσης ανάμεσα στην κοινή γνώμη και τους διαμορφωτές λήψης αποφάσεων. Μάλιστα, όταν τα Μέσα διαπλέκονται με την κρατική/πολιτική εξουσία, όπως συμβαίνει στην ελληνική περίπτωση και μάλιστα σε έντονο βαθμό (Πλειός 2013), εξαναγκάζονται να στηρίζουν την κυρίαρχη πολιτική, έστω κι αν αυτή είναι λανθασμένη. Μια τέτοια χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί η κάλυψη του Μακεδονικού ζητήματος από τα ελληνικά Μέσα κατά τη χρονική

⁵ Σχετικά με τα Παγκόσμια Δίκτυα Ενημέρωσης (π.χ. τον ορισμό, τα χαρακτηριστικά, τις συνέπειες της έλευσης και της ταχύτατης ανάπτυξής τους), βλ. ενδεικτικά Φραγκονικολόπουλος και Παναγιώτου 2008; Taylor 2004; Gilboa 2002.

περίοδο 1991-1993, όταν η συναίνεση ανάμεσα στην πολιτική ηγεσία και την κοινή γνώμη είχε δημιουργήσει σημαντικά εμπόδια και περιορισμούς στους υπεύθυνους για τη λήψη αποφάσεων στην εξωτερική πολιτική της χώρας για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα⁶ (Φραγκουδάκη 2013; Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010).

Το σύνθετο, πολυπαραγοντικό πλαίσιο εντός του οποίου διαμορφώνεται ο τρόπος κάλυψης των διεθνών σχέσεων και της εξωτερικής πολιτικής από τα Μέσα περιλαμβάνει ένα ακόμα φαινόμενο, εκείνο της «συστοίχισης με τη σημαία» («rally effect» ή «rally – around – the – flag effect», Zaller και Chiu 1996), της υποστήριξης δηλαδή των κυβερνητικών επιλογών από τα Μέσα. Ανάλογα με το είδος του εθνικισμού και το βαθμό συμμετοχής του στη διαμόρφωση της πολιτικής κουλτούρας μιας κοινωνίας, καθώς επίσης και με το βαθμό εκσυγχρονισμού της κοινωνίας αυτής, τα Μέσα συμπεριφέρονται ως υπερασπιστές των «εθνικών δικαίων» υιοθετώντας σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό στάση εθνικιστική. Η υιοθέτηση αυτής της στάσης γίνεται σε περιόδους κρίσεων, αντίθετα από τους κανόνες του διεθνούς δικαίου, ακόμα και πέρα από τους κανόνες του πολιτικού συστήματος της χώρας (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010). Μία χαρακτηριστική περίπτωση στην οποία παρατηρείται το εν λόγω φαινόμενο είναι η κάλυψη της έντασης που δημιουργήθηκε στις ελληνοτουρκικές σχέσεις το Μάρτιο του 1987, όταν Τύπος και Τηλεόραση εναρμονίστηκαν με την επίσημη πολιτική της χώρας. Παρεμφερές, αν και εκδηλώνεται υπό διαφορετικές συνθήκες και με διαφορετικά χαρακτηριστικά, είναι το φαινόμενο της «στοίχισης με το ιστορικό έθνος» (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010), που παρατηρείται όταν οι δημοσιογραφικές περιγραφές επικεντρώνονται σε ζητήματα Ιστορίας, γλώσσας, παραδόσεων, καθώς και όλων εκείνων των στοιχείων που συγκροτούν την εθνική ταυτότητα σύμφωνα με τον πολιτιστικό εθνικισμό (Βανδώρος 2015; Δεμερτζής 1996).

Παράλληλα με τις παραπάνω ενστάσεις που έχουν διατυπωθεί απέναντι σε όσα υποστηρίζει το μοντέλο του κριτικού παρατηρητή για την κάλυψη των διεθνών σχέσεων στα Μέσα, διατυπώνεται και μία ακόμα εξίσου σημαντική. Το μοντέλο του κριτικού παρατηρητή φαίνεται πως περιορίζεται κυρίως στο περιεχόμενο των ειδησεογραφικών περιγραφών, στις απόψεις των πολιτικών προσώπων και τα επιμέρους ζητήματα των διεθνών εξελίξεων, αγνοώντας σε μεγάλο βαθμό τον

⁶ Η εξέταση του ιστορικού-ιδεολογικού πλαισίου εντός του οποίου διαμορφώθηκε σε μεγάλο βαθμό η κάλυψη του Μακεδονικού στα ελληνικά Μέσα επιχειρείται στο κεφάλαιο 2 της παρούσας εργασίας.

καθοριστικό ρόλο που διαδραματίζουν στη διαμόρφωση του προβλήματος των διεθνών σχέσεων σημαντικά συστατικά στοιχεία της κάλυψης. Το εν λόγω μοντέλο αγνοεί για παράδειγμα το ρόλο των γλωσσικών επιλογών των δημοσιογράφων (λ.χ. την κωδικοποίηση των επιμέρους ζητημάτων της εξωτερικής πολιτικής ως «εθνικών θεμάτων» ή «θεμάτων εθνικού συμφέροντος»), το ρόλο των τεχνικών της ενημερωδιασκεδαστικής διαμόρφωσης των συναφών περιγραφών (το ρόλο π.χ. της δραματοποίησης, της αποσπασματικότητας, της προσωποποίησης), καθώς και τη σημασία της πλαισίωσης των ειδήσεων για την εξωτερική πολιτική (π.χ. «συγκρουσιακή» ή «συναινετική»). Τέλος, αλλά εξίσου σημαντικό, η θέση του κριτικού παρατηρητή παραβλέπει ότι τα Μέσα αποτελούν πεδίο ανταγωνισμού μεταξύ ατόμων και ομάδων που διεκδικούν μερίδιο εξουσίας στη δημόσια σφαίρα (π.χ. μελών της κυβέρνησης και της αντιπολίτευσης, εκπροσώπων εν γένει του πολιτικού συστήματος, δημοσιογράφων κτλ.) (Bennett 1994).

Μέσα από τη σύντομη παρουσίαση των βασικών θέσεων του μοντέλου του κριτικού παρατηρητή, καθώς και των κυριότερων ενστάσεων που έχουν διατυπωθεί προς αυτό, φαίνεται ότι η σχέση των Μέσων με τους παράγοντες που παραδοσιακά διαμορφώνουν την εξωτερική πολιτική των κρατών δεν είναι μονοσήμαντη. Αντίθετα, είναι σχέση αμοιβαίας εξάρτησης, πολύπλοκη και πολυπαραγοντική. Έτσι, η θέση του κριτικού παρατηρητή δεν παραβλέπει μόνο τον εν δυνάμει πρωταγωνιστικό ρόλο που έχουν τα Μέσα αναφορικά με την εξωτερική πολιτική. Παραβλέπει επίσης τη συμβολή παραγόντων ιστορικών, πολιτικών, τεχνολογικών κ.ά. στη διαμόρφωση της υπό συζήτηση σχέσης. Επομένως, η θέση του κριτικού παρατηρητή, παρά την ισχύ της σε ορισμένες χώρες, επικοινωνιακά συστήματα και ακαδημαϊκά περιβάλλοντα, προτείνει μια περιοριστική προσέγγιση των διεθνών εξελίξεων, καθώς αγνοεί την πολυπλοκότητα και τη δυναμική της υπό συζήτηση σχέσης και αφήνει έξω από το πεδίο μελέτης της παράγοντες σημαντικούς για τη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής, τους οποίους ωστόσο λαμβάνουν υπόψη τους οι άλλες δύο σχετικές προσεγγίσεις. Με αυτές ασχολούμαστε στη συνέχεια.

Σύμφωνα με τη δεύτερη από τις τρεις κύριες θέσεις για την αναπαράσταση της εξωτερικής πολιτικής στα Μέσα, τη θέση του αναλυτή/δημοσιολόγου, τα Μέσα δεν μπορεί να είναι ουδέτεροι παρατηρητές των εξελίξεων. Με άλλα λόγια, εκείνο που κάνουν τα Μέσα δεν είναι να παρουσιάζουν λιγότερο ή περισσότερο πιστά τις εξελίξεις σε πλείστα πολιτικά, κοινωνικά κ.ο.κ. ζητήματα, αλλά να εκφράζουν

απόψεις ιδεολογικής φύσης για τα γεγονότα που συνιστούν την πραγματικότητα της εξωτερικής πολιτικής και των διεθνών σχέσεων (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 38). Σύμφωνα με αρκετές μελέτες σχετικά με τις εξωτερικές ειδήσεις στα ελληνικά Μέσα, ο εθνικισμός αποτελεί το θεμελιώδες πλαίσιο σύνταξης και παρουσίασης των δημοσιογραφικών περιγραφών (Σκουλαρίκη 2007; Τερζής 2007; Δεμερτζής 1996). Βέβαια, η τάση αυτή δεν κυριαρχεί μόνο στα ελληνικά Μέσα, καθώς ο εθνοκεντρισμός αποτελεί σε διεθνές επίπεδο μία από τις πιο σταθερές αξίες, βάση των οποίων συντάσσονται και παρουσιάζονται οι δημοσιογραφικές περιγραφές της εξωτερικής πολιτικής και των πολεμικών συγκρούσεων (Paterson και Sreberny 2015; Curran κ.ά. 2013; Δεμερτζής 1996). Ωστόσο, εκείνο που διαφοροποιεί την ελληνική περίπτωση και επιχειρείται να ερμηνευτεί στο επόμενο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας είναι η έντονα εθνικιστική οπτική, η οποία μάλιστα θεωρείται αυτονόητη και μη προβληματική, κατά την κάλυψη των «εθνικών θεμάτων» (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010). Χαρακτηριστικό παράδειγμα της τάσης αυτής αποτελεί – για τους λόγους που αναφέρθηκαν στην εισαγωγή της παρούσας εργασίας – η κάλυψη του Μακεδονικού ζητήματος από τον Τύπο και την Τηλεόραση.

Παράλληλα με τον εθνικισμό, ένα επιπλέον κριτήριο διαμόρφωσης της δημοσιογραφικής κάλυψης των εξωτερικών ειδήσεων από τα ελληνικά Μέσα είναι ο πολιτικός προσανατολισμός των δημοσιογράφων⁷ ή του Μέσου στο οποίο εργάζονται (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010; Αρμενάκης κ.ά. 1996). Βέβαια, αν η έντονα εθνικιστική προσέγγιση είναι η κυρίαρχη στην κάλυψη του Μακεδονικού κατά το διάστημα 1991-1993, η υποχώρηση της τάσης αυτής, όπως και εν γένει του δημοσιογραφικού ενδιαφέροντος για το ίδιο θέμα, καθώς και μια ισχυρότερη τάση «κριτικής παρατήρησης» που καταγράφεται στον ελληνικό Τύπο το 1995 με την υπογραφή της Ενδιάμεσης Συμφωνίας (Demertzis, Papathanassopoulos και Armenakis 1999), απορρέουν, μεταξύ άλλων, από την υποχώρηση των ιδεολογιών της νεωτερικότητας και τη σταδιακή επικράτηση της λογικής του Μέσου (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010; Πλειός 2001).

Πέρα από το ρόλο που διαδραματίζουν στη διαμόρφωση της κάλυψης των εξωτερικών σχέσεων στα Μέσα οι παράγοντες που αναφέραμε ως τώρα – δηλαδή ο πολιτικός προσανατολισμός των δημοσιογράφων και του Μέσου, καθώς και η

⁷ Βλ. ενότητα 2.4, υποσημείωση 18, στην παρούσα εργασία.

κυρίαρχη ιδεολογία σε μια δεδομένη κοινωνία – η προσέγγιση του αναλυτή/δημοσιολόγου αναδεικνύει μία ακόμα σημαντική παράμετρο στη σχετική συζήτηση. Πρόκειται για τη στενή σχέση μεταξύ λόγου και ιδεολογίας, στην οποία αναφέρονται οι εκπρόσωποι της προσέγγισης της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου, όπως ο Fairclough και ο van Dijk (Πλειός 2001). Όπως υποστηρίζεται, η παρουσίαση των γεγονότων δεν μπορεί δομικά να διαχωριστεί από την ιδεολογική ερμηνεία τους (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 42). Με άλλα λόγια, η επιλογή των λέξεων με τις οποίες περιγράφονται οι εξελίξεις σε πλείστα κοινωνικά ζητήματα δεν είναι τυχαία. Ειδικά για τις διεθνείς σχέσεις, οι Galasińska και Galasiński (2003) υποστηρίζουν ότι η γλώσσα που χρησιμοποιείται για αναφορά σε άλλα έθνη, καθώς και στις διεθνείς σχέσεις, δεν είναι ουδέτερη αλλά ιδεολογικά φορτισμένη. Έτσι, τα επιλεγμένα εκφραστικά μέσα παραπέμπουν σε κάποια υποκειμενική αξιολόγηση και χρησιμοποιούνται ώστε να διαμορφωθούν αντίστοιχες ιδέες και πεποιθήσεις. Ή, αντίστροφα, οι γλωσσικές επιλογές, όπως και τα επιμέρους θέματα στα οποία εστιάζουν το ενδιαφέρον τους οι δημοσιογράφοι, απορρέουν από κάποια ιδεολογική οπτική γωνία. Για παράδειγμα, δεν είναι τυχαία η επιλογή του όρου «εθνικά θέματα» στα ελληνικά Μέσα, αντί για τους όρους «ζητήματα εξωτερικής πολιτικής» ή «εθνικά συμφέροντα» ή «σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας». Η χρήση του πρώτου όρου παραπέμπει σε σχέσεις αντιπαράθεσης με άλλα κράτη (π.χ. Τουρκία, Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας), τα οποία υπονοείται μέσω του ως άνω όρου ότι αποτελούν απειλή για το ελληνικό κράτος (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 163-164). Επομένως, η προσέγγιση του αναλυτή/δημοσιολόγου υπογραμμίζει τη σημασία τόσο του περιεχομένου (δηλαδή των πραγματολογικών στοιχείων) των δημοσιογραφικών περιγραφών για την εξωτερική πολιτική μιας χώρας (ποιες πτυχές του υπό συζήτηση θέματος παρουσιάζουν και ποιες παραβλέπουν), όσο και των ρηματικών στοιχείων τα οποία συνθέτουν τις περιγραφές αυτές.

Έτσι, οι προσεγγίσεις εκείνες, όπως αυτή του αναλυτή/δημοσιολόγου, που αποδέχονται τη σημασία των γλωσσικών επιλογών στην κατασκευή της εξωτερικής πολιτικής από τα Μέσα διακρίνουν τέσσερις βασικές διαβαθμίσεις στις δημοσιογραφικές περιγραφές των υποθέσεων της εξωτερικής πολιτικής ως «εθνικών θεμάτων» (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 165):

α) περιγραφές στις οποίες η εθνικιστική προκατάληψη είναι άμεση ή έντονη. Στις περιπτώσεις αυτές χρησιμοποιούνται οι όροι «εθνικό θέμα»/«εθνικά θέματα» ή παραλλαγές αυτών·

β) περιγραφές στις οποίες η εθνικιστική προκατάληψη είναι έμμεση ή μετριασμένη. Πρόκειται για περιπτώσεις στις οποίες οι δημοσιογραφικές περιγραφές χρησιμοποιούν εκφράσεις ήπιας άρνησης (denial), «αποποίησης ευθύνης» («disclaimer») και απόκρυψης ή «μετριασμού» (mitigation) των εθνικιστικών στερεοτύπων, όπου το υπό εξέταση ζήτημα κωδικοποιείται με όρους όπως «Σκοπιανό», «Κυπριακό», «Αιγαίο» κτλ. Μέσω της χρήσης των όρων αυτών, προβάλλεται λιγότερο εμφανώς ή συγκαλυμμένα ο ορισμός του θέματος ως «εθνικού»·

γ) περιγραφές στις οποίες οι χρησιμοποιούμενοι όροι παραπέμπουν σε ισχυρό μετριασμό («έντονη άρνηση») των εθνικιστικών προκαταλήψεων, ενώ οι διατυπώσεις που επιλέγονται είναι ουδέτερες, σε μια απόπειρα αποφυγής «εθνικής» οριοθέτησης του ζητήματος. Έτσι, παρουσιάζουν το υπό εξέταση ζήτημα ως «διεθνές», «ευρωπαϊκό», «βαλκανικό» ή επικαλούνται το «διεθνές δίκαιο»·

δ) περιγραφές οι οποίες δεν αποδέχονται τη λογική της εθνικιστικής προκατάληψης, αλλά προσεγγίζουν περισσότερο τη λογική της διπλωματικής/πολιτικής ορθότητας και της τήρησης ίσων αποστάσεων απέναντι στα εμπλεκόμενα μέρη κατά την παρουσίαση του ζητήματος (μη αποδοχή της λογικής της εθνικιστικής προκατάληψης). Έτσι, δεν παρουσιάζουν το υπό εξέταση ζήτημα με κάποιο ιδιαίτερο όρο, αλλά αναφέρονται σε αυτό ως επιμέρους ζήτημα των «διμερών σχέσεων» ή «των σχέσεων Ελλάδας-Τουρκίας» κ.ο.κ.

Επομένως, εφόσον επιδίωξη της παρούσας προσπάθειας αποτελεί η μελέτη της εθνικιστικής ιδεολογίας στις δημοσιογραφικές περιγραφές των ενημερωτικών ιστοσελίδων για την υπογραφή της Συμφωνίας των Πρεσπών, στο ερευνητικό μέρος θα εστιάσουμε στη μελέτη του λόγου, αλλιώς των αφηγήσεων, συγκεκριμένων ενημερωτικών ιστοσελίδων που θα συμπεριλάβουμε στο δείγμα μας, προκειμένου να διαπιστώσουμε την ιδιαίτερη μορφή (πολιτικός ή πολιτιστικός) και το βαθμό έντασης (έντονος, ήπιος κ.ο.κ.) του εθνικισμού στο διαδικτυακό δημοσιογραφικό λόγο. Κατά τη γνώμη μας, παρουσιάζει ενδιαφέρον να εξετάσουμε αν και κατά πόσο το διαδίκτυο, ως Μέσο που δύναται να παρέχει εναλλακτική, σε σχέση με τα παλιά

Μέσα, ενημέρωση διαφοροποιείται από την κυρίαρχη – την εθνικιστική εν προκειμένω – προσέγγιση ή αν μέσω αυτού αναβιώνουν τα κυρίαρχα εννοιολογικά και ερμηνευτικά σχήματα στην κάλυψη της εξωτερικής πολιτικής που συναντάμε εν πολλοίς, αν και με κάποιες διαφοροποιήσεις, στον Τύπο και την Τηλεόραση, όπως έχουν αποτυπωθεί στις σχετικές έρευνες που αναφέρονται στο επόμενο κεφάλαιο. Οι πιθανότητες να διαφοροποιείται το διαδίκτυο ως προς τον τρόπο κάλυψης των εξωτερικών σχέσεων στηρίζονται στο γεγονός ότι το Μέσο αυτό αναπτύχθηκε μακριά από την ιεραρχική δομή και τους συνακόλουθους περιορισμούς που αυτή επέβαλε επί των παλιών Μέσων (Πλειός 2011), συνδέθηκε με τα πολιτικά, κοινωνικά και πολιτιστικά κινήματα που στρέφονταν εναντίον της συμμαχίας πολιτικού και επικοινωνιακού κατεστημένου (Σμυρναίος 2018; Πλειός 2011), βασίστηκε σε μια επαναστατική τεχνολογία (Qiu 2019; Snowden 2019; Ρήγου 2014), που αναμενόταν πως θα συνέβαλλε στην καθιέρωσή του ως Μέσου εναλλακτικού προς την κυρίαρχη ενημέρωση, καθώς και ως Μέσου που θα υποστήριζε την πολυφωνία και την εξωστρέφεια (Curran κ.ά. 2013).

Η τρίτη προσέγγιση στη σχέση Μέσων – διεθνών σχέσεων/εξωτερικής πολιτικής συνδέεται με τη θέση περί «μεσοποίησης» της εξωτερικής πολιτικής (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010). Με τον όρο αυτό δεν εννοούμε το σημαντικό ρόλο των Μέσων στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής, αλλά ότι η άσκηση της εξωτερικής πολιτικής δεν μπορεί να κατανοηθεί ή και να πραγματοποιηθεί χωρίς τη δράση των Μέσων επικοινωνίας ως καθοριστική (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 47). Κεντρικό ρόλο στην προσέγγιση αυτή έχει η διάκριση που κάνουν αρκετοί μελετητές, όπως ο Strömbäck (2008), ανάμεσα στη «(δια)μεσολάβηση» («mediation») και στη «μεσοποίηση» («mediatization»). Στην περίπτωση της μεσολάβησης των διεθνών ειδήσεων και της εξωτερικής πολιτικής από τα Μέσα, οι εξελίξεις, όπως επίσης οι αντίστοιχες ειδήσεις, ορίζονται αυτόνομα εντός του πολιτικού συστήματος, από τους πολιτικούς φορείς (πολιτικά κόμματα, κυβερνήσεις, κρατικές υπηρεσίες), με γνώμονα τις πολιτικές εκτιμήσεις, τα πολιτικά επιχειρήματα και, εν γένει, την πολιτική λογική. Τα Μέσα εξαρτώνται από την πολιτική, ενώ οι πολιτικοί παράγοντες, οι διπλωμάτες και εν γένει οι υπεύθυνοι για τη λήψη των σχετικών αποφάσεων διαθέτουν αυτονομία απέναντι στα Μέσα. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή επομένως, τα Μέσα αποτελούν απλώς κανάλια διοχέτευσης πολιτικών πληροφοριών, ενώ ενδέχεται να χρησιμοποιούνται για την επίτευξη ορισμένων πολιτικών αποτελεσμάτων ή της

συναίνεσης στα στρατηγικά συμφέροντα της χώρας⁸. Στην περίπτωση αυτή εντάσσονται τα ελεγχόμενα επικοινωνιακά γεγονότα («media events»), όπως επισημαίνει ο Bennett (1999), γεγονότα δηλαδή που δημιουργούνται για να καλυφθούν από τα Μέσα και να συμβάλουν στη επίτευξη συγκεκριμένου πολιτικού αποτελέσματος. Ενδεικτικά παραδείγματα, σύμφωνα με τους Πλειό και Φραγκονικολόπουλο (2010), αποτελούν τα συλλαλητήρια για το Μακεδονικό ζήτημα την περίοδο 1991-1993⁹.

Στον αντίποδα της έννοιας της (δια)μεσολάβησης, η θέση περί «μεσοποίησης» της εξωτερικής πολιτικής υποστηρίζει ότι οι σχετικές υποθέσεις προσδιορίζονται σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό κατά τη διαπραγμάτευσή τους στα Μέσα, δια της δραστηριότητας των δημοσιογράφων ή κατά την αλληλεπίδραση των δημοσιογράφων με τους υπεύθυνους για τη διαμόρφωση και την υλοποίηση της εξωτερικής πολιτικής. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, τα θέματα και οι επιμέρους πτυχές της εξωτερικής πολιτικής, η διαχείρισή τους και τα χαρακτηριστικά του λόγου στις δημοσιογραφικές περιγραφές παράγονται κατά τη μιντιακή διαπραγμάτευση και όχι πιο πριν, στο πλαίσιο της πολιτικής διαδικασίας (Πλειός 2001: 435-439). Μάλιστα, με βάση στοιχεία από μακροχρόνιες έρευνες σε χώρες όπως οι Η.Π.Α. και η Μ. Βρετανία, υποστηρίζεται ότι τα θέματα της εξωτερικής πολιτικής επιβάλλονται από τα Μέσα, είτε ευθέως είτε μέσω της άσκησης επιρροής στο κοινό και πως εν τέλει η θεματολογία των Μέσων και η δημόσια θεματολογία προσεγγίζουν σε μεγάλο βαθμό η μία την άλλη (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010). Έτσι, τα Μέσα καθορίζουν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό την πολιτική και η πολιτική εξαρτάται αντίστοιχα από τα Μέσα. Σε κάθε περίπτωση, οι θέσεις που διατυπώνονται περί «μεσοποίησης» της εξωτερικής πολιτικής συνδέονται με τη θέση περί κοινωνικής κατασκευής της πραγματικότητας από τα Μέσα (π.χ. Fiske 2008; Luhman 2003; Gerbner 1998; Παναγιωτοπούλου κ.ά. 1998).

⁸ Με την έννοια αυτή, στη βιβλιογραφία γίνεται λόγος περί «διπλωματίας των Μέσων» («media diplomacy»), η οποία συνδέεται, μεταξύ άλλων, με τη διαχείριση της πρόσληψης και τη στρατηγική επικοινωνία (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010). Οι έννοιες αυτές συνδέονται με αντιλήψεις και πρακτικές, η μελέτη των οποίων υπερβαίνει τις επιδιώξεις της παρούσας εργασίας.

⁹ Χαρακτηριστικά παραδείγματα ελεγχόμενων επικοινωνιακών γεγονότων («media events»), σε σχέση με ένα συναφές ζήτημα, εκείνο της συγκρότησης της εθνικής ταυτότητας, αποτελούν, σύμφωνα με την Tsaliki (1995), η τηλεοπτική κάλυψη στα ελληνικά Μέσα των στρατιωτικών παρελάσεων στην Ελλάδα με αφορμή εθνικές επετείους, καθώς και η τηλεοπτική αναπαράσταση της βρετανικής βασιλικής οικογένειας από τα βρετανικά Μέσα ενημέρωσης.

Παρά την έλλειψη ομοιογένειας στο εσωτερικό της θέσης περί «μεσοποίησης» της εξωτερικής πολιτικής, το στοιχείο που αναδεικνύει η εν λόγω προσέγγιση είναι η θέση ότι «η εξωτερική πολιτική είναι το αποτέλεσμα σύνθεσης της αναπαράστασης της εξωτερικής πολιτικής στα Μέσα και της ίδιας της εξωτερικής πολιτικής ως πολιτικής διαδικασίας» (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 50). Η εξωτερική πολιτική δηλαδή προσδιορίζεται όχι μόνο – ή όχι τόσο – με βάση την πολιτική λογική, τα πολιτικά κριτήρια και τα αντίστοιχα επιχειρήματα, αλλά αναπαρίσταται κυρίως με όρους θεάματος, όπως είναι για παράδειγμα η οργάνωση των θεμάτων σε ιστορίες και ο ενημερωδιασκεδαστικός χαρακτήρας της κάλυψης των εξωτερικών ειδήσεων (Thussu 2003). Συνεπώς, η θέση περί μεσοποίησης των διεθνών σχέσεων προβάλλει, σε αντίθεση με την προσέγγιση του κριτικού παρατηρητή, τον ενεργό και πρωταγωνιστικό ρόλο των Μέσων, ενώ αποδίδει δευτερεύοντα ρόλο στους εκπροσώπους του πολιτικού συστήματος.

Στο παρόν κεφάλαιο επιχειρήσαμε να παρουσιάσουμε τα τρία κυριότερα θεωρητικά μοντέλα σχετικά με την κάλυψη των διεθνών σχέσεων και της εξωτερικής πολιτικής από τα Μέσα. Ειδικά στα ελληνικά Μέσα υποστηρίζεται ότι επικρατούν δύο μοντέλα: το μοντέλο του αναλυτή, καθώς και εκείνο της μεσοποίησης (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010). Ωστόσο, καθώς ένας από τους καθοριστικούς παράγοντες για την επικράτηση του ενός ή του άλλου μοντέλου είναι το στάδιο εξέλιξης του εκάστοτε ζητήματος εξωτερικής πολιτικής, τα ελληνικά Μέσα ακολουθούν σε περιόδους κρίσεων κυρίως το μοντέλο του κριτικού παρατηρητή ή αντίθετα του «τοποτηρητή» των «εθνικών συμφερόντων» (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 52). Επικριτικές απόψεις είναι περισσότερο πιθανό να διατυπώνονται πριν και μετά τις περιόδους κρίσεων. Σε άλλες περιπτώσεις, τα ελληνικά Μέσα μπορούν να επιλέγουν το θέμα της εξωτερικής πολιτικής στο οποίο θα εστιάσουν, την ιδιαίτερη πτυχή του και την οπτική γωνία υπό την οποία θα το προσεγγίσουν. Συνήθως η προσέγγιση της εξωτερικής πολιτικής από τα Μέσα ακολουθεί την ιδεολογία των ελίτ και του εθνικισμού, που, όπως θα δούμε παρακάτω, τροφοδοτεί τις κυρίαρχες κοινωνικές αντιλήψεις και ταυτόχρονα τροφοδοτείται από αυτές.

Σε κάθε περίπτωση πάντως εκείνο που φαίνεται να ισχύει είναι ότι τα Μέσα εν τέλει δεν αναπαριστούν λιγότερο ή περισσότερο πιστά τις διεθνείς εξελίξεις, την εξωτερική πολιτική μιας χώρας κ.ο.κ., την πραγματικότητα εν γένει με τις επί μέρους διαστάσεις

της. Εκείνο που φαίνεται ότι κάνουν τα Μέσα είναι να προβάλλουν συγκεκριμένες ιδεολογικές αφηγήσεις για τα ζητήματα που κάθε φορά εξετάζουν. Οι αφηγήσεις αυτές παρουσιάζουν ορισμένα χαρακτηριστικά και διαμορφώνονται ανάλογα με ένα πλήθος παραγόντων. Από τους παράγοντες αυτούς, στο παρόν κεφάλαιο εστίασαμε στις σχέσεις των Μέσων με την πολιτική και την αναπαράσταση μίας ιδιαίτερης πτυχής της τελευταίας, που σχετίζεται με την εξωτερική πολιτική και τις διεθνείς σχέσεις. Στη συνέχεια, επικεντρώναστε στη μελέτη ενός επιπλέον παράγοντα, καθοριστικού όπως φαίνεται από τη σχετική συζήτηση, για τη διαμόρφωση των εν λόγω αφηγήσεων. Είναι το κυρίαρχο, ιστορικά διαμορφωμένο, ιδεολογικό πλαίσιο εντός του οποίου λειτουργούν τα Μέσα στο οποίο στρέφουμε τώρα την προσοχή μας.

Κεφάλαιο 2^ο: Το ιδεολογικό πλαίσιο λειτουργίας των Μέσων

2.1 Ο εθνικισμός ως κυρίαρχο εθνικό αφήγημα

Τα Μέσα, παλιά και νέα, δε λειτουργούν εν κενώ. Αντίθετα, το περιεχόμενό τους παράγεται, διανέμεται και προσλαμβάνεται εντός ενός ευρύτερου ιστορικού και ιδεολογικού πλαισίου που κυριαρχεί σε μια συγκεκριμένη κοινωνία και αλληλεπιδρά με το περιεχόμενο των Μέσων. Το πλαίσιο αυτό τροφοδοτεί – και τροφοδοτείται από – τις διαδικασίες σχεδίασης, υλοποίησης και πρόσληψης της εξωτερικής πολιτικής και των διεθνών σχέσεων ευρύτερα. Κομβικής σημασίας έννοιες σε σχέση με το εν λόγω πλαίσιο, ειδικά για το ζήτημα που εξετάζουμε εδώ, δηλαδή την κάλυψη ενός εμβληματικού θέματος της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στις διαδικτυακές ειδησεογραφικές σελίδες, αποτελούν εκείνες της εθνικής ταυτότητας, του έθνους και του εθνικισμού. Στο κεφάλαιο αυτό ανατρέχουμε εν τάχει στη δημόσια συζήτηση γύρω από τις εν λόγω έννοιες και εξετάζουμε τα εννοιολογικά και ερμηνευτικά σχήματα που διαμορφώθηκαν και κυριάρχησαν στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία πάνω σε ζητήματα εθνικής ταυτότητας, εθνικισμού και υποθέσεων εξωτερικής πολιτικής. Μέσα από τη διαδικασία αυτή, επιδιώκουμε να εντοπίσουμε τα κυρίαρχα εννοιολογικά και ερμηνευτικά πλαίσια, εντός των οποίων τα Μέσα λειτουργούν και αλληλεπιδρούν με τους υπόλοιπους παράγοντες διαμόρφωσης, εφαρμογής και πρόσληψης της εξωτερικής πολιτικής στην Ελλάδα.

Το ερώτημα περί εθνικής ταυτότητας, με άλλα λόγια «τι σημαίνει να είναι κάποιος Έλληνας;», αντλεί απαντήσεις από τον επίσημο λόγο και τις πρακτικές του πολιτικού συστήματος (των κυβερνήσεων, των πολιτικών κομμάτων, της τοπικής αυτοδιοίκησης κτλ.) (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 55-65), των Μέσων (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010; Πλειός 2005), του εκπαιδευτικού συστήματος (Κουγέας και Γληνός 2020; Γώγου και Καλεράντε 2019; Αθανασιάδης 2015; Φραγκουδάκη 2013; Φραγκουδάκη και Δραγώνα 1997), της Εκκλησίας (Σακελλαρίου 2014), καθώς και θεσμών, όπως για παράδειγμα η Αστυνομία, ο Στρατός και η Δικαιοσύνη (Χριστόπουλος 2014). Οι θεσμοί αυτοί λειτουργούν, μέσα από τις πρακτικές που εφαρμόζουν και το λόγο που αρθρώνουν δημόσια, ως φορείς του εθνικιστικού λόγου (Δεμερτζής 1996) και συμβάλλουν καθοριστικά στη συγκρότηση ενός κυρίαρχου εθνικού αφηγήματος, το οποίο δε χαρακτηρίζεται απλά ως εθνοκεντρικό, κάτι που ισχύει και αλλού, ή ακραία συντηρητικό (Γαζή 2011),

αλλά στην περίπτωση της Ελλάδας αναγνωρίζεται επιπλέον ως ισχυρά εθνικιστικό (Αθανασιάδης 2015; Φραγκουδάκη 2013).

Ο εθνικιστικός λόγος, μέσα από την κυρίαρχη παρουσία του στη μακροχρόνια κατασκευασμένη κρατική ιδεολογία, ενισχύει τις ήδη υπάρχουσες αρνητικές ή τραυματικές, σε κάποιες περιπτώσεις, ιστορικές εμπειρίες αναφορικά με τις διμερείς σχέσεις της Ελλάδας με άλλα κράτη, όπως είναι η Τουρκία, τα κράτη της Βαλκανικής και οι Η.Π.Α. (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010). Παράλληλα, πολιτικά πρόσωπα από την κεντρική πολιτική σκηνή, την τοπική αυτοδιοίκηση κτλ. ακολουθούν και ενισχύουν, μέσα από το λόγο που αρθρώνουν δημόσια και την πολιτική τους δράση, τις εδραιωμένες κοινωνικές αντιλήψεις περί εθνικής ταυτότητας, στην προσπάθειά τους να διεκδικήσουν και να εδραιώσουν την εξουσία τους (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 56) ή να αποσπάσουν την προσοχή του κοινωνικού σώματος από τη δυσάρεστη εσωτερική πραγματικότητα (Μαυροειδής 1999). Άλλωστε, τα λεγόμενα «εθνικά θέματα» ως ζητήματα που συνδέονται με τη διαχείριση της εθνικής ταυτότητας τροφοδοτούν διαχρονικά, από κοινού με τα οικονομικά ζητήματα, τον ανταγωνισμό στην εσωτερική πολιτική σκηνή (Έλληνας 2012). Σχετικά με το ρόλο των Μέσων, υποστηρίζεται ότι το εμπορικό πρότυπο των εφημερίδων και των ιδιωτικών ραδιοτηλεοπτικών σταθμών υπαγορεύει τη συμπόρευση των Μέσων, έντυπων και ηλεκτρονικών, με τις κυρίαρχες κοινωνικές αντιλήψεις, με στόχο την εξασφάλιση υψηλών ποσοστών πωλήσεων, ακροαματικότητας και τηλεθέασης αντίστοιχα. Με άλλα λόγια, τα Μέσα συμμετέχουν στη συγκρότηση και την εδραίωση των εν λόγω κοινωνικών αντιλήψεων, υιοθετώντας την κυρίαρχη εθνικιστική οπτική στην κάλυψη των ζητημάτων εθνικού ενδιαφέροντος, προκειμένου να εξασφαλίσουν έσοδα (Αχείμαστος και Κομνηνού 1998; Παναγιωτοπούλου 1998).

Ειδικά για τη συμβολή των παλιών Μέσων στη συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας, καθώς και για το ρόλο τους ως φορέων εθνικιστικού λόγου, η σχετική βιβλιογραφία είναι εκτενής (π.χ. Έλληνας 2012; Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010; Μαδιανού 2008; Σκουλαρίκη 2007; Τερζής 2007; Πλειός 2005; Anderson 1997; Δεμερτζής 1996; Tsaliki 1995). Το κοινό συμπέρασμα των μελετών αυτών είναι ότι τα παλιά Μέσα (Τύπος, ραδιόφωνο και Τηλεόραση) έχουν λειτουργήσει στο παρελθόν και εξακολουθούν να λειτουργούν στο παρόν ως πεδίο διαμόρφωσης αντιλήψεων περί ενός ομοιογενούς εθνικού πολιτισμού και ως τόπος ανάπτυξης του πολιτιστικού

εθνικισμού, σύμφωνα με την τυπολογία που προτείνει ο Δεμερτζής (1996) για τον εθνικισμό. Σύμφωνα με τις ίδιες μελέτες, τα παλιά Μέσα προσφέρουν άφθονο ταυτοτικό υλικό, το οποίο συμβάλλει στη συγκρότηση εθνικών ταυτοτήτων, στο πλαίσιο των οποίων έννοιες όπως η γλώσσα, η θρησκεία και η παράδοση ερμηνεύονται μονοσήμαντα. Ειδικότερα για τη συμβολή των Μέσων στη διαμόρφωση της εθνικιστικής αντίληψης περί εξωτερικής πολιτικής, υποστηρίζεται πως τα Μέσα έχουν συντελέσει ώστε η αντίληψη αυτή να έχει παγιωθεί στο πολιτικό σύστημα και την κοινή γνώμη και να θεωρείται αυτονόητη και μη προβληματική (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010). Αν επομένως τεκμηριώνεται επαρκώς πως τα παλιά Μέσα λειτουργούν ως φορείς του εθνικιστικού λόγου και συμβάλλουν στη συγκρότηση εθνικών ταυτοτήτων σύμφωνα με το πρότυπο του πολιτιστικού εθνικισμού, τότε θα είχε ενδιαφέρον, κατά τη γνώμη μας, να εξετάσουμε αν το διαδίκτυο, μέσα από το δημοσιογραφικό λόγο συγκεκριμένων ειδησεογραφικών ιστοσελίδων, διαφοροποιείται στο ζήτημα αυτό ως νέο Μέσο και αν ναι, προς ποια κατεύθυνση και σε ποιο βαθμό.

Σε κάθε περίπτωση, το ιδεολογικό πλαίσιο που μόλις περιγράψαμε εν συντομία επιχειρούμε να παρουσιάσουμε περισσότερο αναλυτικά στη συνέχεια και να το συνδέσουμε με τον τρόπο που καλύπτονται διαχρονικά οι διεθνείς σχέσεις, η εξωτερική πολιτική της χώρας και τα ονομαζόμενα «εθνικά θέματα» από τον Τύπο και την Τηλεόραση.

2.2 Ο εθνικισμός ως πολιτική ιδεολογία της νεωτερικότητας. Έθνος και συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας

Η δημόσια συζήτηση σχετικά με τον εθνικισμό, το έθνος και τη συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας είναι πλούσια και εκτενής. Για τις ανάγκες της παρούσας προσπάθειας, περιοριζόμαστε στις εξής επισημάνσεις. Πρώτον, ο εθνικισμός παραμένει ένα ζήτημα επίδικο, αρκετά σύνθετο, ευρύ και επίκαιρο (Μαδιανού 2008; Δεμερτζής 1996). Ο ορισμός του εθνικισμού που αποδεχόμαστε εδώ είναι εκείνος που προτείνει ο Δεμερτζής:

...ως μια ιδεολογία της νεωτερικότητας δια της οποίας ομάδες διανοουμένων, κοινωνικά κινήματα ή και πολιτικές ενώσεις επιδιώκουν τη διαμόρφωση συλλογικών και ατομικών ταυτοτήτων, εντός μιας ορισμένης κάθε φορά επικράτειας, και η οποία συγκροτείται γύρω από το «άδειο» σημαίνον «έθνος», προσδίδοντάς του ταυτοχρόνως νόημα. (Δεμερτζής 1996: 56)

Περιοριζόμαστε, επομένως, στην προσέγγιση του εθνικισμού ως πολιτικής ιδεολογίας της νεωτερικής εποχής, όπως διαμορφώθηκε, εκδηλώθηκε και συνεχίζει να εκδηλώνεται στην Ευρώπη, καθώς και ως λόγος, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι παραβλέπουμε την πληθώρα των σχετικών προσεγγίσεων, καθώς και την ιστορική πολυμορφία του φαινομένου εντός και εκτός της ευρωπαϊκής ηπείρου (Heywood 2007; Δεμερτζής 1996).

Επιπλέον, δεχόμαστε ότι η εθνικιστική ιδεολογία σε όλες τις εκδοχές της στηρίζεται σε βασικές παραδοχές (Βανδώρος 2015; Heywood 2007; Δεμερτζής 1996). Καταρχήν, υπάρχει μια φυσική διαίρεση της ανθρωπότητας σε έθνη (ο εθνικισμός ως επιμεριστική ιδεολογία). Επίσης, κάθε έθνος διαθέτει προφανή, προσίδια και «αιώνια» χαρακτηριστικά (το ζήτημα της ιστορικής συνέχειας). Το ζήτημα της υπεροχής των εθνικών συμφερόντων και της εθνικής ταυτότητας έναντι όλων των άλλων ταυτίσεων¹⁰ αποτελεί μία ακόμα κοινή παραδοχή στις προσεγγίσεις της

¹⁰ Ειδικά για το ζήτημα της συγκρότησης της εθνικής ταυτότητας, ως ύπατης κοινωνικής ταυτότητας έναντι όλων των υπολοίπων ταυτίσεων του ατόμου είναι ιδιαίτερα σημαντική για το ζήτημα που μας απασχολεί εδώ, καθώς συνδέεται με τον τρόπο που αντιλαμβάνονται τα μέλη της ίδιας εθνικής κοινότητας το ρόλο και τη θέση της χώρας τους διεθνώς (Zeri, Tsekeris και Tsekeris 2018; Φραγκουδάκη 2013). Επίσης, επειδή σχετίζεται με μια δυναμική που συνιστά σημαντικό παράγοντα

εθνικιστικής ιδεολογίας. Τέλος, το έθνος πρέπει να έχει ή να διεκδικεί την πολιτική του κυριαρχία (το ζήτημα της αυτοδιάθεσης). Αυτές οι παραδοχές παρατηρούνται σε όλες τις εκδοχές της εθνικιστικής ιδεολογίας, της προσδίδουν μια συνέχεια και την παρουσιάζουν ως μία διαιρετική πολιτική ιδεολογία, καθώς εξ ορισμού η ανθρωπότητα χωρίζεται «εκ φύσεως» σε διακριτά έθνη, αυτοοριζόμενα και με προσίδια χαρακτηριστικά γνωρίσματα (Δεμερτζής 1996: 161). Επιπρόσθετα, επειδή τα έθνη αποτελούν μία «φυσική» κατάσταση και επιπλέον ταξινομούνται με όρους ανωτερότητας/ κατωτερότητας σύμφωνα με την εν λόγω ιδεολογία στο σύνολο των εκδοχών της, ο εθνικισμός συνδέεται και με το ρατσισμό (Φραγκουδάκη 2013).

Ένα ακόμα σημείο που μπορούμε να κρατήσουμε από τη σχετική θεωρητική ανάλυση περί εθνικισμού αποτελεί η διάκριση σε γενικές γραμμές δύο κύριων παραδόσεων: του αρχεγονισμού (primordialism) και των μοντερνιστικών θεωριών ή, με άλλα λόγια, των προσεγγίσεων της κοινωνικής κατασκευής (Μαδιανού 2008: 26-37; Heywood 2007: 299-301). Τόσο η μία, όσο και η άλλη παράδοση δεν αναφέρονται σε μια ενιαία θεωρία, αλλά σε ένα σύνολο προσεγγίσεων με σημαντικές διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό τους. Ωστόσο, τα κοινά χαρακτηριστικά και οι κοινές βασικές παραδοχές υπερτερούν.

Πιο συγκεκριμένα, οι θεωρητικοί του αρχεγονισμού υποστηρίζουν ότι η ενότητα μέσα σε μια εθνική ομάδα θεμελιώνεται στην επιβίωση αρχέγονων δεσμών, δηλαδή ενοποιητικών χαρακτηριστικών, η καταγωγή των οποίων χάνεται στα βάθη των αιώνων. Τέτοια ενοποιητικά χαρακτηριστικά αποτελούν οι δεσμοί αίματος, γλώσσας, θρησκείας, Ιστορίας, καθώς και οι κοινές κοινωνικές πρακτικές. Σύμφωνα με τους υποστηρικτές του αρχεγονισμού, πρόκειται για δεσμούς βαθιά συναισθηματικούς, που μοιάζουν πολύ με αυτούς της συγγένειας. Ταυτότητα, έθνος και κουλτούρα, πίστη στην ιστορική συνέχεια και την πολιτισμική καθαρότητα του έθνους αποτελούν έννοιες κομβικής σημασίας στις προσεγγίσεις αυτές, καθώς νομιμοποιούν το αίτημα για πολιτική αυτονομία και εδαφικές διεκδικήσεις, με άλλα λόγια το αίτημα για πολιτική ύπαρξη των εθνών, των ομάδων δηλαδή που θεωρούνται, σύμφωνα με την

διαμόρφωσης, άσκησης και πρόσληψης της εξωτερικής (όπως και της εσωτερικής βέβαια) πολιτικής των κρατών (Zeri, Tsekeris και Tsekeris 2018; Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 55-65; Δεμερτζής 1996: 78).

ως άνω προσέγγιση, πολιτισμικά ή/και βιολογικά ομοιογενείς κοινότητες (Μαδιανού 2008; Heywood 2007; Δεμερτζής 1996).

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις περί αρχέγονων δεσμών στο εσωτερικό των εθνών θέτει πολλά ερωτήματα προς συζήτηση. Εδώ θα περιοριστούμε στα πιο σημαντικά κατά τη γνώμη μας για το υπό εξέταση ζήτημα, που σχετίζονται με τον ανιστορικό χαρακτήρα και την απογύμνωση της σχετικής συζήτησης από την πολιτική της διάσταση (Μαδιανού 2008: 29-33). Ειδικότερα, το επιχείρημα περί αρχέγονων δεσμών, όχι μόνο θεωρείται ξεπερασμένο, αλλά πολύ περισσότερο έχει σοβαρές πολιτικές συνέπειες σε μία σειρά ζητημάτων. Αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές, για παράδειγμα, στις περιπτώσεις των πολεμικών συγκρούσεων, που αποδίδονται σε «εθνοτικές» διαφορές. Αν, σύμφωνα με τις αρχεγονιστικές προσεγγίσεις, οι δεσμοί ανάμεσα στα μέλη μίας εθνικής/εθνοτικής οντότητας θεωρούνται «φυσικοί», δεδομένοι, σταθεροί και αναλλοίωτοι στο χρόνο, τότε, πρώτο, οι εθνικές ταυτότητες είναι επίσης δεδομένες, στατικές, ομοιογενείς και αναλλοίωτες στο χρόνο· δεύτερο, οι διαφορές ανάμεσα στα έθνη είναι ανυπέρβλητες, άρα και οι μεταξύ τους πολεμικές συγκρούσεις αναπόφευκτες. Στην περίπτωση αυτή, ο πόλεμος απέχει αρκετά από το να θεωρείται αποτέλεσμα σύνθεσης ιστορικών, πολιτικών και οικονομικών παραγόντων, αντίληψη που συνδέεται με την αποπολιτικοποίηση της συζήτησης περί συγκρούσεων και εναρμονίζεται με την εθνικιστική ερμηνεία της Ιστορίας.

Στον αντίποδα της θεωρίας του αρχεγονισμού βρίσκονται οι μοντερνιστικές προσεγγίσεις (Μαδιανού 2008: 28; Heywood 2007: 299). Κοινός παρονομαστής των θεωρήσεων που εντάσσονται εδώ είναι ότι τα έθνη και ο εθνικισμός αποτελούν πολιτισμική κατασκευή της νεωτερικότητας και πως τα έθνη-κράτη προηγούνται ιστορικά της εθνικής ταυτότητας και όχι το αντίστροφο, όπως υποστηρίζουν οι θεωρητικοί τους αντίπαλοι. Επιπλέον, σύμφωνα με τους εκπροσώπους των μοντερνιστικών προσεγγίσεων, τα έθνη αποτελούν οντότητες με πολιτικά και όχι πολιτιστικά χαρακτηριστικά. Ειδικότερα ο Hobsbawm (1994), που αντλεί από τη μαρξιστική προσέγγιση, θεωρεί ότι οι ιδέες της ιστορικής συνέχειας και της πολιτισμικής καθαρότητας της εθνικής κοινότητας, που αποτελούν κομβικής σημασίας έννοιες για τις αρχεγονιστικές προσεγγίσεις, αποτελούν μύθο κατασκευασμένο από τον ίδιο τον εθνικισμό. Προς την κατεύθυνση αυτή, είναι χαρακτηριστική η διατύπωση του Anderson (1997) πως τα έθνη αποτελούν

φαντασιακές κοινότητες. Συνεπώς, «δεν είναι τα έθνη που δημιουργούν κράτη και εθνικισμό, αλλά το αντίθετο» (Hobsbawm 1994: 23).

Ένα από τα σημεία κριτικής που ασκείται στις μοντερνιστικές προσεγγίσεις αφορά στο ότι είναι λίγες οι περιπτώσεις των θεωρητικών οι οποίοι έχουν συμπεριλάβει τα Μέσα στους παράγοντες που συμβάλλουν στην οικοδόμηση της ταυτότητας και του έθνους (Μαδιανού 2008: 37)¹¹. Συγκεκριμένα, ο Hobsbawm (1994) και ο Gellner (1992) αναφέρονται εν συντομία στη συμβολή των Μέσων στη διάδοση μιας κοινής κουλτούρας και γλώσσας και επομένως στη συμβολή τους στην οικοδόμηση της ταυτότητας. Ο Anderson (1997) ωστόσο στέκεται περισσότερο στο ζήτημα αυτό, αναλύοντας το ρόλο των έντυπων Μέσων στην άνοδο του εθνικισμού. Σύμφωνα με τον Ιρλανδό θεωρητικό, η συνάντηση του καπιταλισμού με τις τεχνολογίες εκτύπωσης λειτούργησε ως καταλύτης για την ανάδυση και την ισχυροποίηση του έθνους ως φαντασιακής κοινότητας. Οι άνθρωποι, προκειμένου να μπορούν να διαβάζουν τα ίδια έντυπα Μέσα, εφημερίδες και βιβλία, έπρεπε να μιλούν την ίδια γλώσσα. Μέσω της τυποποίησης των γλωσσών και της εκπαίδευσης, άνθρωποι σε όλη την επικράτεια του έθνους-κράτους επικοινωνούσαν ταυτόχρονα και διαμεσολαβημένα από τα έντυπα Μέσα. Η δυνατότητα αυτή συνέβαλε στη συγκρότηση της αίσθησης του συνανήκειν. Η συνθήκη επομένως που ο Anderson συνόψισε στον όρο «έντυπος καπιταλισμός» συνδέθηκε σε μεγάλο βαθμό με την ανάδυση του σύγχρονου έθνους.

Από την πληθώρα των τυπολογιών περί εθνικισμού που προτείνονται στη σχετική δημόσια συζήτηση, για τις ανάγκες της δικής μας εργασίας βασιζόμαστε στην τυπολογία που προτείνει ο Δεμερτζής (1996), τυπολογία που διακρίνει τον εθνικισμό σε πολιτικό και πολιτιστικό. Ο πολιτικός εθνικισμός (Δεμερτζής 1996: 227-232) θεμελιώνεται σε εκείνους τους δεσμούς μεταξύ ελεύθερων και ίσων ανθρώπων που απορρέουν από τη δεσμευτική αποδοχή γενικών κανόνων, αμοιβαίων υποχρεώσεων και δικαιωμάτων. Το έθνος γίνεται αντιληπτό ως κυρίαρχο και ανώτερο πολιτικά σώμα, καθώς υπάρχει προκειμένου να εξασφαλίζει τη λαϊκή κυριαρχία, τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των ατόμων. Ο πολιτικός εθνικισμός θεμελιώνεται συνεπώς στα ανθρώπινα δικαιώματα, γεγονός που οδηγεί στην αποδοχή της διαφορετικότητας και την ετοιμότητα για συμβιβασμό στις πολιτικές

¹¹ Η παράλειψη αυτή θεωρείται αυτονόητη όταν γίνεται από τους αρχεγονιστές, ωστόσο το ίδιο δεν μπορεί να υποστηριχθεί για τους θεωρητικούς αντιπάλους τους.

διαπραγματεύσεις εν γένει, συνεπώς, και στις διεθνείς σχέσεις. Στο πλαίσιο του πολιτικού εθνικισμού, η πολιτική δράση προσανατολίζεται στο παρόν, με κριτήριο την ηθική της ευθύνης, ενώ η αγάπη προς την πατρίδα εκφράζεται με την ενεργητική συναίνεση στους νόμους, δια μέσω των οποίων ρυθμίζονται τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις των ανθρώπων, ανεξάρτητα από φυλή, φύλο, θρησκεία, γλώσσα, κοινωνική προέλευση. Ως εκ τούτου, το πολιτικό έθνος είναι ανοικτό σε όποιον συμφωνήσει να δεσμευθεί από τους κοινά συμφωνημένους νόμους.

Στον αντίποδα του πολιτικού εθνικισμού, βρίσκεται ο πολιτιστικός εθνικισμός (Δεμερτζής 1996: 232-3), σύμφωνα με τον οποίο τα μέλη ενός έθνους συνδέονται μεταξύ τους μέσω γλωσσικών δεσμών, κοινής καταγωγής, παράδοσης και θρησκείας. Στη θέση των δικαιωμάτων και της λαϊκής κυριαρχίας, που προτάσσει ο πολιτικός εθνικισμός, ο πολιτιστικός εθνικισμός τοποθετεί τα ιστορικά συλλογικά συμφέροντα και δικαιώματα του έθνους. Ως τέτοια θεωρούνται η προστασία της γλώσσας και της κληρονομιάς, καθώς και η απελευθέρωση των ομοεθνών από ξένο ζυγό. Επίσης, τα ιστορικά δικαιώματα συνδέουν την πολιτική δράση με το παρελθόν και το μύθο της δόξας των παλιών καλών ημερών. Σε αρκετές περιπτώσεις, ο πολιτιστικός εθνικισμός στηρίζεται στη λατρεία της πατρικής γης και των προγόνων, ιδέα που έχει συνδεθεί με τον αποκλεισμό της διαφορετικότητας ως στοιχείου ξένου για το έθνος. Τέλος, ωστόσο εξίσου σημαντικό, ιδιαίτερα για τη διαμόρφωση και την πρόσληψη της εξωτερικής πολιτικής, όπως θα δούμε στη συνέχεια, τα ιστορικά δικαιώματα θεμελιώνονται στην απόλυτη και δήθεν αδιαπραγμάτευτη στάση της «ηθικής του φρονήματος».

Το νόημα που αποδίδεται στις έννοιες του εθνικισμού και του έθνους απορρέει από «προνομιακούς φορείς και θεσμούς», τρεις από τους οποίους θεωρούνται ως οι βασικότεροι για τη διάδοση και τη διαμόρφωση της εθνικιστικής ιδεολογίας σε όλες τις ιστορικές φάσεις και εκδοχές της, σύμφωνα με το Δεμερτζή (1996: 66). Μια τέτοια ομάδα αποτελούν οι διανοούμενοι, δηλαδή οι επιστήμονες, οι εκπαιδευτικοί, οι φοιτητές, οι δημοσιογράφοι και οι λογοτέχνες. Επίσης, τα εθνικιστικά κινήματα και, τέλος, τα πολιτικά κόμματα. Ο λόγος και οι πρακτικές όλων των παραπάνω φορέων του εθνικισμού συναντώνται και αλληλεπιδρούν με τις ήδη υπάρχουσες αντιλήψεις και προδιαθέσεις, τα ήδη υπάρχοντα ερμηνευτικά σχήματα και συναισθήματα που διαθέτουν και εκφράζουν τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας, σε μια αμφίδρομη διαδικασία σχηματισμού της εθνικιστικής ιδεολογίας. Αξιοσημείωτο επίσης είναι ότι

η «συνάντηση» των φορέων του εθνικισμού και των ήδη κυρίαρχων αντιλήψεων, ερμηνευτικών σχημάτων κτλ. κατέστη δυνατή παλιότερα μέσω της τυπογραφίας και των προϊόντων της (Anderson 1997; McLuhan 1990), καθώς και μέσω των εθνικών γλωσσών, οι οποίες δια της σχολικής εκπαίδευσης και των έντυπων Μέσων αντικατέστησαν τις τοπικές διαλέκτους (Anderson 1997). Στα μεταγενέστερα χρόνια, ο ρόλος του (ελληνικού) σχολείου ως φορέα της εθνικιστικής ιδεολογίας και του αντίστοιχου λόγου παραμένει σταθερά ισχυρός (Γληνός και Κουγέας 2020; Αθανασιάδης 2015; Φραγκουδάκη 2013; Φραγκουδάκη και Δραγώνα 1997). Παράλληλη πορεία φαίνεται πως ακολουθούν τα παλιά Μέσα στο σύνολό τους: όχι μόνο ο Τύπος, όπως ήδη είδαμε, αλλά επίσης, το ραδιόφωνο (Πλειός 2005) και η Τηλεόραση (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010; Tsaliki 1995), αποτελούν προνομιακούς φορείς του εθνικισμού. Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι, σύμφωνα με ορισμένους μελετητές, παρά την αρχική υποδοχή του διαδικτύου ως ενός Μέσου που θα υπερέβαινε τις αδυναμίες των προγόνων του στο πεδίο της ενημέρωσης και θα προσέφερε μια εξωστρεφή, περισσότερο κοσμοπολίτικη, ματιά στις διεθνείς εξελίξεις, εντούτοις, η διαδικτυακή ειδησεογραφία παραμένει ισχυρά εθνοκεντρική, ενώ παράλληλα τείνει να εκπροσωπεί περισσότερο τις κυρίαρχες φωνές και λιγότερο τις εναλλακτικές απόψεις μεμονωμένων ατόμων και της κοινωνίας των πολιτών (Curtan κ.ά. 2013).

Ως τώρα, στην παρούσα ενότητα, είδαμε ότι ο εθνικισμός αποτελεί ένα ζήτημα σύνθετο, ευρύ, επίμαχο και επίκαιρο. Η συζήτηση περί τυπολογιών του εθνικισμού είναι πλούσια και η αντιπαραβολή μεταξύ πολιτικού και πολιτιστικού εθνικισμού εκτενής. Ωστόσο, ανεξάρτητα από τις διαφορές τους, όλες οι εκδοχές του εθνικισμού τοποθετούν στο σκληρό τους πυρήνα μία κοινή, θεμελιώδους σημασίας, ιδέα: το έθνος ως μια μορφή ύπατου κοινωνικού δεσμού, που έχει προτεραιότητα έναντι όλων των άλλων μορφών πολιτικής οργάνωσης. Αντίστοιχα, η εθνική ταυτότητα συγκροτείται ως η ανώτερη όλων των ταυτίσεων του ατόμου. Ανεξάρτητα από το αν προηγείται ή έπεται το έθνος ή το κράτος, τόσο στον πολιτικό όσο και στον πολιτιστικό εθνικισμό, η ιδέα του έθνους και η εθνική ταυτότητα συγκροτούνται από το κράτος μέσω ιδεολογικών μηχανισμών, καθώς και όρων διοικητικών-οικονομικών, στρατιωτικών και γραφειοκρατικών (Δεμερτζής 1996). Στη συνέχεια, μας απασχολεί η εξέταση του κυρίαρχου στην Ελλάδα αφηγήματος περί έθνους και εθνικής

ταυτότητας, καθώς και του ρόλου των κυρίαρχων ιδεολογικών μηχανισμών στη μακροχρόνια διαδικασία συγκρότησης του αφηγήματος αυτού.

2.3 Η περίπτωση της Ελλάδας. Πολιτιστικός εθνικισμός και συντηρητισμός, οι πυλώνες του κυρίαρχου εθνικού αφηγήματος

Ένα από τα στοιχεία που ενδεχομένως συμβάλλουν στην ανθεκτικότητα του εθνικισμού είναι ότι η εν λόγω ιδεολογία μπορεί να συνυπάρχει με πολλές άλλες ιδεολογίες, ακόμα και αντίπαλες, χωρίς να αλλοιώνεται (Δεμερτζής 1996). Ειδικά στην περίπτωση της Ελλάδας, φαίνεται πως η εθνικιστική ιδεολογία είναι κυρίαρχα και μακροχρόνια παρούσα, ενώ, συνεπικουρούμενη από το συντηρητισμό, ισχυροποιείται ακόμα περισσότερο και συγκροτεί ένα σχετικά στέρεο, συμπαγές, ανθεκτικό και με αξιοσημείωτη διάρκεια ιδεολογικό αφήγημα περί έθνους, εθνικής ταυτότητας και ετερότητας προς την κατεύθυνση του πολιτιστικού εθνικισμού. Τα εννοιολογικά και ερμηνευτικά σχήματα, οι ιδέες, οι αντιλήψεις κτλ. που συγκροτούν το αφήγημα αυτό διατρέχουν την κρατική ιδεολογία και τις ευρέως αποδεκτές αντιλήψεις που είναι διαχρονικά και δυναμικά παρούσες στην ελληνική κοινωνία. Πολιτικό και εκπαιδευτικό σύστημα, Εκκλησία και Μέσα, μεταξύ άλλων θεσμών, παράγουν και αναπαράγουν το ιδεολογικό περιεχόμενο του κυρίαρχου εθνικού αφηγήματος μέσα από το δημόσια εκφερόμενο λόγο τους και τις συναφείς πρακτικές. Στη συνέχεια, επιχειρούμε να αναδείξουμε αφενός το χαρακτήρα και τους προσανατολισμούς του εν λόγω αφηγήματος, αφετέρου τη συμβολή της συντηρητικής ιδεολογίας, καθώς και το ρόλο του εκπαιδευτικού συστήματος και της Εκκλησίας στη συγκρότησή του.

Όπως συμβαίνει και με τον εθνικισμό, ο χαρακτήρας της συντηρητικής ιδεολογίας έχει αποτελέσει πηγή ιδιαίτερου διαλόγου και διαφωνιών. Μια ενδελεχής μελέτη του ζητήματος ξεπερνάει τα όρια της παρούσας προσπάθειας. Για το λόγο αυτό, περιοριζόμαστε στα στοιχεία εκείνα που είναι κοινά σε όλες τις εκδοχές της συντηρητικής πολιτικής σκέψης, της προσδίδουν μία συνέχεια και σχετίζονται με το υπό μελέτη ζήτημα.

Ένα από τα κεντρικά και επαναλαμβανόμενα θέματα του συντηρητισμού ως ιδεολογίας αποτελεί η υπεράσπιση της παράδοσης, με την έννοια των αξιών, των πρακτικών και των θεσμών που έχουν αποδειχτεί ανθεκτικές στο πέρασμα του χρόνου και έχουν μεταφερθεί αναλλοίωτες από γενιά σε γενιά. Οι εκπρόσωποι της συντηρητικής ιδεολογίας δίνουν έμφαση επίσης στην ανάγκη για διατήρηση της

τάξης και της ασφάλειας στη κοινωνία μέσω της επιβολής του νόμου, ακόμα κι αν αυτό αποβαίνει εις βάρος της ελευθερίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ενώ εστιάζουν επίσης σε ζητήματα εξουσίας και εθνικής ταυτότητας. Τάξη, ασφάλεια και κοινωνική συνοχή εξασφαλίζονται μέσω της προάσπισης της κοινής πολιτισμικής και πολιτικής ταυτότητας του έθνους, το οποίο θεμελιώνεται στην Ιστορία και την παράδοση. Ως εκ τούτου, η πολυπολιτισμικότητα αποτελεί τη σημαντικότερη απειλή για την ενότητα του έθνους. Ο συντηρητισμός στην πιο σύγχρονη εκδοχή του έχει έντονο το θρησκευτικό στοιχείο, ενώ παράλληλα υπερασπίζεται την οικογένεια, την οποία αντιμετωπίζει με όρους αυστηρά παραδοσιακούς, δηλαδή με όρους ιεραρχίας και πατριαρχίας. Επομένως, σύμφωνα με τον Heywood (2007), κρατικός και κοινωνικός αυταρχισμός αποτελούν δύο από τους σημαντικότερους πυλώνες της συντηρητικής ιδεολογίας.

Αν θέλουμε να διακρίνουμε τη συμβολή του συντηρητισμού, ως πολιτικής ιδεολογίας, στην διαμόρφωση της κυρίαρχης ιδεολογίας στην ελληνική κοινωνία, αρκεί να παρακολουθήσουμε την ιστορική πορεία της πιο διαδεδομένης ίσως συνθηματικής φράσης στη σύγχρονη ελληνική Ιστορία: «πατρίς, θρησκεία, οικογένεια». Η Γαζή (2011) ανατρέχει στο διάστημα 1880-1930 και μέσα από τη μελέτη πλούσιου έντυπου υλικού, όπως π.χ. εφημερίδων, βιβλίων θρησκευτικού και πολιτικού περιεχομένου, σχολικών βιβλίων και λαϊκών εντύπων, αναδεικνύει τη δράση θρησκευτικών οργανώσεων και κινημάτων, τις συγκρούσεις γύρω από γλωσσικά και εκπαιδευτικά ζητήματα, καθώς και τις αντιπαραθέσεις για ιδεολογικά και πολιτιστικά θέματα. Μέσα από τη μελέτη της σταδιακής διαμόρφωσης του παραπάνω τρίπτυχου στην ελληνική κοινωνία, η Γαζή παρατηρεί και καταγράφει τη συγκρότηση της κυρίαρχης ιδεολογίας και των αξιών του μετεμφυλιακού κράτους. Οι βασικές ιδέες, οι κεντρικές αντιλήψεις, τα θεμελιώδη ερμηνευτικά σχήματα του πολιτιστικού εθνικισμού και του συντηρητισμού συμπυκνώνονται στην παραπάνω συνθηματική φράση, η οποία δίνει το στίγμα της μακροχρόνια διαμορφωμένης ιδεολογίας για τις κοινωνικά αποδεκτές αντιλήψεις και συμπεριφορές, τους προσανατολισμούς, τις αξίες και την πολιτική οργάνωση της ελληνικής κοινωνίας κατά τη διάρκεια του 20ού κυρίως αιώνα. Το ερώτημα που προκύπτει στο σημείο αυτό σχετίζεται με το βαθμό και τους διαύλους μέσω των οποίων ο εθνικισμός και ο συντηρητισμός παραμένουν βασικά δομικά στοιχεία της κυρίαρχης ιδεολογίας στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία. Για το λόγο αυτό, στη συνέχεια εξετάζουμε το ρόλο

δύο κρίσιμων, κατά τη γνώμη μας, παραγόντων στη διαδικασία αυτή: του εκπαιδευτικού συστήματος και της Εκκλησίας.

Στη συζήτηση για τον εθνικισμό και τις εθνικές ταυτότητες, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το ρόλο του εκπαιδευτικού συστήματος στη συγκρότηση του κυρίαρχου εθνικού αφηγήματος στην Ελλάδα, καθώς το σχολείο αποτελεί ένα σημαντικό θεσμό διαμόρφωσης και αναπαραγωγής ιδεών (Althusser 1977). Αφενός μέσα από τον επίσημο λόγο που διατυπώνεται στα Αναλυτικά Προγράμματα, τα σχολικά βιβλία, τις εγκυκλίους για τον εορτασμό ιστορικών γεγονότων/«εθνικών επετείων» και αφετέρου μέσω των πρακτικών και των αντιλήψεων των εκπαιδευτικών (Φραγκουδάκη και Δραγώνα 1997), το σχολείο τροφοδοτεί σε μεγάλο βαθμό με απαντήσεις το ζήτημα της εθνικής ταυτότητας και της εθνικής αυτογνωσίας: τι σημαίνει δηλαδή για κάποιον να είναι Έλληνας και πώς ορίζουν οι σύγχρονοι Έλληνες τη θέση και το ρόλο της χώρας τους, σε σχέση με τα άλλα κράτη, στις τρέχουσες διεθνείς εξελίξεις. Όπως θα φανεί στη συνέχεια, το σχολείο επεξεργάζεται τα παραπάνω ερωτήματα με όρους αποκλειστικά εθνικούς, ενώ οι απαντήσεις που προτείνει χαρακτηρίζονται από συντηρητισμό και εθνικισμό και μάλιστα στην πολιτιστική του εκδοχή.

Σύμφωνα με τα σχολικά βιβλία Ιστορίας (Φραγκουδάκη 2013), το ελληνικό έθνος θεμελιώνει την ενότητά του σε σχέσεις αίματος, πορεύεται στο χρόνο μέσα από μια αδιάσπαστη από την αρχαιότητα συνέχεια, ενώ διαθέτει ιδιαίτερα - σε σχέση με τα υπόλοιπα έθνη - και ανθεκτικά διακριτικά γνωρίσματα, η καταγωγή των οποίων χάνεται στα βάθη των αιώνων. Επίσης, η πολιτισμική ομοιογένεια στο εσωτερικό του είναι αναμφισβήτητη, ενώ η κυρίαρχη εθνική αφήγηση παρουσιάζει το ελληνικό έθνος ως θύμα στις σχέσεις του με τα άλλα έθνη, παρά τη δεδομένη ανωτερότητά του, η οποία θεμελιώνεται στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό. Η συζήτηση των αρνητικών σελίδων στην Ιστορία του ελληνικού έθνους, όπως επίσης και η άσκηση κριτικής για το παρόν, θεωρείται ότι συνιστούν «αντι-πατριωτική» στάση και προδοσία, ενώ οι πολιτιστικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ των λαών, οι οποίες συνδιαμόρφωσαν τόσο τον αρχαίο, όσο και το νεότερο ελληνικό πολιτισμό, είτε απουσιάζουν από τη σχολική Ιστορία, είτε αντιμετωπίζονται ως απειλή για την πολιτιστική ομοιογένεια και την εθνική ταυτότητα των Ελλήνων. Προς την ίδια κατεύθυνση κινούνται επίσης τα σχολικά βιβλία της Γλώσσας και της Γεωγραφίας,

ενώ τις απόψεις αυτές φαίνεται πως υποστηρίζουν σε μεγάλο βαθμό οι Ελληνίδες και οι Έλληνες εκπαιδευτικοί (Φραγκουδάκη και Δραγώνα 1997).

Οι αντιλήψεις αυτές, πέρα από το ότι είναι αντίθετες με τα σύγχρονα επιστημονικά δεδομένα (Φραγκουδάκη 2013: 176-182) και βασίζονται σε ανιστορικούς μύθους, επιπλέον έχουν σοβαρές πολιτικές επιπτώσεις. Η ως άνω εθνική αφήγηση αναπαριστά το λαό ως ανεύθυνο για την πορεία του στο χρόνο και αφαιρεί από τα άτομα την ιδιότητα του πολίτη. Η ευθύνη των πολιτικών ηγετών, καθώς και η συλλογική ευθύνη, αποσιωπούνται, κυρίως στις περιπτώσεις αρνητικής έκβασης των ιστορικών γεγονότων. Τα έθνη και οι πολιτισμοί τους ταξινομούνται με όρους ανωτερότητας/κατωτερότητας, με αποτέλεσμα το αφήγημα αυτό να υποστηρίζει όχι μόνο τον εθνικισμό, αλλά και το ρατσισμό. Τέλος, αλλά εξίσου σημαντικό για το ζήτημα που μας απασχολεί εδώ, αντιλήψεις όπως αυτές αποκλείουν το ενδεχόμενο για διαπραγμάτευση, συναίνεση και συμβιβασμό στις διεθνείς σχέσεις, ενώ, αντίθετα, προωθούν θέσεις αδιάλλακτες και εν τέλει μη αποτελεσματικές για την υπεράσπιση των εθνικών συμφερόντων. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αυτής της στάσης αποτέλεσαν, σύμφωνα με τη Φραγκουδάκη (2013: 178), οι μακροχρόνια αποτυχημένοι χειρισμοί της ελληνικής πλευράς στο Μακεδονικό ζήτημα, τουλάχιστον μέχρι το 2013, χρονιά δημοσίευσης της σχετικής μελέτης (Φραγκουδάκη 2013). Φαίνεται, επομένως, πως το σχολείο συμβάλλει στη συγκρότηση ενός κυρίαρχου εθνικού αφηγήματος με χαρακτήρα συντηρητικό, εθνικιστικό, ξενόφοβο, πολιτιστικά εσωστρεφή και απομονωτικό, καθώς και μιας εθνικής ταυτότητας εύθραυστης και υπό απειλή.

Ωστόσο, δεν είναι μόνο ο ρητά διατυπωμένος επίσημος λόγος δια μέσω του οποίου το σχολείο καθίσταται προνομιακός φορέας του εθνικιστικού λόγου. Υπάρχει επίσης ένα δεύτερο επίπεδο μέσω του οποίου ο σχολικός θεσμός αποθαρρύνει τις εναλλακτικές αναγνώσεις της κυρίαρχης εθνικής αφήγησης, εν τέλει ισχυροποιώντας την. Πρόκειται για το ανεπίσημο αναλυτικό πρόγραμμα, το λεγόμενο «παραπρόγραμμα», το οποίο αφορά μεταξύ άλλων το κυρίαρχο μοντέλο των παιδαγωγικών σχέσεων ανάμεσα σε όσες και όσους συμμετέχουν στη μαθησιακή διαδικασία, καθώς και τις αντιλήψεις που καλλιεργεί το σχολείο για την πολιτική συμμετοχή, τη γνώση, την κοινωνική αλλαγή, τη δημοκρατία κ.ο.κ. Σύμφωνα με τις Γώγου και Καλεράντε (2019), το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα κατά κύριο λόγο δε βασίζεται στη συλλογικότητα και τη συνεργασία, αλλά υποστηρίζει κυρίως ατομικές πορείες και

ατομικούς προσδιορισμούς. Εκτός τούτου, οι μαθητές και οι μαθήτριες δεν έχουν τη δυνατότητα να συνδιαμορφώνουν, από κοινού με τους/τις εκπαιδευτικούς, τους όρους της ζωής και της δράσης τους στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Τα προβλήματα που προκύπτουν συνήθως αντιμετωπίζονται με όρους ιεραρχίας και εξουσίας, ενώ παράλληλα στο πλαίσιο του ελληνικού σχολείου υιοθετούνται σπάνια εκείνες οι πρακτικές μέσω των οποίων το σύνολο των μελών της εκπαιδευτικής κοινότητας αφενός διαχειρίζεται με πολιτικούς όρους τη σχολική καθημερινότητα και αφετέρου καθίσταται ικανό να συνδέει τη γνώση με την ηθική, την πολιτική συμμετοχή και την κοινωνική αλλαγή. Αυτό το πρότυπο οργάνωσης της σχολικής ζωής φαίνεται ότι παράγει αρκετές από τις αντιλήψεις και τα πρότυπα σκέψης που όχι μόνο δεν αμφισβητούν αλλά επιπλέον υποστηρίζουν και ενισχύουν τις διαδικασίες συγκρότησης του ως άνω εθνικού αφηγήματος (Γώγου και Καλεράντε 2019).

Ο δημόσιος διάλογος για τη σχέση του σχολείου με την εθνικιστική ιδεολογία δε σταματάει εδώ. Η νοηματοδότηση του «κενού» σημαίνοντος «έθνους» και της αντίστοιχης ταυτότητας σύμφωνα με τον πολιτιστικό εθνικισμό δεν αποτελεί επιδίωξη μόνο του επίσημου και του ανεπίσημου προγράμματος που εφαρμόζεται εντός του σχολείου. Το περιεχόμενο της εθνικής ταυτότητας φαίνεται ότι υπήρξε επίσης το διακύβευμα στις - μακρόχρονες κάποιες φορές - δημόσιες διαμάχες που εκδηλώθηκαν με αφορμή «αιρετικά» σχολικά βιβλία¹² τα οποία εκδόθηκαν μεν αλλά είτε δεν έφτασαν ποτέ στον αρχικό τους προορισμό, είτε αξιοποιήθηκαν για σύντομο χρονικό διάστημα στις σχολικές αίθουσες και στη συνέχεια αποσύρθηκαν μετά από έντονες δημόσιες αντιπαραθέσεις (Αθανασιάδης 2015). Όπως υποστηρίζεται, τα επιχειρήματα των επικριτών των αποσυρθέντων σχολικών βιβλίων, Ιστορίας κυρίως και δευτερευόντως Γλώσσας, δε στόχευαν τόσο σε πραγματολογικά στοιχεία ή γλωσσικές διατυπώσεις, σε ζητήματα Διδακτικής της Ιστορίας ή της Γλώσσας, αλλά αντιμάχονταν, κατά κύριο λόγο και σθεναρά, την εναλλακτική στο κυρίαρχο εθνικό αφήγημα ανάγνωση του ιστορικού παρελθόντος, την οποία πρότειναν τα «εθνοκτόνα εγχειρίδια» (Αθανασιάδης 2015).

Δεν είναι όμως μόνο ο ρόλος του εκπαιδευτικού συστήματος καταλυτικός για τη συγκρότηση της κυρίαρχης ιδεολογίας στην ελληνική κοινωνία με χαρακτηριστικά επιθετικού εθνικισμού και ακραίου συντηρητισμού. Εξίσου σημαντικός είναι ο ρόλος

¹² Ο Αθανασιάδης (2015) αναφέρεται στις διαμάχες που ξέσπασαν σε έξι διαφορετικές χρονικές συγκυρίες με αφορμή σχολικά βιβλία, Ιστορίας και Αναγνωστικά, στο διάστημα 1858-2008.

της Εκκλησίας της Ελλάδας, καθώς ο δημόσιος λόγος και η δράση της έχουν διαχρονικά ισχυρή απήχηση στην ελληνική κοινωνία (Parathanassopoulos 2017; Χριστόπουλος 2014). Ο Σακελλαρίου (2014) μελετά τον επίσημο λόγο και τη δημόσια δράση των εκπροσώπων του εν λόγω θεσμού και υποστηρίζει ότι η Εκκλησία στον 20ό αιώνα συνεχίζει τη μακρόχρονη παράδοση που διαθέτει ήδη στον ακραίο συντηρητισμό και τον εθνικισμό. Σύμφωνα με την ίδια μελέτη, μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990, η ελληνική Εκκλησία υπήρξε φορέας μιας βαριάς ιστορικής και ιδεολογικής κληρονομιάς και συνοδοιπόρος του ελληνικού πολιτικού κατεστημένου (Σακελλαρίου 2014).

Ωστόσο, στο ξεκίνημα της δεκαετίας του '90, και συγκεκριμένα με το ξέσπασμα ενός γενικευμένου εθνικιστικού πυρετού που διαπερνά την Ελλάδα με αφορμή το Μακεδονικό ζήτημα, ο θεσμικός λόγος της Εκκλησίας αυτονομείται και η δημόσια δράση της επικεντρώνεται στη διοργάνωση συλλαλητηρίων για την υπεράσπιση της ελληνικής Ιστορίας και του ελληνικού πολιτισμού, των ιστορικών δικαιωμάτων και των εθνικών συμφερόντων, τα οποία υποστηρίζει ότι επιβουλεύονται «σκοτεινές δυνάμεις» (Σακελλαρίου 2014). Στην περίπτωση του Μακεδονικού ζητήματος, επομένως, η Εκκλησία αναλαμβάνει δυναμικά πολιτική δράση, η οποία προσανατολίζεται με βάση τα προτάγματα της ιστορικά διαμορφωμένης ιδεολογικής κληρονομιάς της. Όπως επισημαίνεται στο σχετικό διάλογο, το ίδιο θα πράττει και στη συνέχεια, κάθε φορά που το ίδιο ζήτημα θα επανέρχεται στο προσκήνιο (Σακελλαρίου 2014: 289).

Μετά τη δυναμική εμφάνιση της Εκκλησίας στα δημόσια πράγματα τη δεκαετία του '90 με αφορμή κυρίως το Μακεδονικό, υψηλά ιστάμενοι εκπρόσωποι του θεσμού σε αρκετές περιπτώσεις αρθρώνουν δημόσια λόγο αποκάλυπτα μισαλλόδοξο, επιθετικό, εθνικιστικό και ρατσιστικό, ενάντια σε ομάδες ανθρώπων, πρότυπα συμπεριφοράς και κοινωνικής ζωής που διαφοροποιούνται από όσες αρχές και αξίες αποδέχεται η Εκκλησία (π.χ. τις διαφορετικές θρησκευτικές κοινότητες, τους μετανάστες, τους πρόσφυγες, το δυτικό πολιτισμό εν γένει) (Σακελλαρίου 2014). Έχει, κατά τη γνώμη μας, ιδιαίτερη σημασία το ότι διακεκριμένοι από τα Μέσα ιερωμένοι, παρά την ιδιότητά τους ως δημόσιοι λειτουργοί, παρεμβαίνουν στις πολιτικές εξελίξεις και τοποθετούνται δημοσίως σε ένα ευρύτατο πεδίο θεμάτων, που καλύπτει τις διεθνείς σχέσεις και τα «εθνικά θέματα», το οικογενειακό δίκαιο, την εκπαιδευτική πολιτική, το μεταναστευτικό/προσφυγικό ζήτημα, τη δημόσια υγεία,

κ.ά. Σε αρκετές περιπτώσεις, ο λόγος αυτός συγκλίνει με τα χαρακτηριστικά και τις ιδέες ακραίων πολιτικά χώρων, που υποστηρίζουν το σκληρό εθνικισμό, το ρατσισμό και τη μισαλλοδοξία (Φραγκουδάκη 2013: 140-8; Ψαρράς 2012: 211-232). Φαίνεται επομένως ότι η Εκκλησία της Ελλάδας αποτελεί έναν εκ φύσεως συντηρητικό θεσμό και έναν από τους κατεξοχήν στυλοβάτες των ιδεολογικών μηχανισμών της ελληνικής πολιτείας. Τα ισχυρά ερείσματα του θεσμού στην ελληνική κοινωνία και το πολιτικό σύστημα, καθώς και οι ιδεολογικές συγκλίσεις ελληνικού κράτους και Ορθόδοξης Εκκλησίας, φαίνεται πως απομακρύνουν το ενδεχόμενο του μεταξύ τους χωρισμού, παρά τις όποιες προσπάθειες προς την κατεύθυνση αυτή στο πρόσφατο σχετικά παρελθόν.

Σε κάθε περίπτωση, το ως άνω επίσημο εθνικό αφήγημα συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με το ιδεολογικό και πολιτικό πλαίσιο της εξωτερικής πολιτικής. Στο πλαίσιο αυτό, μπορούμε να αναγνωρίσουμε, σύμφωνα με την ανάλυση του Ιωακείμδη (2007: 39-54), δύο εκδοχές: αφενός, εκείνη του αντιευρωπαϊκού και αντικοσμοπολιτικού εθνοκεντρισμού και αφετέρου εκείνη του αμυντικού εθνοκεντρισμού. Η πρώτη εκδοχή περιλαμβάνει μεταξύ άλλων την αντιμετώπιση της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως οντότητας εχθρικής για τις ελληνικές αξίες και τα ελληνικά συμφέροντα, καθώς και την απόρριψη των αξιών της ανοχής και της πολυπολιτισμικότητας. Ως εκ τούτου, τα χαρακτηριστικά αυτά τροφοδοτούν τη φοβική αντιμετώπιση εν γένει του πολιτιστικά διαφορετικού, ενώ, ειδικά σε σχέση με τη γεωγραφική γειτονιά της Ελλάδας, απορρίπτεται οποιαδήποτε συνάφεια ή ομοιότητα με την εγγύς Ανατολή και τους βαλκάνιους γείτονες. Έθνη και πολιτισμοί αυτής της περιοχής υποτιμώνται συλλήβδην, ενώ η ύπαρξη του «Άλλου» εντός της ελληνικής επικράτειας (Αλβανών, μουσουλμάνων κτλ.) απαξιώνεται ή αποτελεί αντικείμενο άρνησης. Μία από τις χαρακτηριστικές συνέπειες της στάσης αυτής είναι το πολύ συνηθισμένο στο δημόσιο λόγο ολίσθημα, όπως θα δούμε και αργότερα, να αποκαλείται το κράτος της Βόρειας Μακεδονίας¹³ με το όνομα της πρωτεύουσάς του (Σκόπια) και οι κάτοικοι της χώρας ως «Σκοπιανοί».

Η δεύτερη εκδοχή του εθνοκεντρισμού, σύμφωνα με την ανάλυση του Ιωακείμδη (2007: 39-54) βασίζεται στην εσωστρέφεια και στην αντίληψη της Ελλάδας ως ανάδελφης χώρας, σύμφωνα με την οποία όλα τα άλλα κράτη είτε αγνοούν τα

¹³ Οι όροι «Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας» και «Βόρεια Μακεδονία» αναφέρονται στο ίδιο κράτος/στην ίδια χώρα.

ελληνικά «εθνικά θέματα», είτε δραστηριοποιούνται σε βάρος της χώρας. Οι σχέσεις με την Τουρκία και τη Βόρεια Μακεδονία θεωρούνται ως τα σημαντικότερα ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής και κωδικοποιούνται ως «εθνικά θέματα». Η προσέγγιση και ο διάλογος για τα ζητήματα αυτά αντιμετωπίζονται ως απειλή, υποχώρηση, ακόμα και προδοσία, με αποτέλεσμα να απορρίπτονται οι απόπειρες για επίλυση των διαφορών, διαπραγμάτευση και συμβιβασμό. Παθητικότητα, αδιαλλαξία και αμυντική νοοτροπία χαρακτηρίζουν την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας στα Βαλκάνια και έχουν συμβάλει ώστε η χώρα να αδυνατεί όχι μόνο να λύσει τις διαφορές της με τα γειτονικά κράτη, αλλά επίσης να μην αξιοποιεί τις δυνατότητες που της προσφέρονται. Μάλιστα, είναι χαρακτηριστικό ότι οι ως άνω στρεβλές εκδοχές για την εικόνα και τη θέση της Ελλάδας χαρακτηρίζουν το σύνολο της δημόσιας σφαίρας και των πολιτικών δυνάμεων της χώρας.

Όπως είδαμε πιο πάνω, οι σχέσεις της Ελλάδας με την Τουρκία και τη Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας κωδικοποιούνται διαχρονικά στο δημόσιο λόγο ως «εθνικά θέματα». Σύμφωνα με τον Ηρακλείδη (2001: 74), ο όρος αυτός δεν αποτελεί μια τυχαία γλωσσική διατύπωση. Όσοι μελετητές συντάσσονται με την άποψη αυτή δεν υποτιμούν τη σοβαρότητα των ως άνω ζητημάτων, ούτε υπονοούν πως δε χρειάζονται προσεκτικές κινήσεις στο χειρισμό τους. Ωστόσο, εκείνο που επισημαίνουν είναι ότι στη γλώσσα της διεθνούς πολιτικής οι σημαντικές υποθέσεις που άπτονται των σχέσεων μιας χώρας με τις άλλες και με το διεθνές σύστημα ευρύτερα αντιμετωπίζονται στον πολιτικό λόγο συνήθως υπό την οπτική του «εθνικού συμφέροντος» (ή των «θεμάτων εθνικού συμφέροντος») και όχι υπό την οπτική των «εθνικών θεμάτων» και των «δικαίων», κωδικοποίηση που ισχύει στην περίπτωση της Ελλάδας και παραπέμπει σε μια έντονη αίσθηση ανασφάλειας σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής.

Στην ενότητα αυτή, ανατρέξαμε στη δημόσια συζήτηση για το περιεχόμενο της εθνικιστικής ιδεολογίας στην Ελλάδα, ιδεολογία που συναρθρώνεται με το συντηρητισμό και από κοινού συγκροτούν ένα ανθεκτικό και συμπαγές ιδεολογικό πλαίσιο, το οποίο με τη σειρά του αλληλεπιδρά αφενός με το πλαίσιο λειτουργίας των Μέσων, αφετέρου με το πλαίσιο εντός του οποίου διαμορφώνεται, ασκείται και ερμηνεύεται η εξωτερική πολιτική. Εξετάσαμε επίσης το ρόλο του εκπαιδευτικού συστήματος και της Εκκλησίας ως βασικών φορέων της εθνικιστικής ιδεολογίας, καθώς και ως κρίσιμων παραγόντων συγκρότησης του κυρίαρχου αφηγήματος για το

ελληνικό έθνος, την εθνική ταυτότητα και την ετερότητα προς την κατεύθυνση του εθνικισμού και μάλιστα στην πολιτιστική του εκδοχή. Στη συνέχεια, εξετάζουμε τον τρόπο με τον οποίο εκδηλώνεται η σύνδεση Μέσων και εθνικισμού μέσα από την κάλυψη του Μακεδονικού ζητήματος στα ελληνικά Μέσα για το χρονικό διάστημα 1992-2018.

2.4 Εθνικισμός και ΜΜΕ. Η περίπτωση της Ελλάδας: παλιά και νέα Μέσα για το Μακεδονικό (1992-2018)

Το ξεκίνημα της δεκαετίας του 1990 σηματοδοτεί την έναρξη μιας νέας φάσης στις σχέσεις της Ελλάδας και της Δημοκρατίας της Βόρειας Μακεδονίας, με άλλα λόγια στο Μακεδονικό ζήτημα, το οποίο επιλύεται οριστικά με την υπογραφή της Συνθήκης των Πρεσπών στις 17 Ιουνίου 2018, μετά από κοινές προσπάθειες των άμεσα ενδιαφερόμενων κρατών (Ελλάδας και Δημοκρατίας της Βόρειας Μακεδονίας). Στο διάστημα των τριών δεκαετιών που μεσολάβησαν καταγράφονται – άλλοτε με μικρότερη και άλλοτε με μεγαλύτερη ένταση – πολιτικές αντιπαραθέσεις και μαζικές κινητοποιήσεις στο εσωτερικό των δύο χωρών (π.χ. συλλαλητήρια), διπλωματική κινητικότητα, καθώς και χρονικές περιόδους μακροχρόνιας στασιμότητας. Στην παρούσα ενότητα, ανατρέχουμε στην επισκόπηση του ακαδημαϊκού διαλόγου σχετικά με την κάλυψη του Μακεδονικού ζητήματος από τα Μέσα¹⁴ στην ως άνω οριζόμενη χρονική περίοδο.

Το ενδιαφέρον στο δημόσιο διάλογο για το Μακεδονικό, ένα παλαιό και εν πολλοίς ξεχασμένο ζήτημα (Σκουλαρίκη 2007: 67), αναζωπυρώνεται το Δεκέμβριο του 1991, όταν ανακοινώνεται η απόφαση των κατοίκων της Ομόσπονδης Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας να συστήσουν ανεξάρτητο κράτος με το όνομα «Δημοκρατία της Μακεδονίας» μετά τη διάλυση της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010· Σκουλαρίκη 2007). Η ενέργεια αυτή δίνει αφορμή για διπλωματική κινητικότητα σε διεθνές επίπεδο, εσωτερικές αντιπαραθέσεις και μαζικές κινητοποιήσεις, που σταματούν τον Απρίλιο του 1993, όταν το γειτονικό κράτος αναγνωρίζεται από τον ΟΗΕ με την προσωρινή ονομασία «πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας» (πΓΔΜ/FYROM). Η ανάδυση του Μακεδονικού ζητήματος στα ελληνικά Μέσα στη δεκαετία του 1990 συμπίπτει με καταγιστικές εξελίξεις τόσο σε διεθνές επίπεδο, όσο και στο εσωτερικό της Ελλάδας (Σκουλαρίκη 2007; Αρμενάκης

¹⁴ Από τα παλιά Μέσα, ο Τύπος και η Τηλεόραση είναι εκείνα που έχουν απασχολήσει την έρευνα, ενώ δεν εντοπίσαμε αντίστοιχη εργασία που να έχει συμπεριλάβει στο ερευνητικό της δείγμα δημοσιογραφικές περιγραφές στα διαφορετικά είδη διαδικτυακού λόγου (π.χ. ιστολόγια, Μέσα κοινωνικής δικτύωσης, webTV). Η έρευνα των Zeri, Tsekeris και Tsekeris (2018) ασχολείται με τα tweets που ανεβαίνουν στο Twitter κατά τη διάρκεια των συλλαλητηρίων για το Μακεδονικό στις 4 Φεβρουαρίου 2018. Δεν συμπεριλάβαμε την έρευνα αυτή στη δική μας εργασία, καθώς δε μελετά δημοσιογραφικές περιγραφές, αλλά δημοσιεύσεις χρηστών του Twitter εν γένει.

κ.ά. 1996). Αφενός, το τέλος της διπολικής ισορροπίας με την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων, η αναταραχή στη Μέση Ανατολή και στον Καύκασο, η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, η δημιουργία νέων κρατών στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, ο εθνικοί ανταγωνισμοί στα Βαλκάνια και τα μεταναστευτικά ρεύματα υποστηρίζεται ότι συνέβαλαν στη δημιουργία ενός ισχυρού αισθήματος ανασφάλειας στους Έλληνες. Αφετέρου, στην εσωτερική πολιτική σκηνή, η πολιτική αστάθεια, η σύγκλιση Αριστεράς και Δεξιάς επί οικουμενικής κυβέρνησης και η αμφισβήτηση των πολιτικών ιδεολογιών φαίνεται ότι ευνόησαν τη συσπείρωση γύρω από μια άλλη συλλογική ταυτότητα, την εθνική. Υπό αυτές τις συνθήκες, η διπλωματική διένεξη με τη Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας πήρε διαστάσεις εθνικής κρίσης (Σκουλαρίκη 2007).

Σύμφωνα με αρκετές μελέτες (Σκουλαρίκη 2007; Μαυροειδής 1999; Triandafyllidou, Calloni και Mikrakis 1997), οι εφαρμοζόμενες κατά το ίδιο χρονικό διάστημα πολιτικές λιτότητας και οι συνέπειές τους στο εσωτερικό της Ελλάδας (π.χ. περικοπές δαπανών για το δημόσιο τομέα, ιδιωτικοποιήσεις δημόσιων οργανισμών, αυξήσεις σε τιμές βασικών προϊόντων, αυξανόμενη ανεργία, εντάσεις στην Παιδεία) τροφοδοτούν τη λαϊκή δυσαρέσκεια. Έτσι, ο εθνικιστικός λόγος και η εχθρική ρητορική προς το γειτονικό κράτος επιλέγεται από την ελληνική πολιτική ηγεσία¹⁵ για να αποσπάσει την προσοχή της κοινής γνώμης από τη δυσάρεστη εσωτερική πραγματικότητα. Στην υιοθέτηση του εθνικιστικού λόγου και των υποτιμητικών χαρακτηρισμών εις βάρος του γειτονικού κράτους και των κατοίκων του συνέβαλε ένας επιπρόσθετος λόγος. Με τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου παρουσιάστηκαν τόσο στο ελληνικό κράτος, όσο και σε μεσαίες και μεγάλες επιχειρήσεις, νέες ευκαιρίες για οικονομική και πολιτική επιρροή στην περιοχή των Βαλκανίων. Η εντύπωση της πολιτικής και οικονομικής υπεροχής, από κοινού με τον μακροχρόνια διαμορφωμένο εθνικισμό στο πλαίσιο του ανταγωνισμού Ανατολής – Δύσης στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, ευνόησαν την υπεροπτική αντιμετώπιση του νεοσύστατου κράτους και των κατοίκων του από την ελληνική πλευρά. Είναι ενδεικτική η χρήση στο δημόσιο λόγο των όρων «κρατίδιο», «μόρφωμα», «ψευδοκράτος», «έκτρωμα των Σκοπίων», «γυφτοσκοπιανοί» (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010; Σκουλαρίκη 2007; Παναγιωτοπούλου 1996).

¹⁵ Αξίζει να σημειωθεί ότι την ίδια περίοδο η στάση του Συμβουλίου των αρχηγών των πολιτικών κομμάτων απέναντι στη διαχείριση του Μακεδονικού είναι συγκλίνουσα (Μαυροειδής 1999).

Μάλιστα, η ευρύτατη χρήση στο δημόσιο λόγο π.χ. από πολιτικούς και δημοσιογράφους στην Ελλάδα του ονόματος της πρωτεύουσας – Σκόπια – για όλη την επικράτεια του γειτονικού κράτους και του ονόματος των κατοίκων του – Σκοπιανοί – όχι μόνο για τους κατοίκους της πόλης αυτής, αλλά για το σύνολο του πληθυσμού της χώρας, αποκαλύπτει τόσο την πρόθεση πολιτικών, δημοσιογράφων, πολιτών κτλ. να παρατείνουν την κατάσταση ανυπαρξίας και αφάνειας του εν λόγω κράτους, όσο και τις στρεβλές αντιλήψεις τους περί των διεθνών σχέσεων και της διαμόρφωσης της εξωτερικής πολιτικής (Αρμενάκης κ.ά. 1996; Παναγιωτοπούλου 1996; Δοξιάδης 1995).

Εκτός από τους εκπροσώπους του πολιτικού συστήματος στην Ελλάδα, την εθνικιστική ρητορική υιοθετούν για τους δικούς τους λόγους τα Μέσα. Η διπλωματική κινητοποίηση για την επίλυση του Μακεδονικού ζητήματος στις αρχές της δεκαετίας του 1990 συμπίπτει χρονικά με την άρση του κρατικού μονοπωλίου και την είσοδο ιδιωτικών ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών σταθμών στο μέχρι τότε υπάρχον τοπίο της μαζικής ενημέρωσης. Η αποδυνάμωση των παραδοσιακά ισχυρών κέντρων ενημέρωσης, δηλαδή των κρατικών ραδιοτηλεοπτικών Μέσων και ο εντεινόμενος ανταγωνισμός μεταξύ παλιών και νέων ραδιοτηλεοπτικών σταθμών, από κοινού με την κρίση του Τύπου, φαίνεται πως οδηγούν τις επιχειρήσεις των Μέσων στην αξιοποίηση του Μακεδονικού ζητήματος στο πλαίσιο των στρατηγικών τους για την υπέρβαση της κρίσης και την ισχυροποίησή τους σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο (Μαυροειδής 1999; Παναγιωτοπούλου 1996). Σύμφωνα με τη Σκουλαρίκη (2007), τόσο ο Τύπος όσο και τα ηλεκτρονικά Μέσα στην Ελλάδα, παράλληλα με την κάλυψη για τις τρέχουσες εξελίξεις, κάνουν αφιερώματα, εκδίδουν ένθετα, προτρέπουν το κοινό με διαφημιστικά μηνύματα και πρωτοσέλιδους τίτλους να συμμετάσχει στις κινητοποιήσεις. Φαίνεται επομένως ότι τα ελληνικά Μέσα στην περίπτωση του Μακεδονικού «δεν ικανοποιούν απλώς τη ζήτηση την τροφοδοτούν και συντηρούν το θέμα σε προτεραιότητα επί δύο και πλέον χρόνια» (Σκουλαρίκη 2007: 70), υπερβαίνοντας ακόμα και τα ελάχιστα κριτήρια της δημοσιογραφικής δεοντολογίας (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 71).

Η πρώτη χρονικά ερευνητική εργασία που εντοπίσαμε σχετικά με την κάλυψη του Μακεδονικού ζητήματος από τα Μέσα για το διάστημα 1991-1993 είναι η συλλογική έρευνα του Τμήματος Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης του Πανεπιστημίου Αθηνών (Αρμενάκης κ.ά. 1996). Ως σκοπός της ορίζεται η

καταγραφή και η ερμηνεία του τρόπου με τον οποίο ο ελληνικός Τύπος δημιουργεί και στη συνέχεια ενσωματώνει εθνικιστικά ερμηνευτικά σχήματα («στερεότυπα») στη συλλογή και την παρουσίαση των ειδήσεων της εξωτερικής πολιτικής και ειδικότερα όσον αφορά στο Μακεδονικό ζήτημα, που είχε αναζωπυρωθεί λίγα χρόνια νωρίτερα. Η εν λόγω έρευνα βασίζεται σε δημοσιεύματα που αφορούν την κρίση στην τότε ονομαζόμενη Ομόσπονδη Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας και τη διαμάχη που προκύπτει μεταξύ της Ελλάδας και της Ομόσπονδης Δημοκρατίας της Μακεδονίας (δηλαδή της σημερινής Δημοκρατίας της Βόρειας Μακεδονίας) μετά την αυτοανακήρυξη της τελευταίας σε ανεξάρτητο κράτος το Δεκέμβριο του 1991. Η αρθρογραφία που τροφοδοτεί το ερευνητικό δείγμα της εργασίας αυτής περιλαμβάνει 1.883 δημοσιεύματα, αναφέρεται στο χρονικό διάστημα Δεκεμβρίου 1991-Απριλίου 1993, προέρχεται από πέντε κυριακάτικες εφημερίδες, τέσσερις από την Αθήνα και μία από τη Θεσσαλονίκη, καλύπτει ολόκληρο το πολιτικό φάσμα, δε σχετίζεται ωστόσο με τον κομματικό Τύπο. Τέλος, περιλαμβάνει κύρια άρθρα, άρθρα γνώμης και ρεπορτάζ.

Τα ερευνητικά αποτελέσματα παρουσιάζουν αρκετό ενδιαφέρον για το ζήτημα που εξετάζουμε στην παρούσα εργασία. Πιο συγκεκριμένα, τα υπό μελέτη δημοσιεύματα ταξινομούνται σε τρεις κατηγορίες με βάση το θεματικό τους περιεχόμενο: εκείνα που εξετάζουν το Μακεδονικό ζήτημα ειδικά, όσα αφορούν το Γιουγκοσλαβικό ζήτημα ευρύτερα και τέλος τα γενικά-θεωρητικά δημοσιεύματα που αναφέρονται στην τρέχουσα κατάσταση των διεθνών σχέσεων, καθώς και σε επιστημονικές αναλύσεις θεμάτων που συνδέονται με το έθνος, όπως π.χ. η άμυνα και η θρησκεία (Αρμενάκης κ.ά. 1996: 205). Σύμφωνα με τα ευρήματα της εν λόγω έρευνας, τα δημοσιεύματα της εξεταζόμενης περιόδου αναφέρονται κατά κύριο λόγο στο Μακεδονικό (47,5%), κατόπιν σε γενικά-θεωρητικά ζητήματα (35%) και σαφώς λιγότερο στη διένεξη εντός της Γιουγκοσλαβίας (17,5%) (Αρμενάκης κ.ά. 1996: 211). Το εύρημα αυτό σχετίζεται με ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ειδησεογραφίας στα ελληνικά, αν και όχι μόνο, Μέσα (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010): την ενασχόληση κατά κύριο λόγο με εκείνες τις διεθνείς εξελίξεις, ή τις ιδιαίτερες πτυχές τους, που αφορούν το εσωτερικό της Ελλάδας και λιγότερο με θέματα που αφορούν ευρύτερα τις διεθνείς σχέσεις (Αρμενάκης κ.ά. 1996).

Μια δεύτερη ταξινόμηση που υιοθετείται από τη συγκεκριμένη έρευνα αφορά στο είδος των εξεταζόμενων δημοσιευμάτων, στη διάκρισή τους δηλαδή ανάλογα με το αν αναφέρονται στο έθνος και τη συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας ή στο εθνικό συμφέρον. Στην πρώτη περίπτωση, ανήκουν τα δημοσιεύματα εκείνα που διαπραγματεύονται ζητήματα εθνικής ομοιογένειας και καθαρότητας, γλώσσας, θρησκείας, Ιστορίας, παράδοσης, πολιτιστικής κληρονομιάς, τρόπους ένταξης εθνικών/εθνοτικών ομάδων στο κυρίως εθνικό σώμα ή αποκλεισμού τους από αυτό. Στη δεύτερη περίπτωση εμπίπτουν δημοσιεύματα που αναφέρονται στο εθνικό συμφέρον γενικότερα και εμπεριέχουν δεοντολογικές προτάσεις για την ενδεδειγμένη ελληνική εξωτερική πολιτική στο Μακεδονικό ζήτημα. Σχετικά με τη διάσταση αυτή, υπερτερούν τα δημοσιεύματα που ασχολούνται με την εθνική ταυτότητα (55%) έναντι εκείνων που συζητούν θέματα εθνικού συμφέροντος (45%). Φαίνεται επομένως πως για μια σημαντική μερίδα του ελληνικού Τύπου η κρίση στο άμεσο διεθνές περιβάλλον δεν αποτελεί αφορμή για ορθολογικό προβληματισμό, νηφάλια κριτική ανάλυση και χάραξη της εξωτερικής πολιτικής με γνώμονα το εθνικό συμφέρον, αλλά νοηματοδοτείται κυρίως ως κρίση ταυτότητας και προσεγγίζεται με όρους πολιτιστικού εθνικισμού (Αρμενάκης κ.ά. 1996: 212-213).

Η διάκριση των δημοσιευμάτων ως προς την εθνοκεντρική ή την πολυκεντρική αντιμετώπιση των διεθνών εξελίξεων παρουσιάζει μια ενδιαφέρουσα ομοιογένεια. Όλες οι εξεταζόμενες εφημερίδες εκφράζουν στη συντριπτική τους πλειονότητα¹⁶ εθνοκεντρικές απόψεις, απόψεις δηλαδή που εκλαμβάνουν το έθνος ως την ύπατη και δεσπόζουσα κοινωνική ταυτότητα και όχι μία από τις πολλές ταυτότητες που μπορεί να φέρει ο σύγχρονος άνθρωπος (Αρμενάκης κ.ά. 1996: 213-214). Η κυριαρχία της εθνικιστικής λογικής στην πλειονότητα των δημοσιευμάτων έχει ιδιαίτερη σημασία για το ζήτημα που εξετάζουμε στη δική μας εργασία, καθώς φαίνεται πως σχετίζεται με τη διαμόρφωση μιας μονόπλευρης και υπερβολικά φορτισμένης προσέγγισης των διεθνών σχέσεων από την κοινή γνώμη στην Ελλάδα. Χαρακτηριστικά της στάσης αυτής, σύμφωνα με την ερευνητική ομάδα, είναι η εσωστρέφεια και τα χαμηλά ποσοστά ανεκτικότητας απέναντι σε διαφορετικές νοοτροπίες και πολιτισμούς (Αρμενάκης κ.ά. 1996: 214).

¹⁶ Με εξαίρεση την Ελευθεροτυπία, που δημοσιεύει πολυκεντρικά άρθρα σε ποσοστό 52%, ο εθνοκεντρικός προσανατολισμός χαρακτηρίζει το σύνολο των υπόλοιπων εφημερίδων του δείγματος, ήτοι της Καθημερινής, του Βήματος, της Μακεδονίας και του Τύπου της Κυριακής, σε ποσοστά 80%, 86%, 88% και 100% αντίστοιχα (Αρμενάκης κ.ά. 1996: 227).

Η κάλυψη του Μακεδονικού από τον ελληνικό Τύπο αποτελεί επίσης το αντικείμενο της έρευνας που διεξήγαγε η Σκουλαρίκη (2007) και αφορά το ευρύτερο χρονικό διάστημα από το ξεκίνημα της δεκαετίας του 1990 ως το 1995. Πιο συγκεκριμένα, η εν λόγω έρευνα εξετάζει τη συμβολή του Τύπου στην παραγωγή και αναπαραγωγή του δημόσιου λόγου και τον καθορισμό της ημερήσιας διάταξης σχετικά με το Μακεδονικό σε συνάρτηση με το σύστημα λειτουργίας των Μέσων, τις επαγγελματικές πρακτικές και το γνωστικό υπόβαθρο των δημοσιογράφων, τις ιδεολογικές τους προσλαμβάνουσες και τις πολιτικές τους δεσμεύσεις. Εστιάζει δε στα χαρακτηριστικά του δημόσιου λόγου για το υπό εξέταση ζήτημα και κυρίως στις αναφορές σχετικά με το έθνος και την εθνική ταυτότητα. Η επιλογή αυτή δεν είναι τυχαία, καθώς το Μακεδονικό ζήτημα έδωσε την αφορμή για μια μαζική – ανεξάρτητα από πολιτικές τοποθετήσεις – κινητοποίηση του κοινωνικού σώματος στην Ελλάδα, κινητοποίηση που για πρώτη φορά μετά τη Μεταπολίτευση είχε εθνικό πρόταγμα (Σκουλαρίκη 2007: 61). Επιπρόσθετα, η επιλογή δεν είναι τυχαία, καθώς η κάλυψή του κατά τη χρονική αυτή περίοδο ξέφυγε από το επίπεδο των διακρατικών σχέσεων και κατέληξε ως διαμάχη για θέματα Ιστορίας και ταυτότητας, ονόματος και εθνικών συμβόλων (Σκουλαρίκη 2007: 70-71). Σύμφωνα με τη Σκουλαρίκη, το Μακεδονικό ανέδειξε το έθνος ως μια νέα μορφή αλληλεγγύης, μετά την υποχώρηση των κομματικών ταυτίσεων, κινητοποίησε εθνικιστικά αντανάκλαστικά ως απόρροια μιας μακροχρόνια διαμορφωμένης κρατικής ιδεολογίας, όπως ήδη έχουμε αναφέρει και αποτέλεσε την ελληνική εκδοχή της αναβίωσης του εθνικισμού στα Βαλκάνια (Σκουλαρίκη 2007).

Σύμφωνα με τα ευρήματα της ως άνω έρευνας (Σκουλαρίκη 2007), η κάλυψη του υπό μελέτη ζητήματος στα Μέσα γίνεται με όρους κινδυνολογίας και απειλής για το ελληνικό έθνος. Περιλαμβάνει πολεμικές αναφορές, καθώς γίνεται συχνά λόγος για «διπλωματική εκστρατεία» και όχι π.χ. για «διπλωματική κινητικότητα», για «εθνικά θέματα», αντί π.χ. για «εξωτερική πολιτική» ή «σχέσεις Ελλάδας-πΓΔΜ», για «εθνική μάχη», «υπεράσπιση», «προάσπιση» και «περιφρούρηση της Μακεδονίας» κι όχι λ.χ. για υποστήριξη των εθνικών συμφερόντων στο πλαίσιο των γοργά μεταβαλλόμενων διεθνών σχέσεων. Η ρητορική του Τύπου δε χαρακτηρίζεται μόνο από τον εθνοκεντρισμό, αλλά επιπλέον και από τη συγκινησιακή φόρτιση και την παντελή απουσία λογικών επιχειρημάτων. Σύμφωνα με την ίδια μελέτη, οι αναφορές στην εθνική ταυτότητα συγκροτούνται στη βάση της δραματοποίησης και της

προκατάληψης προς το γειτονικό κράτος, των απαξιωτικών συγκρίσεων, των υποτιμητικών σχολίων και των ανταγωνιστικών σχημάτων, τα οποία υποτίθεται ότι τεκμηριώνουν την ανωτερότητα του ελληνικού πολιτισμού. Είναι ενδεικτικές οι αναφορές του δείγματος της εν λόγω έρευνας στους «ανιστόρητους Σλάβους», καθώς και στο νεοσύστατο τότε κράτος ως «τεχνητό» και «ψευδεπίγραφο κρατίδιο», «μόρφωμα», «έκτρωμα», «πολυεθνικό μωσαϊκό», που κατηγορείται από τον ελληνικό Τύπο για την «πλαστογράφηση της ελληνικής Ιστορίας» και την «καπηλεία της ελληνικής κληρονομιάς» (Σκουλαρίκη 2007: 82).

Η Σκουλαρίκη αποδίδει την ως άνω κάλυψη του Μακεδονικού ζητήματος στον Τύπο και γενικότερα στα Μέσα σε λόγους πολιτικούς (π.χ. εσωκομματική αντιπαράθεση και πολιτική σκοπιμότητα στην εσωτερική πολιτική σκηνή), ιδεολογικούς (το κυρίαρχο στην ελληνική κοινωνία εθνικιστικό αφήγημα), λόγους που σχετίζονται με το ταχύτατα μεταβαλλόμενο επικοινωνιακό τοπίο, κ.ά. Σε όλους αυτούς τους λόγους, προσθέτει την έλλειψη ενός επαρκούς γνωστικού υπόβαθρου στους επαγγελματίες δημοσιογράφους των ελληνικών Μέσων σε ζητήματα διεθνών σχέσεων, εξωτερικής πολιτικής, Ιστορίας κτλ., όπως επίσης και στους ακαδημαϊκούς, καθώς, πλην ελάχιστων εξαιρέσεων, ειδικοί περί του Μακεδονικού δεν υπήρχαν την εποχή του εθνικιστικού πυρετού που εκδηλώνεται με αφορμή το υπό συζήτηση θέμα. Η σημασία του γνωστικού ελλείμματος των δημοσιογράφων επισημαίνεται επίσης στη συλλογική έρευνα του Τμήματος Επικοινωνίας και ΜΜΕ, που αναφέρθηκε παραπάνω: «...μόλις μετά το 1993 εμφανίζονται στην Ελλάδα οι πρώτες συστηματικές μελέτες σχετικά με την εξέλιξη των εθνικών θεμάτων και τις ποικίλες παραμέτρους που επιδρούν στις διαδικασίες ταύτισης με φαντασιακές συλλογικότητες» (Αρμενάκης κ.ά. 1996: 211). Προφανώς, στο γνωστικό έλλειμμα¹⁷

¹⁷ Σύμφωνα με τον Tiliç (2000) και τη μελέτη του πάνω στις αντιλήψεις των Ελλήνων και των Τούρκων δημοσιογράφων για την επικοινωνιακή διαδικασία, ένας επιπλέον παράγοντας που συμβάλλει στη διαμόρφωση της εθνοκεντρικής/εθνικιστικής κάλυψης των ζητημάτων της εξωτερικής πολιτικής στις δύο χώρες είναι οι εθνικιστικές αντιλήψεις και η συνακόλουθη μεροληψία των ίδιων των δημοσιογράφων ως ατόμων, καθώς και οι έξωθεν πιέσεις που δέχονται από το κράτος, την ιδιοκτησία και το κοινό του Μέσου στο οποίο εργάζονται. Μάλιστα, ακόμα και στις περιπτώσεις των δημοσιογράφων που δε συμμερίζονται εθνικιστικές απόψεις, η έρευνα του Τούρκου ερευνητή καταγράφει μια σαφή διάσταση ανάμεσα στα γραπτά τους και τις πραγματικές απόψεις τους, παρατήρηση, η οποία μάς παραπέμπει στο ζήτημα της σχέσης ανάμεσα στο κράτος και τα Μέσα, τους δημοσιογράφους και το ιδιοκτησιακό καθεστώς του Μέσου στο οποίο εργάζονται. Για το ίδιο ζήτημα, οι Δεμερτζής και Αρμενάκης (1998) θεωρούν ότι η κάλυψη των «εθνικών θεμάτων» καθορίζεται σε μικρότερο βαθμό από τις ήδη διαμορφωμένες απόψεις και τα στερεότυπα των δημοσιογράφων και σε

συμβάλλει η απουσία ως τη δεκαετία του '90 πανεπιστημιακών σχολών με αντικείμενο τις σπουδές στην Επικοινωνία και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης¹⁸, καθώς και αντίστοιχων σχολών με αντικείμενο τις βαλκανικές και σλαβικές σπουδές¹⁹. Το αποτέλεσμα είναι να αρθρώνουν δημόσια λόγο πρόσωπα χωρίς σχετική επιστημονική κατάρτιση (π.χ. ιστορικοί της αρχαιότητας και αρχαιολόγοι), «φιλοπάτριδες» διανοούμενοι, καλλιτέχνες και πολιτικοί από όλα σχεδόν τα πολιτικά κόμματα, καθώς και πρόσωπα του ακροδεξιού χώρου, που επανέρχονται στη δημοσιότητα αυτή την εποχή ως «ειδικοί περί των εθνικών θεμάτων» (κυρίως μέσω της Τηλεόρασης) μετά από ένα μεγάλο σχετικά διάστημα πολιτικής περιθωριοποίησης και ανυποληψίας κατά τη Μεταπολίτευση (Φραγκουδάκη 2013; Ψαρράς 2012; Σκουλαρίκη 2007). Έτσι, ο δημόσιος λόγος των Μέσων για το Μακεδονικό την εποχή αυτή όχι μόνο κυριαρχείται από τις εθνοκεντρικές/εθνικιστικές αφηγήσεις και τα αντίστοιχα στερεότυπα, αλλά επιπλέον χαρακτηρίζεται από την επιστροφή στην πατριωτική ρητορεία περασμένων δεκαετιών και το επιχείρημα του «από Βορράν κινδύνου» (Σκουλαρίκη 2007).

Σε παρόμοια συμπεράσματα με τις παραπάνω έρευνες καταλήγει και εκείνη του Τερζή (2007), ο οποίος εξετάζει πώς τα Μέσα ανα-παράγουν την ιδέα του έθνους και κατασκευάζουν την εθνική ταυτότητα στη βάση του αντιθετικού ζεύγους «Εμείς Vs. οι Άλλοι». Ως μελέτη περίπτωσης επιλέγεται και εδώ η κάλυψη του Μακεδονικού ζητήματος από τον ελληνικό Τύπο. Οι δημοσιογραφικές περιγραφές, σύμφωνα με τη μελέτη αυτή, συντίθενται με αρνητικά στερεότυπα και δοξασίες για τα γειτονικά έθνη, απειλές και απαξιωτικές συγκρίσεις εις βάρος τους. Οι πολεμικοί όροι, οι όροι αντιπαλότητας και οι αντιθετικοί προσδιορισμοί συγκροτούν την κάλυψη του «εθνικώς Άλλου» όχι απλά ως διαφορετικού, αλλά επιπλέον ως μη αποδεκτού, ως εχθρού και απειλής, καθώς ως ομοιογενής οντότητα, χωρίς εσωτερικές διαφοροποιήσεις, έχει σκοπό να αφαιρέσει από τη χώρα «Μας» την ταυτότητά της και τα εδάφη της (Τερζής 2007: 42). Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τον ελληνικό Τύπο, ο

μεγαλύτερο από τον άμεσο ή έμμεσο έλεγχο που τους ασκεί η εργοδοσία και οι διαφημιστικές εταιρείες.

¹⁸ Βλ. τις ιστοσελίδες α) του Τμήματος Επικοινωνίας και ΜΜΕ του ΕΚΠΑ <http://www.media.uoa.gr/>, όπου όπως αναφέρεται το εν λόγω Τμήμα ξεκίνησε τη λειτουργία του το ακαδημαϊκό έτος 1990-1991 και β) του Τμήματος Δημοσιογραφίας και ΜΜΕ του ΑΠΘ <https://www.auth.gr/jour>, το οποίο ιδρύθηκε σύμφωνα με το ΠΔ 331/29-7-91.

¹⁹ Βλ. την ιστοσελίδα του Τμήματος Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών του ΠΑ.ΜΑΚ. <https://www.uom.gr/bsolplhrofories>, το οποίο ιδρύθηκε σύμφωνα με το Π.Δ. 363/1996, Άρθρο 1.

σπουδαίος αρχαίος πολιτισμός με τα αδιαπραγμάτευτα ιερά εθνικά σύμβολα, όπως επίσης η οικονομική και πολιτική ανωτερότητα της Ελλάδας ως μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης την καθιστούν τοπική υπερδύναμη απέναντι σε ένα φτωχό και πολιτικά διεφθαρμένο γείτονα, ο οποίος ως αλλόθρησκος απειλεί τη θρησκευτικά ομοιογενή χώρα «Μας». Ένας ακόμα υπέρτατος αντιθετικός προσδιορισμός, σύμφωνα με την έρευνα του Τερζή, είναι εκείνος που χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει τις φωνές στο εσωτερικό της Ελλάδας, οι οποίες τάσσονται υπέρ της προσέγγισης και της βελτίωσης των σχέσεων ή διαφοροποιούνται από την κυρίαρχη αφήγηση και προτείνουν μια διαφορετική από αυτήν ανάγνωση: όσοι δε συμφωνούν με «Μας» είναι με τους «Άλλους» και επομένως είναι – στην καλύτερη περίπτωση – αδαείς, ενώ στη χειρότερη συνιστούν απειλή και είναι προδότες (Τερζής 2007: 46).

Η διαχείριση των διεθνών και διαφυλετικών σχέσεων από τα Μέσα με όρους αντιθετικούς, ανωτερότητας και κατωτερότητας παραπέμπει, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, στην κάλυψη των συναφών εξελίξεων με τη λογική του πολιτιστικού εθνικισμού (Βανδώρος 2015; Δεμερτζής 2006) και του ρατσισμού (Φραγκουδάκη 2013). Στις περιπτώσεις αυτές, είναι σύνηθες, σύμφωνα με τον Τερζή (2007), οι δημοσιογράφοι να παρουσιάζουν το υπό εξέταση ζήτημα ως διμερές, αν και τα εμπλεκόμενα μέρη είναι συνήθως περισσότερα. Εστιάζουν επίσης στις εσωτερικές εξελίξεις, χωρίς να συνυπολογίζουν το ρόλο των εξωτερικών παραγόντων και δυνάμεων στις αναλύσεις τους, ενώ παραβλέπουν τη διερεύνηση των αιτιών της έντασης και τον αντίκτυπο της ίδιας της ειδησεογραφικής κάλυψης. Οι συνέπειες για την αναπαράσταση του κόσμου μέσα από το πρίσμα αυτό σχετίζονται με την προώθηση όχι της προσέγγισης, αλλά της έντασης και της βίας, που παρουσιάζονται ως αναπόφευκτη, μοναδική «λύση» (Τερζής 2007).

Η εθνικιστική έξαρση που χαρακτηρίζει τα δημοσιεύματα για το Μακεδονικό στον ελληνικό Τύπο το διάστημα 1991-1993 άρχισε να υποχωρεί το 1993, όταν ξεκίνησαν οι διαπραγματεύσεις στο πλαίσιο του ΟΗΕ. Οι φωνές που συνιστούσαν ρεαλισμό και ψυχραιμία δυνάμωσαν, τα άρθρα και τα ψηφίσματα κατά του εθνικισμού και της πόλωσης πολλαπλασιάστηκαν, ο τόνος των δημοσιευμάτων έγινε πιο ουδέτερος, χωρίς να λείπουν βέβαια οι εμπρηστικοί τίτλοι (Σκουλαρική 2007). Το Φεβρουάριο του 1994, η ανακοίνωση οικονομικών μέτρων από την ελληνική κυβέρνηση σε βάρος του γειτονικού κράτους («εμπάργκο») έδωσε την αφορμή για μια εκ νέου σκλήρυνση του δημόσιου λόγου. Ωστόσο, από τον Απρίλιο του ίδιου έτους, όταν επανεκκινούν οι

διαπραγματεύσεις, το Μακεδονικό ζήτημα περνάει στην αποκλειστική δικαιοδοσία των διπλωματών και παύει να τροφοδοτεί τα Μέσα. Επανέρχεται στην επικαιρότητα τον επόμενο χρόνο (1995), όταν υπογράφεται η Ενδιάμεση Συμφωνία μεταξύ της Ελλάδας και της – τότε ονομαζόμενης – πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (πΓΔΜ/FYROM) στη Νέα Υόρκη, στις 13 Σεπτεμβρίου (Τζιαμπίρης 2003). Η Συμφωνία προέβλεπε, μεταξύ άλλων, ότι η Ελλάδα δε θα εμπόδιζε στο εξής τις προσπάθειες ένταξης του νεοσύστατου κράτους σε διεθνείς οργανισμούς, όπως το ΝΑΤΟ και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Στο διάστημα των διαπραγματεύσεων, διαφάνηκε από τη μεριά της πολιτικής ηγεσίας στην Ελλάδα η διάθεση για εξομάλυνση της κρίσης, χωρίς όμως να επιλυθεί οριστικά το ζήτημα της διεθνούς ονομασίας του γειτονικού κράτους (Τζιαμπίρης 2003)²⁰. Η εκκρεμότητα αυτή συνδέθηκε με την εμμονή της ελληνικής πλευράς στην ιδεολογία του πολιτιστικού εθνικισμού (Demertzis, Parathanassopoulos και Armenakis 1999).

Η Ενδιάμεση Συμφωνία μεταξύ Ελλάδας και πΓΔΜ αποτέλεσε το αντικείμενο έρευνας των Δεμερτζή, Παπαθανασόπουλου και Αρμενάκη (Demertzis, Parathanassopoulos και Armenakis 1999), οι οποίοι μελέτησαν 237 δημοσιεύματα στον ελληνικό Τύπο του Σεπτεμβρίου του 1995. Σύμφωνα με την έρευνα αυτή, ο ελληνικός Τύπος δεν έδωσε πρωτεύουσα σημασία στο εν λόγω διπλωματικό γεγονός. Αποστασιοποιήθηκε επίσης από την αμιγώς εθνοκεντρική προσέγγιση και μετατοπίστηκε προς μία πολυκεντρική θεώρηση, χωρίς όμως η μεταστροφή αυτή να σηματοδοτεί μια ουσιαστική αλλαγή στην εθνικιστική νοοτροπία και την αντίστοιχη κάλυψη του ζητήματος. Η εν λόγω μεταστροφή φαίνεται πως συνδέεται με λόγους πολιτικής συγκυρίας και ερμηνεύεται ως «ένα μετέωρο και αναποφάσιστο βήμα ανάμεσα στο λόγο και την ιδεολογία» (Demertzis, Parathanassopoulos και Armenakis 1999: 132). Έτσι, η κάλυψη της Συμφωνίας φαίνεται πως είναι διφορούμενη, ενώ οι εφημερίδες του ερευνητικού δείγματος αναπαρήγαγαν το παραδοσιακό μοντέλο λειτουργίας τους ανάλογα με τη συμπολιτευτική ή την αντιπολιτευτική τους τοποθέτηση (Demertzis, Parathanassopoulos και Armenakis 1999). Επιπρόσθετα, οι Πλειός και Φραγκονικολόπουλος (2010) συνδέουν την

²⁰ Αν και το ζήτημα της ονομασίας παρέμενε άλυτο, η Συμφωνία απεδείχθη αμοιβαία επωφελής, καθώς εγκαινίασε τις διπλωματικές σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών και υποστήριξε μια ακόμα μεγαλύτερη ανάπτυξη της ελληνικής οικονομικής παρουσίας στην – τότε ονομαζόμενη – πΓΔΜ (Τζιαμπίρης 2003).

αμφίθυμη στάση των Μέσων αυτή την περίοδο, ιδιαίτερα της Τηλεόρασης, με τη σταδιακή επικράτηση της λογικής του Μέσου, σύμφωνα με την οποία η μιντιακή κάλυψη στοχεύει κυρίως στην εξασφάλιση τηλεθέασης και αναγνωστικού κοινού, παραβλέπει τα πολιτικά επιχειρήματα και αντιμετωπίζει τα ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής ως θέαμα, σε μια εποχή υποχώρησης του κρατικού ραδιοτηλεοπτικού μονοπωλίου και έντονου ανταγωνισμού μεταξύ των ιδιωτικών ραδιοτηλεοπτικών σταθμών.

Η κάλυψη του Μακεδονικού από τα ελληνικά Μέσα στις δύο διαφορετικές φάσεις εξέλιξης του υπό μελέτη ζητήματος αποκαλύπτει ορισμένα βασικά γνωρίσματα του ελληνικού επικοινωνιακού συστήματος γενικότερα σε σχέση με τα ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής. Αρχικά, τα ελληνικά Μέσα ακολουθούν το λόγο των πολιτικών, στη συνέχεια αυτονομούνται σε κρίσιμες στιγμές και, όταν η επικαιρότητα ενός ζητήματος εξαντλείται, το αποσύρουν από τη θεματολογία τους (Σκουλαρίκη 2007: 89). Με αφορμή το Μακεδονικό, φαίνεται ότι τα Μέσα μπορούν να υποδεικνύουν στους εκπροσώπους του πολιτικού συστήματος τους όρους της διαπραγμάτευσης στο πεδίο της πολιτικής διαδικασίας και να αναδεικνύονται έτσι σε βασικούς παράγοντες διαμόρφωσης, άσκησης και πρόσληψης της εξωτερικής πολιτικής (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010). Ωστόσο, η στάση των Μέσων δεν είναι αποτέλεσμα άσκησης κριτικής στους πολιτικά υπεύθυνους, όπως ίσως θα υποστήριζε η θέση του κριτικού παρατηρητή, αλλά συνδέεται με μία τάση των δημοσιογράφων για υποκατάσταση των κρατικών φορέων, υιοθετώντας μια λογική μαξιμαλιστικού εθνικισμού (Μητρόπουλος 2003).

Μετά τα δύο πρώτα στάδια εξέλιξης του Μακεδονικού (1991-1993 και 1995), το εν λόγω ζήτημα δεν απασχόλησε ιδιαίτερα τα Μέσα. Επανέρχεται στο προσκήνιο με την έναρξη των διαπραγματεύσεων που σχετίζονται με τη Σύνοδο Κορυφής του ΝΑΤΟ στο Βουκουρέστι τον Απρίλιο του 2008. Στη Σύνοδο αυτή τα κράτη-μέλη της Συμμαχίας συμφώνησαν με τη θέση της Ελλάδας για την ανάγκη πλήρωσης από την τότε πΓΔΜ των όρων καλής γειτονίας και ομόφωνα αποφάσισαν ότι αναγκαία προϋπόθεση για την ένταξη της χώρας στο ΝΑΤΟ αποτελεί η επίτευξη συμφωνίας με την Ελλάδα επί του ονοματολογικού ζητήματος (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 31). Η κάλυψη των εξελίξεων αυτής της περιόδου στην Τηλεόραση και τον Τύπο αποτέλεσε το αντικείμενο εκτεταμένης εμπειρικής έρευνας, με τίτλο «Διεθνείς σχέσεις και εξωτερική πολιτική στην Τηλεόραση και τον Τύπο» (Πλειός και

Φραγκονικολόπουλος 2010)²¹. Το ερευνητικό υλικό αφορά στο διάστημα 1/9/2007-30/4/2008, περιλαμβάνει 729 τηλεοπτικές ειδήσεις από κρατικά και ιδιωτικά κανάλια, καθώς και 1.803 άρθρα εφημερίδων που καλύπτουν το σύνολο του πολιτικού φάσματος και έχουν ως θέμα τόσο τις εξωτερικές ειδήσεις εν γένει, όσο και τρία σημαντικά θέματα εθνικού ενδιαφέροντος για την ελληνική πλευρά, που αποτελούν προνομιακό πεδίο για την εκδήλωση και, συνεπώς, τη μελέτη του εθνικιστικού λόγου («εθνικά θέματα»): τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, το Κυπριακό και το Μακεδονικό ζήτημα (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 102). Στο πλαίσιο της εν λόγω έρευνας, μελετήθηκαν (α) ποσοτικά στοιχεία της εκδήλωσης της εθνικιστικής ιδεολογίας και του εθνικιστικού λόγου κατά την κάλυψη της εξωτερικής πολιτικής στα Μέσα, όπως είναι η έκταση της προβολής των λεγόμενων «εθνικών θεμάτων» σε σχέση με τα υπόλοιπα θέματα της εξωτερικής πολιτικής και της διεθνούς επικαιρότητας και (β) ποιοτικά στοιχεία της κάλυψης, όπως είναι ο όρος με τον οποίο χαρακτηρίζονται τα θέματα της εξωτερικής πολιτικής (π.χ. «εθνικά», «Σκοπιανό», «Μακεδονικό», «ελληνοτουρκικά», «Κυπριακό», κτλ.), η θέση που υιοθετούν οι δημοσιογράφοι για τις ενέργειες της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας (π.χ. «συστοίχιση με τη σημαία» ή «συστοίχιση με την εθνική Ιστορία») και της πολιτικής των κυβερνήσεων των εμπλεκόμενων πλευρών, η πλαisiώση, η ενημερωδιασκεδαστική συγκρότηση του περιεχομένου των Μέσων, κ.ά.

Σχετικά με την ποσοτική διάσταση του εθνικισμού στις εξωτερικές ειδήσεις, σύμφωνα με μελέτες που αφορούν το διάστημα μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (Taylor 2004: 168-170) – και περισσότερο μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου – παρατηρείται, μεταξύ άλλων μεταβολών, σταδιακή μείωση του δημοσιογραφικού ενδιαφέροντος και της κάλυψης των διεθνών και εξωτερικών σχέσεων. Την τάση αυτοί ορισμένοι μελετητές, όπως οι Gurevitch, Levy και Roeh (στο Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 102) αποκαλούν «τοπικοποίηση» ή «εσωτερικοποίηση» των ειδήσεων («domestication of the news»). Αν και καταγράφονται «διαλείμματα» στην εσωστρέφεια των Μέσων λόγω σημαντικών διεθνών ή διμερών εξελίξεων, όπως για παράδειγμα είναι οι πολεμικές συγκρούσεις στο Αφγανιστάν και το Ιράκ ή τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου²², ωστόσο, συνολικά παρατηρείται μια τάση

²¹ Για την πλήρη ταυτότητα της έρευνας, βλ. Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 29-31.

²² Η ανάλυση που συνοδεύει την εν λόγω έρευνα αναδεικνύει αφενός τις παραμέτρους που διαμορφώνουν τη ροή των διεθνών ειδήσεων και, αφετέρου, τις παρατηρούμενες τάσεις, π.χ. την κυριαρχία των δυτικών Μέσων, κυρίως των αμερικανικών και των βρετανικών την προτίμηση

περιορισμού αυτού του ενδιαφέροντος διεθνώς (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 102-103). Η τάση αυτή είναι εμφανής και στην Ελλάδα, όπου τα διεθνή θέματα καλύπτονται σε περιορισμένο βαθμό από τον Τύπο και την Τηλεόραση. Δεν ισχύει ωστόσο το ίδιο για εκείνα τα ζητήματα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής που αφορούν κυρίως τις διμερείς σχέσεις της χώρας στην περιοχή, αποσπών σε μεγάλο βαθμό και ανάλογη έκταση το δημοσιογραφικό ενδιαφέρον, παρουσιάζονται υπό μια έντονα εθνικιστική οπτική και για το λόγο αυτό έχουν από μακρού κωδικοποιηθεί ως «εθνικά θέματα» (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 67). Η εστίαση σε ζητήματα που σχετίζονται άμεσα με τα οικεία συμφέροντα αποτελεί μια τάση που παρατηρείται διεθνώς, όμως στην Ελλάδα η διαμεσολάβηση των Μέσων έχει συμβάλει σε μεγάλο βαθμό, ώστε τις τελευταίες δεκαετίες να παγιωθεί στο πολιτικό σύστημα και την κοινή γνώμη η κάλυψη των «εθνικών θεμάτων» υπό μία έντονα εθνικιστική οπτική και, επιπλέον, αυτό να θεωρείται αυτονόητο και μη προβληματικό.

Σύμφωνα με την εν λόγω μελέτη (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010), η εσωστρέφεια της ειδησεογραφίας στα ελληνικά Μέσα αποδίδεται, αφενός, στον περιορισμένο αριθμό ανταποκριτών ή/και πόρων ευρύτερα για πρωτογενή δημοσιογραφική έρευνα, στις πελατειακές σχέσεις μεταξύ των μεγάλων τηλεοπτικών σταθμών και εκδοτικών συγκροτημάτων με την εκάστοτε κυβέρνηση, την συνακόλουθη εξάρτηση από τις επίσημες κυβερνητικές πηγές και τη συστοίχιση με την πολιτική ηγεσία ή την αντιπολίτευση – μελλοντική ενδεχομένως κυβέρνηση. Συνδέεται αφετέρου με το είδος του Μέσου και την κυρίαρχη σε αυτό λογική (Τύπος – πολιτική λογική, Τηλεόραση – λογική του Μέσου). Έτσι, αν και η τάση για εσωστρέφεια είναι παρούσα σε όλα τα Μέσα, ωστόσο είναι περισσότερο έντονη στις τηλεοπτικές ειδήσεις, και μάλιστα σε εκείνες των ιδιωτικών σταθμών και λιγότερο εμφανής στον Τύπο και τους κρατικούς τηλεοπτικούς σταθμούς. Η διαφοροποίηση αυτή ερμηνεύεται ως αποτέλεσμα ενός σαφούς προσανατολισμού των εφημερίδων προς μία πολιτική ιδεολογία ή υποστήριξης προς συγκεκριμένο πολιτικό κόμμα. Ερμηνεύεται επίσης ως αποτέλεσμα της κυριαρχίας της πολιτικής λογικής στον Τύπο και την κρατική Τηλεόραση, παρά τη σταδιακή εισχώρηση της ενημερωδιασκέδασης

δραματικών ιστοριών, όπως είναι οι φυσικές καταστροφές (πυρκαγιές, ισχυροί σεισμοί κτλ.), εις βάρος των διεθνών διπλωματικών εξελίξεων· την προβολή ειδήσεων για χώρες που διαθέτουν ισχυρά ερείσματα στην παγκόσμια πολιτική και οικονομική σκηνή· το περιορισμένο ενδιαφέρον για τις χώρες με γεωγραφική και πολιτιστική εγγύτητα κ.ά. (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 103-105).

(και) στα Μέσα αυτά. Συνδέεται, με άλλα λόγια, με την παλιά παράδοση της έντυπης δημοσιογραφίας, που, παρακινούμενη από πολιτικο-ιδεολογικά κίνητρα και, τροφοδοτούμενη από τα διεθνή πρακτορεία, αντιμετωπίζει τις διεθνείς εξελίξεις και σχέσεις ως ένα παγκόσμιο πολύπλοκο δίκτυο (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 308).

Από την άλλη πλευρά, σύμφωνα με την ως άνω έρευνα, τα «εθνικά θέματα» όχι μόνο κυριαρχούν καταλυτικά στο σύνολο των διεθνών και εξωτερικών ζητημάτων στα ελληνικά Μέσα, αλλά επιπρόσθετα τροφοδοτούν το αποκαλούμενο «εθνικό θέμα της ημέρας». Πρόκειται για ένα ιδιαίτερο γνώρισμα της κάλυψης των διεθνών και εξωτερικών σχέσεων από τα ελληνικά Μέσα, που αναφέρεται σε εκείνο το ζήτημα της εξωτερικής πολιτικής, το οποίο καταλαμβάνει προνομιακή και κυρίαρχη θέση στην κάλυψη των διεθνών ειδήσεων. Το «εθνικό θέμα της ημέρας» δεν είναι ένα ζήτημα σταθερό διαχρονικά, αλλά εναλλάσσεται με άλλα «εθνικά θέματα» είτε για πολιτικούς είτε για επικοινωνιακούς λόγους και λειτουργεί ως αγωγός της εθνικιστικής ιδεολογίας. Έτσι, στη δεκαετία του 1970, το «εθνικό θέμα» που κυριαρχούσε στα ελληνικά Μέσα ήταν το Κυπριακό λόγω της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο το 1974, ενώ την επόμενη δεκαετία προστέθηκαν οι ελληνοτουρκικές σχέσεις. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, το Μακεδονικό μονοπωλεί σχεδόν το ενδιαφέρον στα Μέσα, με αφορμή την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της (σημερινής) Δημοκρατίας της Βόρειας Μακεδονίας υπό την ονομασία «Δημοκρατία της Μακεδονίας», για να αντικατασταθεί προς το τέλος της ίδιας δεκαετίας από τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, με αφορμή την κρίση στα Ίμια, που έφερε τις δύο χώρες στα πρόθυρα του πολέμου (Pleios και Frangonikolopoulos 2013). Την περίοδο 2007-2008, όταν ξεκινούν εκ νέου οι διαπραγματεύσεις για το ζήτημα της ονομασίας της γειτονικής χώρας και καταλήγουν στη Σύνοδο του Βουκουρεστίου τον Απρίλιο του 2008, το ονοματολογικό είναι το ζήτημα που κυριαρχεί μεταξύ των εξωτερικών ειδήσεων στα Μέσα, κυρίως στην Τηλεόραση (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010). Όσο για το χρονικό διάστημα που πλαισιώνει την πιο πρόσφατη εξέλιξη στο Μακεδονικό, την υπογραφή της Συμφωνίας των Πρεσπών στις 17 Ιουνίου 2018, κυρίαρχο ζήτημα της εξωτερικής πολιτικής στις τηλεοπτικές ειδήσεις γίνεται και πάλι το Μακεδονικό, καθώς, σύμφωνα με την έρευνα του Δημητριάδη (2018), φαίνεται πως το εν λόγω ζήτημα απασχόλησε έντονα τα τηλεοπτικά δελτία ειδήσεων του

δείγματός του τόσο από άποψη έκτασης, όσο από άποψη αποδιδόμενης σπουδαιότητας, ενώ εξαιρετικά υψηλή ήταν η ιεράρχησή του (Δημητριάδης 2018).

Η επικαιρότητα είναι σαφώς ένας παράγοντας που τροφοδοτεί το εκάστοτε «εθνικό θέμα της ημέρας». Ωστόσο, φαίνεται πως ο παράγοντας αυτός δεν είναι ο καθοριστικός για τη διαμόρφωση της ειδησεογραφίας σχετικά με τις διεθνείς εξελίξεις. Οι Πλειός και Φραγκονικολόπουλος αναφέρουν πλείστες άλλες και σημαντικές εξελίξεις, που έχουν πρόσημο θετικό και δίνουν ρόλο πρωταγωνιστικό στην Ελλάδα σε διεθνές επίπεδο κατά το χρονικό διάστημα της έρευνάς τους (1/9/2007-30/4/2008). Ωστόσο, στην ειδησεογραφία κυριαρχεί το ζήτημα του ονόματος της γειτονικής χώρας και οι σχετικές διαπραγματεύσεις (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 30-31). Φαίνεται επομένως ότι το «εθνικό θέμα της ημέρας» δεν τροφοδοτείται τόσο, ή αποκλειστικά, από την επικαιρότητα, όσο από παράγοντες όπως η ένταση και το είδος του εθνικισμού που υποστηρίζει το εκάστοτε Μέσο και κυριαρχεί στην πολιτική κουλτούρα της χώρας ή, μάλλον, από την σύνθεση των παραπάνω παραγόντων (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 118-120). Σε κάθε περίπτωση, το «εθνικό θέμα της ημέρας» είναι ενδεικτικό της δυνατότητας που έχουν τα Μέσα να αυτονομούνται και να αναλαμβάνουν πρωταγωνιστικό ρόλο στον ορισμό της εξωτερικής πολιτικής. Με άλλα λόγια, το «εθνικό θέμα της ημέρας» αποτελεί ένδειξη μεσοποίησης της (ελληνικής) εξωτερικής πολιτικής.

Η εσωστρεφής οπτική των διεθνών εξελίξεων που χαρακτηρίζει τα ελληνικά Μέσα συνδέεται με δύο ακόμα χαρακτηριστικά του ελληνικού επικοινωνιακού συστήματος: της «εσωτερικοποίησης» και της «περιφερειοποίησης» (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 130), της τάσης δηλαδή των δημοσιογραφικών περιγραφών να εστιάζουν σε εκείνες τις ειδήσεις ή τις διαστάσεις των διεθνών εξελίξεων που συνδέονται με την εθνική ζωή, τη γεωγραφική γειτονιά, τις χώρες που διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη ζωή του κράτους (π.χ. τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή της ΝΑ Ευρώπης). Τα χαρακτηριστικά αυτά φαίνεται πως συνδέονται με την κυριαρχία του πολιτιστικού εθνικισμού στο δημόσιο λόγο εν γένει, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, αλλά και τη λογική του Μέσου, καθώς είναι περισσότερο έντονα στα ηλεκτρονικά Μέσα, και μάλιστα στην Τηλεόραση, ιδιαίτερα δε την ιδιωτική, όπου ο πολιτιστικός εθνικισμός είναι κυρίαρχος, σε αντίθεση με τον πολιτικό εθνικισμό, που είναι παρών σε μεγαλύτερο βαθμό στον Τύπο. Επομένως, η

κάλυψη της εξωτερικής πολιτικής τροφοδοτείται και από τον πολιτικό/ιδεολογικό προσανατολισμό και τα χαρακτηριστικά του Μέσου.

Εκτός από την ποσοτική έκφραση της εθνικιστικής προσέγγισης στην εξωτερική πολιτική, η οποία μπορεί να αξιολογηθεί κυρίως μέσω της εσωστρέφειας των ειδήσεων στα Μέσα, η εν λόγω έρευνα μελετά επίσης την ποιοτική διάσταση της εκδήλωσης του εθνικισμού. Η διάσταση αυτή μπορεί να μετρηθεί με πολλά κριτήρια, που αφορούν τόσο στα γραπτά κείμενα, όσο και στις εικόνες των δημοσιογραφικών περιγραφών. Όπως ήδη αναφέραμε στο πρώτο κεφάλαιο, η επιλογή των όρων για τα ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής, όπως εν γένει των κοινωνικών, πολιτικών κτλ. υποθέσεων, δεν είναι τυχαία, αλλά ιδεολογικά φορτισμένη και αποκαλύπτει την οπτική γωνία υπό την οποία αναπαρίσταται το υπό εξέταση ζήτημα. Η σχέση αυτή ισχύει και αντίστροφα: η υιοθέτηση συγκεκριμένης ιδεολογικής στάσης οδηγεί στην επιλογή συγκεκριμένων όρων για τον ορισμό των ζητημάτων εξωτερικής πολιτικής και την περιγραφή των διεθνών σχέσεων. Στο ίδιο κεφάλαιο αναφερθήκαμε στις τέσσερις διαφορετικές βαθμίδες αναφοράς στα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής, που, ανάλογα με τους όρους που χρησιμοποιούνται στις δημοσιογραφικές περιγραφές, αποκαλύπτουν εθνικιστική προκατάληψη άμεση ή έντονη, έμμεση ή μετριασμένη. Μπορεί επίσης να αποκαλύπτουν έντονη άρνηση της εθνικιστικής προκατάληψης ή μη αποδοχή αυτής.

Όπως προκύπτει από την έρευνα των Πλειού και Φραγκονικολόπουλου (2010: 167), οι όροι που χρησιμοποιούνται για την περιγραφή των εξωτερικών σχέσεων της Ελλάδας παραπέμπουν στις δύο ενδιάμεσες κατηγορίες, στις οποίες είναι λιγότερο («ήπια άρνηση») ή περισσότερο μετριασμένη («έντονη άρνηση») η εθνικιστική προκατάληψη, σε κάθε περίπτωση όμως υπαρκτή και ενεργή. Αυτό ισχύει περισσότερο για τις σχέσεις Ελλάδας-πΓΔΜ σε σύγκριση με τα άλλα δύο υπό εξέταση στην εν λόγω έρευνα ζητήματα (ελληνοτουρκικές σχέσεις, Κυπριακό). Το εύρημα αυτό σηματοδοτεί μια διαφοροποίηση της σχετικής ειδησεογραφίας σε σχέση με παλιότερα, όταν οι εθνικιστικές προκαταλήψεις ήταν παρούσες με μία άμεση και καθαρή μορφή. Αν επομένως στο χρονικό διάστημα που καλύπτει η έρευνα αυτή καταγράφεται η έμμεση και συγκαλυμμένη παρουσία των εθνικιστικών προκαταλήψεων (με τη χρήση «αρνήσεων»/ «disclaimers»), αυτό ισχύει ενδεχομένως για την αποφυγή της κριτικής κι όχι ως αποτέλεσμα μιας πραγματικής αποστασιοποίησης από τα εθνικιστικά πρότυπα που ισχύουν ως τότε στην

αναπαράσταση των εξωτερικών σχέσεων της χώρας από τα ελληνικά Μέσα (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010).

Ένα ακόμα εύρημα (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 168) σχετικά με την ποιοτική απεικόνιση της εθνικιστικής ιδεολογίας στα κείμενα των Μέσων αφορά στην ύφεση που παρουσιάζεται στη χρήση ρητά διατυπωμένων εθνικιστικών προκαταλήψεων σχετικά με τις σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας, κάτι που ωστόσο δεν ισχύει για το Μακεδονικό. Η διαφορά αυτή αποδίδεται σε διάφορους παράγοντες, κυρίως όμως στην ιδιαιτερότητα του Μακεδονικού κατά το χρονικό διάστημα της έρευνας, την «ιδιότητά» του δηλαδή ως «εθνικού θέματος της ημέρας». Σε κάθε περίπτωση, δεν μπορεί παρά να επιβεβαιωθεί η κυριαρχία της οπτικής της εξωτερικής πολιτικής έναντι εκείνης των διεθνών σχέσεων κατά την κάλυψη των εξωτερικών σχέσεων της χώρας από τα ελληνικά Μέσα. Πρόκειται για την οπτική εκείνη, η οποία απομακρύνει τα υπό εξέταση ζητήματα από το διεθνή ορίζοντα και το σύνθετο πεδίο των διεθνών σχέσεων, εντός του οποίου εντάσσονται και επιλύονται. Πρόκειται επίσης για μια προσέγγιση που εμποδίζει την κατανόηση της εξέλιξης των ζητημάτων αυτών, ιδιαίτερα σε σχέση με τις ενέργειες των άλλων παραγόντων στη διεθνή πολιτική σκηνή (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 168).

Όπως συμβαίνει και με άλλες διαστάσεις της εκδήλωσης της εθνικιστικής ιδεολογίας, έτσι και στην περίπτωση των χρησιμοποιούμενων όρων για τον προσδιορισμό του ζητήματος της εξωτερικής πολιτικής, καταγράφονται διαφοροποιήσεις ανάλογα με το ζήτημα της εξωτερικής πολιτικής που παρουσιάζεται κάθε φορά και, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, ανάλογα με το ιδιοκτησιακό καθεστώς των τηλεοπτικών σταθμών. Έτσι, ενώ στο ζήτημα των σχέσεων Ελλάδας-πΓΔΜ οι ιδιωτικοί σταθμοί υιοθετούν μια έντονα εθνικιστική στάση, στο Κυπριακό και στις σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας ακολουθούν μια πιο ήπια εθνικιστική έως ουδέτερη στάση, η οποία ωστόσο είναι παρούσα στους κρατικούς σταθμούς και στα τρία σημαντικά ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής. Το φαινόμενο αυτό αποδίδεται σε μια σχέση αναλογίας ανάμεσα στον περισσότερο εμπορικό και ψυχαγωγικό χαρακτήρα των ιδιωτικών σταθμών από τη μία πλευρά, στην πιο έντονη και απροκάλυπτη εθνικιστική στάση τους από την άλλη. Μάλιστα, στους ιδιωτικούς τηλεοπτικούς σταθμούς κάνει περισσότερο αισθητή την παρουσία του ο πολιτιστικός εθνικισμός, ενώ στους κρατικούς σταθμούς ο πολιτικός εθνικισμός. Στην πρώτη περίπτωση, το γεγονός έχει να κάνει «... με τις πραγματικότητες στην ελληνική κοινωνία και τα αποτελέσματα

που επιφέρει στην περιοχή της πολιτικής ο ψυχαγωγικός και εμπορικός προσανατολισμός των ειδήσεων», ενώ στη δεύτερη «...σχετίζεται και με τις πραγματικότητες στην εξωτερική πολιτική της χώρας» (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 170).

Σχετικά με την ειδησεογραφία στον Τύπο, φαίνεται πως τα χαρακτηριστικά του έντυπου λόγου ευνοούν μια πιο ουδέτερη και σφαιρική προσέγγιση της εξωτερικής πολιτικής. Παρόλο που και στην περίπτωση των εφημερίδων, όπως συμβαίνει στην Τηλεόραση σε πιο έντονο όμως βαθμό, έχει εισχωρήσει η λογική του «εθνικού θέματος της ημέρας», η αποκλιμάκωση της εθνικιστικής προκατάληψης, με τη χρήση ουδέτερων όρων που αποτυπώνουν μία περισσότερο ορθή, διπλωματικά, προσέγγιση, είναι περισσότερο εμφανής στον Τύπο συγκριτικά με την Τηλεόραση (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 170-172).

Ένα επιπλέον ποιοτικό γνώρισμα της ιδεολογικής στάσης των ελληνικών Μέσων που εξετάζεται στην εν λόγω έρευνα αναφέρεται στη στοίχισή τους με την εκάστοτε κυβέρνηση και το εθνικό κράτος γενικότερα (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 175-255). Ειδικά στην περίπτωση του Μακεδονικού, που είναι ζήτημα σύνθετο και επίμαχο, βρέθηκε ότι στο εξεταζόμενο χρονικό διάστημα η συστοίχιση με την πολιτική ηγεσία μειώνεται και αυξάνεται η συστοίχιση με το «ιστορικό έθνος» ή, με άλλα λόγια, εκδηλώνεται εντονότερα ο λόγος του πολιτιστικού εθνικισμού. Η τάση αυτή είναι εντονότερη στην Τηλεόραση και μάλιστα στους ιδιωτικούς σταθμούς, ενώ αντίθετα στον Τύπο εμφανίζεται πιο ισχυρή η συστοίχιση με την πολιτική ηγεσία. Είναι δε αξιοσημείωτο ότι μία σχετική συναίνεση μεταξύ των εφημερίδων με διαφορετικό πολιτικό προσανατολισμό φαίνεται πως διαμορφώνεται, αν και το Μακεδονικό είναι το πιο επίμαχο και αμφιλεγόμενο ζήτημα από τα τρία που εξετάζει η έρευνα (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 200).

Σε επίπεδο περιεχομένου των ειδησεογραφικών περιγραφών, η υπό συζήτηση έρευνα εξετάζει την ειδικότερη θεματολογία τους με την οποία ασχολούνται κάθε φορά ή, με άλλα λόγια, προσδιορίζει τα επιμέρους θέματα (topics) που βρίσκονται στο επίκεντρο της εκάστοτε είδησης. Ανάμεσα σε θέματα πολιτικά, οικονομικά, πολιτιστικά και κοινωνικά, στο σύνολο των τηλεοπτικών ειδήσεων για τα «εθνικά θέματα» κυριαρχούν οι διαφορές και οι διεκδικήσεις με τις γειτονικές χώρες, κυρίως δε την πΓΔΜ, ενώ προβάλλεται δευτερευόντως το ευρύτερο πλέγμα των πολιτικών σχέσεων

(Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 261). Καθώς η παρουσία των οικονομικών και πολιτιστικών σχέσεων είναι περιορισμένη στα σχετικά δελτία ειδήσεων, διαμορφώνεται μια εικόνα σχέσεων αντιπαράθεσης κι όχι συνεργασίας ή έστω διαπραγμάτευσης, γεγονός που ενισχύει τη διάχυτη στη δημόσια σφαίρα αίσθηση ανασφάλειας και απειλής εις βάρος της Ελλάδας από τα γειτονικά της κράτη. Έτσι, τα «εθνικά θέματα» ορίζονται στη βάση μιας διεκδίκησης και μιας απειλής από την άλλη πλευρά, με αποτέλεσμα να διαμορφώνεται στα τηλεοπτικά δελτία ειδήσεων κλίμα καχυποψίας και αντιπαλότητας. Το φαινόμενο αυτό είναι περισσότερο έντονο στην κάλυψη των σχέσεων Ελλάδας-πΓΔΜ. Καθώς οι σχέσεις της Ελλάδας με τα γειτονικά κράτη μεταφέρονται όλο και περισσότερο στο επίκεντρο του δημοσιογραφικού ενδιαφέροντος («περιφερειοποίηση» των ειδήσεων), το ως άνω εύρημα αποκτά ιδιαίτερη σημασία (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 263). Στις εφημερίδες, ωστόσο, συμβαίνει το αντίστροφο: τα άρθρα για τις «κανονικές» πολιτικές σχέσεις υπερτερούν έναντι εκείνων που εστιάζουν στις διαφορές και τις διεκδικήσεις (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 269-274)²³.

Μετά το διάστημα 2007-2008, τα Μέσα επαναφέρουν το Μακεδονικό στην επικαιρότητα το 2018. Έχουν προηγηθεί αφενός η εκλογή του Ζόραν Ζάεφ ως Πρωθυπουργού της τότε ονομαζόμενης πΓΔΜ στα μέσα του 2017 και αφετέρου, με δηλωμένη την επιθυμία του για ένταξη της χώρας στο ΝΑΤΟ και την Ευρωπαϊκή Ένωση, η επανεκκίνηση των διαδικασιών για την επίλυση του ονοματολογικού ζητήματος (Νέδος 2017). Τις εξελίξεις αυτές ακολουθούν η έντονη διπλωματική κινητικότητα και οι διαπραγματεύσεις μεταξύ Ελλάδας και πΓΔΜ, που καταλήγουν στην υπογραφή της Συμφωνίας των Πρεσπών στις 17 Ιουνίου 2018. Η Συμφωνία, η οποία προκαλεί αντιδράσεις στο εσωτερικό και των δύο χωρών, προβλέπει, μεταξύ άλλων, σύνθετη ονομασία με γεωγραφικό προσδιορισμό («Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας») για κοινή χρήση τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, δηλαδή έναντι όλων («erga omnes»), ενώ ορίζει συγκεκριμένο χρονοδιάγραμμα για τα επόμενα βήματα που απαιτούνται και από τις δύο χώρες για την τελική κύρωση της Συμφωνίας και τη θέση της σε ισχύ.

²³ Η έρευνα των Πλειού και Φραγκονικολόπουλου καταλήγει σε πολύ περισσότερα ευρήματα, τα οποία εντάσσουν οι ερευνητές σε μια αρκετά μεγαλύτερη και ενδιαφέρουσα συζήτηση. Για πρακτικούς και μόνο λόγους, εδώ περιοριζόμαστε σε εκείνες τις διαστάσεις που σχετίζονται με τη δική μας προσπάθεια.

Η μοναδική έρευνα που εντοπίστηκε σχετικά με την κάλυψη στα Μέσα της συγκεκριμένης φάσης στην εξέλιξη του Μακεδονικού είναι του Δημητριάδη (2018). Βασίζεται στις παραδοχές της προσέγγισης του «εθνικού θέματος της ημέρας» και αξιοποιεί την ποσοτική ανάλυση περιεχομένου. Εξετάζει το βαθμό και την έκταση του δημοσιογραφικού ενδιαφέροντος για την υπογραφή της Συμφωνίας στα ειδησεογραφικά δελτία της ελληνικής τηλεόρασης. Μελετά επίσης τα ρηματικά στοιχεία του εθνοκεντρισμού, που διαχρονικά πλαισιώνει, όπως ήδη έχουμε επισημάνει, την κάλυψη των «εθνικών θεμάτων» στα ελληνικά Μέσα. Το ερευνητικό δείγμα αποτελείται από τα δελτία ειδήσεων τριών τηλεοπτικών σταθμών, ενός κρατικού και δύο ιδιωτικών, και καλύπτει το χρονικό διάστημα που ξεκινά στις 12 Ιουνίου 2018, όταν ανακοινώνεται ότι επίκειται η υπογραφή της Συμφωνίας ανάμεσα στις δύο χώρες, και λήγει στις 21 Ιουνίου 2018, όταν το ζήτημα αποσύρεται από την επικαιρότητα και τη θέση του καταλαμβάνουν οι ειδήσεις σχετικά με τη ρύθμιση του ελληνικού χρέους στο Eurogroup της 21^{ης} Ιουνίου (Δημητριάδης 2018: 35).

Σύμφωνα με τα ευρήματα της εν λόγω έρευνας, η υπογραφή της Συμφωνίας απασχολεί έντονα τα τηλεοπτικά δελτία ειδήσεων του δείγματος τόσο από άποψη έκτασης, όσο και από άποψη αποδιδόμενης σπουδαιότητας. Καθώς επιπρόσθετα εξαιρετικά υψηλή είναι η ιεράρχηση του θέματος ανάμεσα στις υπόλοιπες ειδήσεις (Δημητριάδης 2018: 40), το υπό μελέτη περιστατικό της εξωτερικής πολιτικής φαίνεται ότι αποτελεί το «εθνικό θέμα της ημέρας» για το εξεταζόμενο χρονικό διάστημα. Επίσης, η έρευνα διαπιστώνει την εσωστρέφεια των δελτίων του ερευνητικού δείγματος, τη θεματική επικέντρωση δηλαδή στις εξελίξεις εκείνες που συνδέονται με την υπογραφή της Συμφωνίας, συμβαίνουν ωστόσο στο εσωτερικό της Ελλάδας (π.χ. αντιδράσεις από την αντιπολίτευση και στο εσωτερικό της κυβέρνησης, πρόταση μομφής, συλλαλητήρια) (Δημητριάδης 2018: 45-46). Παράλληλα με τα στοιχεία του εθνοκεντρισμού και της εσωστρέφειας/«εσωτερικοποίησης», η έρευνα καταγράφει ένα ακόμα χαρακτηριστικό με το οποίο διαχρονικά προσεγγίζονται τα λεγόμενα «εθνικά θέματα», την εθνικιστική οπτική. Ωστόσο, ο λόγος των δημοσιογραφικών περιγραφών χαρακτηρίζεται από μία ήπια συγκαλυμμένη ή μετριασμένη εθνικιστική προκατάληψη, ακόμα και από μια ουδέτερη στάση απέναντι στο ζήτημα, γεγονός που ενδεχομένως συνδέεται με το στάδιο εξέλιξης της υπό εξέταση διπλωματικής/πολιτικής υπόθεσης, στάδιο το οποίο χαρακτηρίζεται από τη διάθεση

των εμπλεκόμενων μερών για προσέγγιση (Δημητριάδης 2018: 46-47). Επιπρόσθετα, καθώς δεν υπάρχει πολιτική συναίνεση, τόσο σε διακομματικό, όσο και σε ενδοκυβερνητικό επίπεδο, σχετικά με την ακολουθούμενη τακτική, το φαινόμενο της «συστοίχισης με τη σημαία» δεν είναι ιδιαίτερα έντονο συνολικά και στους τρεις τηλεοπτικούς σταθμούς. Ωστόσο, ο βαθμός παρουσίας του φαινομένου αυτού είναι αρκετά υψηλότερος στον κρατικό σταθμό, τόσο λόγω της επικράτησης της πολιτικής λογικής, όσο και λόγω της διαχρονικής στήριξης προς τις επιλογές της εκάστοτε κυβέρνησης από τον κρατικό (ραδιο)τηλεοπτικό φορέα (Δημητριάδης 2018: 70-71).

Διαφοροποιήσεις ανάλογα με τον τηλεοπτικό σταθμό καταγράφονται επίσης σε σχέση με τα υπόλοιπα ευρήματα. Τόσο ως προς την εσωστρέφεια και τη θεματική εστίαση των ειδήσεων, όσο και ως προς το λόγο των ειδησεογραφικών δελτίων, φαίνεται ότι η δημόσια τηλεόραση παρουσιάζει, σε σχέση με την ιδιωτική, πιο περιορισμένα στοιχεία εθνοκεντρικής και εθνικιστικής κάλυψης της υπογραφής της Συμφωνίας. Τα ευρήματα αυτά ερμηνεύονται λόγω του διαχρονικά παρατηρούμενου χαμηλότερου βαθμού εσωστρέφειας στη δημόσια Τηλεόραση, καθώς επίσης και λόγω της εντονότερης παρουσίας της πολιτικής λογικής σε αυτήν (Δημητριάδης 2018: 52).

Παρεμφερή έρευνα σχετικά με την κάλυψη της εν λόγω Συμφωνίας από τις ειδησεογραφικές σελίδες στο διαδίκτυο δεν εντοπίσαμε. Ωστόσο, σύμφωνα με την έρευνα των Сиган κ.ά. (2013) για την ειδησεογραφική κάλυψη της επικαιρότητας εν γένει από τα Μέσα (Τύπο, ραδιόφωνο, Τηλεόραση, διαδίκτυο) σε εννιά χώρες, μεταξύ των οποίων και στην Ελλάδα, η διαδικτυακή ειδησεογραφία είναι ισχυρά εθνοκεντρική, με την έννοια ότι τόσο συνολικά, όσο και σε κάθε Μέσο χωριστά, οι προβαλλόμενες ειδήσεις αφενός αφορούν σε μεγαλύτερο ποσοστό στην εσωτερική επικαιρότητα και αφετέρου σχετίζονται με τις ισχυρές πολιτικά και οικονομικά χώρες, καθώς και με τη γεωγραφική γειτονιά των χωρών που συμμετείχαν στην έρευνα. Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι η Ελλάδα ανήκει στις χώρες εκείνες, των οποίων οι ιστοσελίδες, όπως και τα παλιά Μέσα, τείνουν να συνδέουν τις προβαλλόμενες διεθνείς ειδήσεις με τις οικείες υποθέσεις. Σύμφωνα με ένα ακόμα εύρημα της ως άνω έρευνας, τα υπό εξέταση Μέσα τείνουν να μεταφέρουν κυρίως τις αντιλήψεις των πολιτικών, οικονομικών κ.ο.κ. ελίτ και όχι εκείνες της κοινωνίας των πολιτών και των μεμονωμένων ατόμων. Με την έννοια αυτή, η διαδικτυακή ειδησεογραφία δε διαφοροποιείται ουσιαστικά από τα παλιά Μέσα, τον Τύπο, το ραδιόφωνο και την Τηλεόραση. Η ερμηνεία που προτείνεται στο πλαίσιο της εν λόγω

έρευνας συγκλίνει με τη διεργασία εκείνη που οι Meyer και Hinchman (2008) αποκαλούν «αποικισμό των νέων Μέσων από τα παλιά», καθώς οι κυρίαρχοι – στα παλιά Μέσα – ειδησεογραφικοί όμιλοι έχουν επεκτείνει την ηγεμονία τους στο χώρο της σύγχρονης τεχνολογίας. Επομένως, σύμφωνα με την ερευνητική εργασία των Curran κ.ά. (2013), οι κυρίαρχες ειδησεογραφικές σελίδες δεν έχουν υιοθετήσει ως τώρα μια εξωστρεφή ματιά στην επικαιρότητα. Αντίθετα, ακολουθούν τις συμβάσεις των παλιών Μέσων εστιάζοντας στην εσωτερική επικαιρότητα και επιλέγοντας εκείνες από τις διεθνείς ειδήσεις που συνδέονται με τις εσωτερικές υποθέσεις.

Τα ευρήματα της ως άνω έρευνας (Curran κ.ά. 2013) έρχονται σε αντίθεση με την αρχικά διατυπωμένη αισιοδοξία για το διαδίκτυο ως ένα νέο Μέσο που θα μπορούσε να υπερβεί την εθνικιστική οπτική της δημοσιογραφίας στα παλιά Μέσα και να προσεγγίσει τις διεθνείς εξελίξεις με εξωστρέφεια και πνεύμα κοσμοπολιτισμού. Η αισιοδοξία αυτή συνδέθηκε όχι μόνο με τις τεχνολογικά προηγμένες δυνατότητες του διαδικτύου (Qiu 2019; Snowden 2019; Ρήγου 2014), αλλά επιπλέον με τις πολιτικές, κοινωνικές και πολιτιστικές συνθήκες που ευνόησαν την εμφάνισή του (Σμυρναίος 2018; Πλειός 2011), καθώς και την ανάδειξή του ως ενός Μέσου που αποστασιοποιήθηκε αρχικά από το πολιτικό και επικοινωνιακό κατεστημένο και την ισχυρή μεταξύ τους συμμαχία (Πλειός 2011).

Σύμφωνα με τις αναφερόμενες ως τώρα έρευνες για την κάλυψη του Μακεδονικού στα παλιά ελληνικά Μέσα, Τύπο και Τηλεόραση, η κυρίαρχη προσέγγιση δεν είναι απλώς εθνοκεντρική, αλλά έντονα εθνικιστική, έστω και αν σε κάποιες περιπτώσεις είναι έμμεση ή μετριασμένη. Επίσης, η τάση που φαίνεται να επικρατεί υποστηρίζει την οπτική της εξωτερικής πολιτικής έναντι της οπτικής των διεθνών σχέσεων. Η προσέγγιση αυτή από τα Μέσα έχει τρεις σοβαρότατες συνέπειες: πρώτο, συμβάλλει στην αποσπασματικότητα της ενημέρωσης, καθώς και στην υποβάθμιση του δημόσιου διαλόγου για τις σύγχρονες διεθνείς σχέσεις και την πολυπλοκότητα του σημερινού κόσμου· δεύτερο, περιστελλεί τη δυνατότητα για επαρκή εκτίμηση της θέσης της Ελλάδας στη σύγχρονη γεωγραφική, πολιτική, ιστορική κ.ο.κ. πραγματικότητα· τρίτο, περιορίζει τα περιθώρια για αποτελεσματική διαχείριση των ζητημάτων της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, για αποδοχή και σεβασμό του «Άλλου» (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 86-98). Αν αυτά είναι τα συμπεράσματα των ως άνω ερευνών για τα παλιά Μέσα, εκείνο που επιδιώκουμε να

ερευνήσουμε μέσα από την έρευνα που ακολουθεί είναι το αν ισχύουν επίσης για τις ειδησεογραφικές περιγραφές στο διαδίκτυο.

ΜΕΡΟΣ Β΄: ΕΡΕΥΝΑ

Κεφάλαιο 3^ο: Η έρευνα

3.1 Θεωρητική επισκόπηση – Η πορεία προς την έρευνα

Στο θεωρητικό μέρος της παρούσας εργασίας επιχειρήσαμε να διαμορφώσουμε ένα πλαίσιο για την εξέταση της κάλυψης της Συμφωνίας των Πρεσπών από τις ειδησεογραφικές ιστοσελίδες, ζήτημα που συνδέεται με το αντικείμενο της έρευνάς μας. Αφετηρία του θεωρητικού πλαισίου αποτελεί η παραδοχή ότι η εξωτερική πολιτική και οι διεθνείς εξελίξεις εν γένει καλύπτονται διαχρονικά από τα παλιά ελληνικά Μέσα όχι απλά υπό μία οπτική εθνοκεντρική, κάτι που ισχύει και σε άλλες χώρες, αλλά πολύ περισσότερο υπό ένα έντονα εθνικιστικό πρίσμα, σχετικά με το οποίο τα Μέσα έχουν συμβάλει σε μεγάλο βαθμό ώστε να θεωρείται αυτονόητο και μη προβληματικό (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010). Τα ως άνω ζητήματα γίνονται αντικείμενο διαπραγμάτευσης στα Μέσα με όρους που υπαγορεύει η εθνικιστική ιδεολογία ως πολιτική ιδεολογία της νεωτερικότητας, με χαρακτήρα διχαστικό, σοβινιστικό, ξενόφοβο (Βανδώρος 2015; Δεμερτζής 1996) και ρατσιστικό (Φραγκουδάκη 2013) και όχι η σύγχρονη αντίληψη περί διεθνών σχέσεων (Ηρακλειδής 2001) σε έναν κόσμο που τείνει να συγκροτείται όλο και περισσότερο στη βάση μετα-εθνικών προτύπων οργάνωσης (Φραγκονικολόπουλος 2012).

Παρά τις διαφορετικές προσεγγίσεις που καταγράφονται στο σχετικό ακαδημαϊκό διάλογο, υπάρχουν κάποιες βασικές παραδοχές που παρατηρούνται σε όλες τις εκδοχές της εθνικιστικής ιδεολογίας, της προσδίδουν μια συνέχεια και την παρουσιάζουν ως μία διαιρετική πολιτική ιδεολογία, καθώς εξ ορισμού η ανθρωπότητα χωρίζεται «εκ φύσεως» σε διακριτά έθνη, αυτοοριζόμενα και με προσίδια χαρακτηριστικά γνωρίσματα (Βανδώρος 2015; Δεμερτζής 1996). Όπως αναφέραμε στη θεωρητική ανάλυση που προηγήθηκε, υπάρχει, καταρχήν, μια φυσική διαίρεση της ανθρωπότητας σε έθνη (ο εθνικισμός ως επιμεριστική ιδεολογία). Επίσης, κάθε έθνος διαθέτει προφανή, προσίδια και «αιώνια» χαρακτηριστικά (το ζήτημα της ιστορικής συνέχειας). Τρίτον, τα συμφέροντα και οι αξίες του έθνους αυτού προέχουν κάθε άλλου συμφέροντος και αξίας (το ζήτημα της υπεροχής των εθνικών συμφερόντων και της εθνικής ταυτότητας έναντι όλων των άλλων ταυτίσεων). Τέλος, το έθνος πρέπει να έχει ή να διεκδικεί την πολιτική του κυριαρχία (το ζήτημα της αυτοδιάθεσης).

Το επίσημο εθνικό αφήγημα, που, όπως δεχόμαστε στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, έχει διαμορφωθεί μέσα από μακροχρόνιες διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα στο σύνολο των κοινωνικών θεσμών (π.χ. το πολιτικό και το εκπαιδευτικό σύστημα, την Εκκλησία, τα Μέσα), τροφοδοτεί – και τροφοδοτείται από – τις δημοσιογραφικές περιγραφές περί εξωτερικής πολιτικής και διεθνών σχέσεων. Βασικοί πυλώνες του αφηγήματος αυτού είναι ο πολιτιστικός εθνικισμός (Βανδώρος 2015; Δεμερτζής 1996) και ο συντηρητισμός (Γαζή 2011), τα συγκροτητικά στοιχεία των οποίων συναντάμε διαχρονικά στο λόγο των δημοσιογραφικών περιγραφών για το Μακεδονικό ζήτημα. Έτσι, τα έθνη αποτελούν ομοιογενείς κοινότητες (Μαδιανού 2008; Heywood 2007; Δεμερτζής 1996), τα μέλη των οποίων συνδέονται μεταξύ τους μέσω γλωσσικών δεσμών, κοινής καταγωγής, παράδοσης και θρησκείας. Στη θέση των δικαιωμάτων και της λαϊκής κυριαρχίας, που προτάσσει ο πολιτικός εθνικισμός, ο πολιτιστικός εθνικισμός τοποθετεί τα ιστορικά συλλογικά συμφέροντα και δικαιώματα του έθνους. Ως τέτοια θεωρούνται η προστασία της γλώσσας, της θρησκείας και της παράδοσης. Τα ιστορικά δικαιώματα συνδέουν την πολιτική δράση με το παρελθόν και το μύθο της δόξας των παλιών καλών ημερών, ενώ στην αφήγηση αυτή αποσιωπούνται εκείνα τα ιστορικά γεγονότα που είχαν αρνητική έκβαση για το έθνος. Τέλος, ωστόσο εξίσου σημαντικό, ιδιαίτερα για τη διαμόρφωση και την πρόσληψη της εξωτερικής πολιτικής, τα ιστορικά δικαιώματα θεμελιώνονται, όπως θα δούμε στη συνέχεια, στην απόλυτη και δήθεν αδιαπραγμάτευτη στάση της «ηθικής του φρονήματος». Στον αντίποδα του πολιτιστικού εθνικισμού βρίσκεται ο πολιτικός εθνικισμός, σύμφωνα με τον οποίο, η πολιτική δράση προσανατολίζεται στο παρόν και διαμορφώνεται με κριτήριο την ηθική της ευθύνης, ενώ η αγάπη προς την πατρίδα εκφράζεται με την ενεργητική συναίνεση στους νόμους, δια μέσω των οποίων ρυθμίζονται τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις των ανθρώπων (Βανδώρος 2015; Δεμερτζής 1996).

Ως συνέπεια της κυριαρχίας του ως άνω εθνικού αφηγήματος στο δημόσιο λόγο, η κάλυψη των σχέσεων της Ελλάδας με τις γειτονικές της χώρες συντελείται μέσα από σχήματα αντιπαράθεσης, σύμφωνα με τα οποία, οι «εθνικώς Άλλοι» συγκροτούνται ως απειλή και συνεπώς ως εχθροί, ως οικονομικά και πολιτιστικά κατώτεροι και διεφθαρμένοι, που επιπρόσθετα δεν έχουν δικαίωμα πολιτικής ύπαρξης (Σκουλαρίκη 2007; Τερζής 2007). Σύμφωνα με το ως άνω σκεπτικό, κάθε προσπάθεια προσέγγισης παρουσιάζεται είτε ως ένδειξη άγνοιας είτε ως προδοσία (Ιωακειμίδης 2007;

Σκουλαρίκη 2007). Καθώς μάλιστα, αφενός, ο πολιτιστικός εθνικισμός διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην πολιτική κουλτούρα της Ελλάδας και, αφετέρου, τα λεγόμενα «εθνικά θέματα», από κοινού με τα οικονομικά ζητήματα, αποτελούν κορυφαία ζητήματα αντιπαράθεσης μεταξύ των πολιτικών δυνάμεων στο εσωτερικό της χώρας (Ελληνας 2012; Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010), σε περιόδους έντασης στις σχέσεις της Ελλάδας με άλλες χώρες, κυρίως της Τουρκίας και της Βόρειας Μακεδονίας, η κάλυψη των συναφών περιστατικών στα Μέσα συγκροτείται με όρους κρίσης της εθνικής ταυτότητας (Σκουλαρίκη 2007). Η παρατήρηση αυτή ισχύει ιδιαίτερα για το Μακεδονικό ζήτημα, του οποίου στάδιο εξέλιξης αποτελεί η υπογραφή της Συμφωνίας των Πρεσπών, που μας απασχολεί εδώ. Εν γένει, το Μακεδονικό διαχρονικά αναπαρίσταται στα παλιά Μέσα, στον Τύπο και την Τηλεόραση, με λόγο συναισθηματικά φορτισμένο, σε ένα πλαίσιο που συγκροτείται από τις βασικές παραδοχές του πολιτιστικού εθνικισμού, από ανιστορικές και εν γένει επιστημονικά αυθαίρετες αντιλήψεις, από αντιθετικά δίπολα και απαξιωτικούς προς το γειτονικό κράτος χαρακτηρισμούς (Ελληνας 2012; Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010; Σκουλαρίκη 2007; Τερζής 2007; Αρμενάκης κ.ά. 1996; Παναγιωτοπούλου 1996).

Παράλληλα με τη συζήτηση για το ιδεολογικό πλαίσιο εντός του οποίου λειτουργούν τα παλιά Μέσα και καλύπτουν τις διεθνείς σχέσεις εν γένει και την εξωτερική πολιτική ειδικότερα, το θεωρητικό πλαίσιο που αποδεχόμαστε εδώ και υποστηρίζει τη συνέχεια της προσπάθειάς μας, ολοκληρώνεται με την αναφορά στο διαδίκτυο ως ένα Μέσο συνυφασμένο με την τεχνολογική καινοτομία (Qiu 2019; Snowden 2019; Ρήγου 2014) και την προσδοκία να διαθέτει χαρακτήρα οικουμενικό, αποστασιοποιημένο από την εθνικιστική ιδεολογία και τον αντίστοιχο λόγο (Curran κ.ά. 2013). Ωστόσο, παρά την αρχική υποδοχή του διαδικτύου ως ενός Μέσου που θα υπερέβαινε τις αδυναμίες των προγόνων του στο πεδίο της ενημέρωσης, κυρίως του Τύπου και της Τηλεόρασης και θα προσέφερε μια ευρύτερη, περισσότερο κοσμοπολίτικη, ματιά στις διεθνείς εξελίξεις, εντούτοις, η διαδικτυακή ειδησεογραφία παραμένει ισχυρά εθνοκεντρική, ενώ παράλληλα τείνει να εκπροσωπεί περισσότερο τις κυρίαρχες φωνές και λιγότερο τις εναλλακτικές απόψεις μεμονωμένων ατόμων και της κοινωνίας των πολιτών (Curran κ.ά. 2013). Από τη θεωρητική ανάλυση που προηγήθηκε, προκύπτει ότι τα Μέσα δεν παρουσιάζουν λιγότερο ή περισσότερο πιστά τις διεθνείς εξελίξεις, ούτε επιδιώκουν να συμβάλλουν

στην κατανόηση των εξελίξεων αυτών. Αντίθετα, εκείνο που κάνουν τα Μέσα είναι να λειτουργούν ως πεδίο προβολής συγκεκριμένων ιδεολογικών, εθνικιστικών εν προκειμένω, αντιλήψεων (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010).

3.2 Κύριο και επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα

Ο βασικός στόχος, από κοινού με τον ορισμό τού υπό μελέτη θέματος και την ανάλυση που προηγήθηκε, συνδιαμόρφωσαν το κύριο ερευνητικό ερώτημα που επιχειρείται να απαντηθεί μέσω της έρευνας που ακολουθεί και είναι το εξής:

Σε μια περίοδο προσέγγισης μεταξύ Ελλάδας και Δημοκρατίας της Βόρειας Μακεδονίας, η κάλυψη της υπογραφής της Συμφωνίας των Πρεσπών από τις ελληνικές ειδησεογραφικές σελίδες στο διαδίκτυο υπήρξε εθνοκεντρική/εθνικιστική; Αν όντως υπήρξε εθνοκεντρική/εθνικιστική, ποια εννοιολογικά και ερμηνευτικά σχήματα τη συγκροτούν ως τέτοια;

Σε συνάφεια με το κύριο ερευνητικό ερώτημα και το θεωρητικό μέρος που αναπτύχθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, διατυπώνουμε τα επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα ως ακολούθως:

Ερευνητικό ερώτημα 1

Ποιες είναι οι κυρίαρχες αντιλήψεις στο ερευνητικό μας δείγμα που νοηματοδοτούν τον «εθνικό εαυτό»;

Ερευνητικό ερώτημα 2

Ποια κυρίαρχα νοητικά και ερμηνευτικά σχήματα προσδιορίζουν τον «εθνικό Άλλο»;

Ερευνητικό ερώτημα 3

Στη βάση ποιων ιδεών και επιμέρους θεματικών ορίζεται η σχέση μεταξύ του «Εμείς» και του «Άλλου» στο ερευνητικό μας δείγμα;

Ερευνητικό ερώτημα 4

Ποιες είναι οι κυρίαρχες αντιλήψεις που συγκροτούν την υπογραφή της Συμφωνίας των Πρεσπών ως πολιτικό/διπλωματικό γεγονός στις υπό εξέταση δημοσιογραφικές περιγραφές;

3.3 Προσδιορισμός του ερευνητικού δείγματος

Το δείγμα της παρούσας έρευνας αντλείται από το διαδίκτυο, καθώς στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας επιχειρούμε, μεταξύ άλλων, να εξετάσουμε τις δυνατότητες της εν λόγω «τεχνολογίας» ως προς την υπέρβαση – ή όχι – της κυρίαρχης στα παλιά Μέσα εθνοκεντρικής/εθνικιστικής προσέγγισης της εξωτερικής πολιτικής. Χρονική περίοδος εξέτασης αποτελεί το διάστημα μεταξύ 12^{ης} Ιουνίου 2018, όταν ανακοινώνεται ότι οι δύο χώρες έχουν καταλήξει σε συμφωνία και 21^{ης} Ιουνίου 2018, όταν το υπό μελέτη ζήτημα αποσύρεται από την επικαιρότητα στις τηλεοπτικές ειδήσεις και τη θέση του καταλαμβάνουν οι ειδήσεις σχετικά με τη ρύθμιση του ελληνικού χρέους στο Eurogroup της 21^{ης} Ιουνίου (Δημητριάδης 2018). Ενδιάμεσα, στις 17 Ιουνίου, υπογράφεται η εν λόγω Συμφωνία²⁴.

Στο διαδίκτυο η επιλογή των κατάλληλων ιστοσελίδων είναι μια κάπως πολύπλοκη υπόθεση λόγω της φύσης του Μέσου, καθώς το διαδίκτυο δεν είναι ένας οριοθετημένος χώρος, όπως η Τηλεόραση, που περιλαμβάνει «πεπερασμένο και σταθερό για μεγάλα χρονικά διαστήματα αριθμό καναλιών» (Πουλακιδάκος 2013: 125). Αντίθετα, «το διαδίκτυο μεταβάλλεται σε καθημερινή βάση, ενώ είναι συχνό φαινόμενο ιστοσελίδες να δημιουργούνται και να «απενεργοποιούνται» σε σχετικά συχνή βάση» (Πουλακιδάκος 2013: 125). Παρά τη δυσκολία αυτή, από το σύνολο των επιμέρους ειδών διαδικτυακού λόγου (ιστολόγια, μέσα κοινωνικής δικτύωσης, webTV κτλ.), επιλέγουμε τις ειδησεογραφικές ιστοσελίδες, καθώς είναι εκείνες που προσεγγίζουν περισσότερο την οργάνωση της εφημερίδας (Deuze 2011). Τα υπόλοιπα κριτήρια που ορίσαμε για την επιλογή του ερευνητικού μας δείγματος αναφέρονται στη συνέχεια.

Ένα από τα βασικά κριτήρια που λαμβάνουν υπόψη τους οι έρευνες που μελετήσαμε και αντλούν το δείγμα τους από τις ιστοσελίδες στο διαδίκτυο είναι η υψηλή

²⁴ Πέρα από τα γεγονότα που μόλις αναφέρθηκαν, κατά το εξεταζόμενο διάστημα συναφή περιστατικά που καλύπτονται στο δείγμα μας αποτελούν τα εξής: α) τα συλλαλητήρια που διοργανώθηκαν και στις δύο χώρες κατά της αλλαγής της ονομασίας, β) οι αντιδράσεις εναντίον της Συμφωνίας που εκδηλώνονται και στις δύο χώρες, σε ενδοκυβερνητικό και διακομματικό επίπεδο στην Ελλάδα, από την αντιπολίτευση στη γειτονική χώρα, γ) το διάγγελμα του Προέδρου της Βόρειας Μακεδονίας Γκεόργκι Ιβάνοφ, στο οποίο ανακοινώνει την αντίθεσή του στη Συμφωνία και δηλώνει πως δεν θα την υπογράψει (13/6/2018), δ) η κατάθεση πρότασης μομφής κατά της κυβέρνησης από τη Νέα Δημοκρατία, η ψήφιση και η απόρριψή της από το ελληνικό κοινοβούλιο (14-16/6/2018), ε) η πρώτη επικύρωση της Συμφωνίας από το κοινοβούλιο της Βόρειας Μακεδονίας (20/6/2018) (Δημητριάδης 2018).

επισκεψιμότητα²⁵. Στην περίπτωση αυτή, έχουμε να κάνουμε με μία ακόμα πολύπλοκη διαδικασία. Ενδεικτικά στοιχεία δημοσιευμένα στο διαδίκτυο μπορεί να βρουν η ερευνήτρια ή ο ερευνητής μέσω της ιστοσελίδας alexa.com και ειδικά για την περίπτωση της Ελλάδας στο σύνδεσμο <https://www.alexa.com/topsites/countries/GR>. Η συγκεκριμένη ιστοσελίδα όμως δεν παρέχει στοιχεία για προγενέστερα χρονικά διαστήματα, όπως το διάστημα του Ιουνίου του 2018 που προσδιορίσαμε προηγουμένως ως τη χρονική περίοδο εξέτασης για την έρευνά μας. Προκειμένου να ξεπεράσουμε αυτή τη δυσκολία, εκείνο που κάναμε ήταν να επιλέξουμε ιστοσελίδες με υψηλή επισκεψιμότητα κατά το χρονικό διάστημα διενέργειας της παρούσας έρευνας, δηλαδή το καλοκαίρι του 2020. Το κριτήριο αυτό πληρούν, σύμφωνα με την ιστοσελίδα alexa.gr., οι εξής ιστοσελίδες: www.news247.gr, www.newsbeast.gr, www.newsbomb.gr.

Σχετικά με το πολιτικό/ιδεολογικό προφίλ, που αποτελεί κριτήριο το οποίο λαμβάνεται υπόψη στα παλιά Μέσα, καθώς και στις περιπτώσεις όπου οι δημοσιογραφικοί οργανισμοί δραστηριοποιούνται παράλληλα στα παλιά Μέσα και στο διαδίκτυο (π.χ. kathimerini.gr, in.gr, efsyn.gr, skai.gr, star.gr κ.ο.κ.), δε βρήκαμε σχετική αναφορά στη βιβλιογραφία για τις αμιγώς ελληνικές ιστοσελίδες. Εκείνο ωστόσο που μπορούμε να πούμε είναι ότι οι αμιγώς διαδικτυακές ειδησεογραφικές σελίδες που βρίσκονται ψηλά στην κατάταξη σύμφωνα με τα στοιχεία που δημοσιεύει η ιστοσελίδα alexa.com, δε διακρίνονται εν γένει από τη σταθερή τους προσήλωση στις σοβαρές ειδήσεις (hard news). Αντίθετα, σε αρκετές περιπτώσεις αγγίζουν τη σκανδαλοθηρία και τον κιτρινισμό.

Ως προς τις πηγές των δημοσιευμάτων, οι ως άνω ιστοσελίδες παραπέμπουν στο Αθηναϊκό – Μακεδονικό Πρακτορείο Ειδήσεων (ΑΠΕ – ΜΠΕ), σε δελτία ειδήσεων τηλεοπτικών σταθμών, όπως ο ΣΚΑΪ και η ΕΡΤ ή σε ειδησεογραφικά πρακτορεία, όπως το cnn.gr. Η παρατήρηση αυτή αναφορικά με το ζήτημα της προέλευσης της δημοσιογραφικής πληροφορίας μάς παραπέμπει αφενός στη Fenton (2010), η οποία διαπιστώνει ότι οι δημοσιογράφοι συχνά βασίζονται στις πηγές συναδέλφων τους από άλλους, ενίοτε αντίπαλους, δημοσιογραφικούς οργανισμούς. Αφετέρου, στον Hoge (1997), που υποστηρίζει ότι το διαδίκτυο ασχολείται κατεξοχήν με τη θεματολογία

²⁵ Αντίστοιχο κριτήριο λαμβάνεται υπόψη στις έρευνες που μελετούν (και) τα παλιά Μέσα. Στην περίπτωση αυτή γίνεται λόγος για υψηλά ποσοστά τηλεθέασης για την Τηλεόραση, ακροαματικότητας για το ραδιόφωνο και κυκλοφορίας για τον Τύπο.

που ορίζουν οι κυρίαρχοι δημοσιογραφικοί οργανισμοί και σε περιορισμένο βαθμό με ζητήματα για τα οποία η κοινή γνώμη γνωρίζει ελάχιστα.

Στην πλειονότητά τους, οι δημοσιογραφικές περιγραφές του δείγματός μας αποτελούνται από μικρής έκτασης γραπτά κείμενα, που συνοδεύονται σε κάποιες περιπτώσεις από μία φωτογραφία συναφή με το περιεχόμενο του γραπτού κειμένου. Είναι ελάχιστες οι περιγραφές που ενσωματώνουν πολυμεσικό υλικό (π.χ. βίντεο που προβλήθηκαν σε τηλεοπτικά δελτία ειδήσεων, ηχητικά ντοκουμέντα από ραδιοφωνικές εκπομπές), ενώ είναι επίσης περιορισμένες οι παραπομπές σε επιπλέον δημοσιογραφικό υλικό (π.χ. παλιότερες συναφείς δημοσιεύσεις, δημοσιεύσεις με αντικρουόμενες αλλά τεκμηριωμένες απόψεις, ιστορική αναδρομή στις σχέσεις των δύο χωρών). Επιπρόσθετα, τα σχόλια είναι απενεργοποιημένα στις περισσότερες των περιπτώσεων, ενώ, όταν συμβαίνει το αντίθετο, η επικοινωνία περιορίζεται μεταξύ των χρηστών του Μέσου.

Με βάση τις παραπάνω παρατηρήσεις για το ερευνητικό μας δείγμα, φαίνεται ότι η αρχικά διατυπωμένη αισιοδοξία για τις δυνατότητες της διαδικτυακής δημοσιογραφίας να υπερβεί τις αδυναμίες της δημοσιογραφίας στα παλιά Μέσα, δεν επιβεβαιώνεται (Παναγιωτίδης και Βέγλης 2015). Οι δυνατότητες για πολυμεσικότητα, υπερκειμενικότητα και διαδραστικότητα (Ρήγου 2014; Σιαπέρα και Δημητρακοπούλου 2012) δεν αξιοποιούνται, ενώ επιπλέον η «ευρυχωρία» που παρέχει το διαδίκτυο δε συνδέεται στο δείγμα μας με την έκφραση διαφορετικών απόψεων ή/και τη δημοσίευση σε βάθος αναλύσεων (Redden και Witschge 2010; Gunter 2003). Είναι ακόμα αξιοσημείωτο ότι οι αμιγώς ειδησεογραφικές ιστοσελίδες που εξετάζουμε εδώ και κατατάσσονται ψηλά ως προς την επισκεψιμότητα παρουσιάζουν μεγάλη ομοιογένεια τόσο ως προς τη θεματολογία, όσο και ως προς την οπτική παρουσίαση του υπό μελέτη ζητήματος της εξωτερικής πολιτικής, παρατήρηση που παραπέμπει στη Fenton (2010), η οποία βασίζεται σε πολύ περισσότερες και ευρύτερες μελέτες.

Ένα άλλο κριτήριο επιλογής του ερευνητικού μας δείγματος είναι πρακτικής φύσης και συνδέεται με τους περιορισμούς που θέτουν οι τεχνικές προδιαγραφές κάθε ιστοσελίδας. Η απουσία οργανωμένου και προσπελάσιμου αρχείου δημοσιευμάτων αποτέλεσε παράγοντα αποκλεισμού κάποιων ιστοσελίδων που πληρούσαν το

κριτήριο της υψηλής επισκεψιμότητας, όπως είναι για παράδειγμα η ιστοσελίδα <https://www.newsit.gr/>.

Παράλληλα με τις τρεις ιστοσελίδες που ήδη έχουμε εντάξει στο δείγμα μας, επιλέξαμε να συνεξετάσουμε μία ιστοσελίδα με διαφορετικά χαρακτηριστικά. Πρόκειται για την ιστοσελίδα The Press Project (<https://thepressproject.gr/>). Τα ποσοστά της επισκεψιμότητάς της δεν ανταγωνίζονται τις προαναφερόμενες, ωστόσο δραστηριοποιείται αποκλειστικά στο διαδίκτυο, διενεργεί πρωτογενή δημοσιογραφική έρευνα σε κάποιες περιπτώσεις (όχι όμως στο ζήτημα εξωτερικής πολιτικής που εξετάζουμε εδώ), στηρίζεται αποκλειστικά στις δωρεές των επισκεπτών της, συνεργάζεται με διεθνείς οργανισμούς (δημοσιογραφικούς κυρίως) όπως το European Center for Press & Media Freedom, το Center of Investigative Journalism, το Osservatorio Balcani e Caucaso, καθώς και το δεύτερο μεγαλύτερο εναλλακτικό τηλεοπτικό δίκτυο των Η.Π.Α., The Real News Network²⁶. Επίσης, το υλικό που δημοσιεύει είναι προσβάσιμο στους χρήστες του διαδικτύου χωρίς να απαιτείται συνδρομή.

Αφού επιλέξαμε τις ειδησεογραφικές ιστοσελίδες, το επόμενο βήμα ήταν να αξιοποιήσουμε τη μηχανή αναζήτησης σε καθεμία από αυτές, εισάγοντας ως λέξεις – κλειδιά τους όρους «Συμφωνία των Πρεσπών», «Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας», «πΓΔΜ», «FYROM», «Μακεδονικό», «Σκόπια», «σκοπιανό», «ονοματολογικό». Η μηχανή αναζήτησης στις ιστοσελίδες www.news247.gr και www.newsbeast.gr διαθέτει δύο επιπλέον φίλτρα, ένα πρώτο σχετικά με τη συνάφεια του δημοσιεύματος (relevance) και ένα δεύτερο για την ημερομηνία δημοσίευσης της δημοσιογραφικής περιγραφής (date). Πιο χρήσιμο στη δική μας έρευνα ήταν το δεύτερο φίλτρο. Συνολικά μελετήσαμε 25 δημοσιογραφικές περιγραφές. Τα αποτελέσματα της επιλογής του ερευνητικού μας δείγματος αποτυπώνονται στον πίνακα 1.

²⁶ Βλ. <https://thepressproject.gr/about/>

	ειδησεογραφική ιστοσελίδα (όνομα/ηλεκτρονική διεύθυνση)	πλήθος δημοσιευμάτων (περίοδος εξέτασης: 12/6/2018 – 21/6/2018)
1.	news247.gr	5
2.	newsbeast.gr	6
3.	newsbomb.gr	9
4.	thepressproject.gr	5
σύνολο	4 ειδησεογραφικές ιστοσελίδες	25

Πίνακας 1: το ερευνητικό δείγμα

Αρκετές δημοσιογραφικές περιγραφές έχουν καταχωρηθεί από τους υπεύθυνους για τη δουλειά αυτή σε κάθε ιστοσελίδα (π.χ. διαχειριστής ή συντάκτης) με βάση περισσότερους από έναν όρους αναζήτησης (π.χ. «πΓΔΜ» και «Σκόπια» ή «Μακεδονικό», «Σκοπιανό» και «ονοματολογικό»). Το στοιχείο αυτό έχει πολλαπλό ενδιαφέρον. Εδώ ακρούμαστε να επισημάνουμε ότι, κατά τη γνώμη μας, συνδέεται με την αμφίσημη στάση των ελληνικών Μέσων εν γένει απέναντι σε ένα επίμαχο και υψηλής συμβολικής σημασίας ζήτημα εξωτερικής πολιτικής. Έτσι, διακρίνουμε από τη μία πλευρά, τον εθνικισμό, που είναι διαχρονικά παρών στην κάλυψη της εξωτερικής πολιτικής από τα Μέσα (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010) και υπαγορεύει μία άρνηση στο δικαίωμα του «Άλλου» να υπάρχει ως κράτος (Τερζής 2007). Από την άλλη, διαπιστώνουμε μια στάση αμηχανίας και αναμονής υπό συνθήκες προσέγγισης και συναίνεσης με έναν οικονομικά και πολιτισμικά λιγότερο ισχυρό «Άλλο», που επιπλέον αντιμετωπιζόταν για χρόνια ως απειλή.

3.4 Η ερευνητική μέθοδος

Στα παραπάνω δημοσιεύματα, θα ακολουθήσουμε ποιοτικές μεθόδους έρευνας, για να μελετήσουμε το σύνολο του δημοσιογραφικού υλικού (γραπτό κείμενο, συνοδευτικές φωτογραφίες, ενσωματωμένο βίντεο, κάθε είδους κείμενο στο οποίο παραπέμπουν υπερσύνδεσμοι) με βάση τη Θεματική Ανάλυση και την Κριτική Ανάλυση Λόγου. Πιο συγκεκριμένα, επιλέγουμε ποιοτικές ερευνητικές μεθόδους, επειδή αποδεχόμαστε την κοινωνική πραγματικότητα και τις επιμέρους διαστάσεις της, επομένως τις διεθνείς σχέσεις και την κάλυψή τους από τα Μέσα, όχι ως διαδικασία φυσική, δεδομένη, στατική και καθολική, αλλά ως αποτέλεσμα κατασκευής μέσω του Λόγου, μέσω κοινωνικών πρακτικών και εμπειριών, ως αποτέλεσμα διαλογικής, ιστορικής-κοινωνικής κατασκευής (Burr 2006; Δεμερτζής 2002; Πλειός 2001).

Ο Λόγος αξιοποιείται εδώ με την έννοια που αποδίδεται στον όρο *discourse*, ένα σύνολο δηλαδή κωδίκων, αντιλήψεων, νοημάτων, συμβόλων, που συναρθρώνονται σε μια κοινή αφήγηση, σε μια λογική αλληλουχία, μέσα από την οποία το άτομο διαμορφώνει άποψη για το υπό εξέταση ζήτημα (Δεμερτζής 2002; Πλειός 2001). Μας ενδιαφέρει με άλλα λόγια να εξετάσουμε αυτά τα νοήματα, τις αντιλήψεις και τους κώδικες, γιατί αυτά ακριβώς κατασκευάζουν τον κόσμο – φυσικό και κοινωνικό – που υπάρχει γύρω μας (Δεμερτζής 2002: 134). Άλλωστε, σύμφωνα με τις βασικές θεωρητικές μας παραδοχές, τα Μέσα δεν είναι απλοί παρατηρητές της πραγματικότητας, την οποία παρουσιάζουν λιγότερο ή περισσότερο πιστά, όπως υποστηρίζει το μοντέλο του κριτικού παρατηρητή, ούτε έχουν ως μέλημά τους να συμβάλουν στην κατανόηση των υπό εξέταση ζητημάτων από το κοινό τους. Αντίθετα, τα Μέσα αποτελούν πεδίο προβολής συγκεκριμένων ιδεολογικών αντιλήψεων για τα ζητήματα που εξετάζουν κάθε φορά (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010). Κι είναι αυτές ακριβώς οι ιδεολογικές αντιλήψεις που κυριαρχούν στο λόγο των Μέσων και επιχειρούμε να ανασύρουμε και να μελετήσουμε σχετικά με το ζήτημα που μας απασχολεί στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας.

Για τη συλλογή και την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, θα αξιοποιήσουμε τη Θεματική Ανάλυση (Thematic Analysis ή Applied Thematic Analysis), που θα μας βοηθήσει να ανιχνεύσουμε τα βασικά θέματα που εγείρονται μέσα από την

«ανάγνωση» του δημοσιογραφικού υλικού στο ως άνω οριζόμενο ερευνητικό δείγμα (ενότητα 4.3), ώστε να κατανοήσουμε ποιες αντιλήψεις, ποιες ιδέες, ποια νοήματα προβάλλουν οι υπό εξέταση δημοσιογραφικές περιγραφές για τα ζητήματα που μας απασχολούν εδώ και πώς συνδέονται αυτές οι αντιλήψεις με τις αρχικές θεωρητικές παραδοχές (Guest κ.ά. 2012).

Εκτός από τη θεματική ανάλυση, θα αξιοποιήσουμε την Κριτική Ανάλυση Λόγου (Critical Discourse Analysis) (Fairclough 1995), καθώς αντιλαμβανόμαστε κάθε δημοσιογραφική περιγραφή ως επικοινωνιακό γεγονός που χρήζει μελέτης γλωσσολογικής και είναι αποτέλεσμα επιρροής κοινωνικών, διαλεκτικών πρακτικών, οι οποίες ενυπάρχουν στα υπό μελέτη κείμενα. Για το λόγο αυτό, οι λέξεις (ή τα σύνολα λέξεων) που συνθέτουν το κείμενο δεν εξετάζονται αποσπασματικά, ούτε αντιμετωπίζονται απλώς ως φορείς μιας σημασίας. Το κείμενο που συνθέτουν οι λέξεις στο σύνολό τους προσεγγίζεται ως φορέας κοινωνικών πρακτικών, που συμβάλλουν με τη σειρά τους στη συγκρότηση του κοινωνικού κόσμου (νοημάτων, κοινωνικών και πολιτισμικών φαινομένων, κοινωνικών σχέσεων και ταυτοτήτων κτλ.). Με την Κριτική Ανάλυση Λόγου, θα διερευνήσουμε τον τρόπο με τον οποίο η κυρίαρχη ιδεολογία ενσωματώνεται στο δημοσιογραφικό λόγο και συγκροτεί δια μέσω του λόγου αυτού αφηγήσεις περί ταυτοτήτων για το «Εμείς» και τους «Άλλους», καθώς και για τις μεταξύ τους σχέσεις.

Στο κεφάλαιο αυτό αναφερθήκαμε σε ζητήματα μεθοδολογίας: διατυπώσαμε κύριο και επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα, προσδιορίσαμε το ερευνητικό δείγμα και επιλέξαμε τα ερευνητικά εργαλεία συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων μας. Στο επόμενο κεφάλαιο, παρουσιάζουμε και συζητάμε τα ευρήματα της έρευνάς μας.

Κεφάλαιο 4^ο: Τα ευρήματα της έρευνας

Έχοντας ολοκληρώσει το θεωρητικό και μεθοδολογικό κομμάτι της μελέτης, στο κεφάλαιο που ακολουθεί παρουσιάζουμε τη συζήτηση των ευρημάτων, μέσω της χαρτογράφησης των θεματικών που εντοπίσαμε στα δεδομένα της μελέτης. Πιο συγκεκριμένα, οι θεματικές επικεντρώνονται στις ιδέες, τις αντιλήψεις και τα νοήματα που απαντούν στα ερευνητικά μας ερωτήματα, κεντρικό και επιμέρους. Παρακάτω παρατίθενται οι θεματικές που προκύπτουν μέσα από τη μελέτη της θεωρίας και του ερευνητικού δείγματος, προς διευκόλυνση της ανάλυσης και της εξαγωγής των συμπερασμάτων που ακολουθούν στο παρόν καθώς και στο επόμενο κεφάλαιο αντίστοιχα. Οι μετατοπίσεις για τις οποίες γίνεται λόγος στα κεφάλαια αυτά ουσιαστικά αφορούν στις μεταβολές που παρατηρούμε στον τρόπο κάλυψης τού υπό εξέταση ζητήματος της εξωτερικής πολιτικής από τα Μέσα. Πρόκειται δηλαδή για αλλαγές που καταγράφονται στο λόγο των δημοσιογραφικών περιγραφών, ή, μάλλον, για τάσεις προς αλλαγή σε σχέση με τη μιντιακή κάλυψη σε προγενέστερα στάδια εξέλιξης του Μακεδονικού ζητήματος, καθώς δεν είμαστε ακόμα σε θέση να μιλάμε για εδραιωμένες αντιλήψεις στην κάλυψη της εξωτερικής πολιτικής από τα Μέσα. Έτσι, οι θεματικές οι οποίες αναδεικνύονται σχετίζονται με τα εξής:

1. Ο πολιτιστικός εθνικισμός ως το κυρίαρχο ιδεολογικό πλαίσιο κάλυψης της Συμφωνίας των Πρεσπών στις ειδησεογραφικές ιστοσελίδες
2. Η οπτική των εθνικών θεμάτων ως δεσπόζουσα στις υπό εξέταση δημοσιογραφικές περιγραφές
3. Η διαπραγμάτευση της Συμφωνίας των Πρεσπών με όρους κρίσης της εθνικής ταυτότητας
4. Η κυριαρχία της αντίληψης του «εθνικώς Άλλου» ως εχθρού και απειλής για τον «εθνικό εαυτό»

4.1 Η κατασκευή του «εθνικού εαυτού»

Το παρόν κεφάλαιο περιλαμβάνει την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας και τη συζήτησή τους με βάση αφενός τις αρχικές θεωρητικές παραδοχές (κεφάλαια 1 και 2), αφετέρου τα ερευνητικά ερωτήματα, κεντρικό και επιμέρους (κεφάλαιο 3). Ξεκινάμε με τη διερεύνηση του πρώτου από τα επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα, το οποίο διατυπώθηκε ως εξής: Ποιες είναι οι κυρίαρχες αντιλήψεις που νοηματοδοτούν τον «εθνικό εαυτό» στο ερευνητικό μας δείγμα;

Ο στόχος μας είναι να εντοπίσουμε στις υπό εξέταση περιγραφές εκείνα τα γνωρίσματα που συγκροτούν μία από τις βασικές έννοιες στη θεωρία του εθνικισμού, την έννοια του «εθνικού εαυτού». Για την επίτευξη του στόχου μας, επιχειρούμε να ανιχνεύσουμε τις βασικές θεματικές που εγείρονται μέσα από το σύνολο του δημοσιογραφικού υλικού των περιγραφών που λαμβάνουμε υπόψη μας (Θεματική Ανάλυση). Οι θεματικές αυτές αποκαλύπτουν τα νοήματα, τις αντιλήψεις και τις ιδέες που συγκροτούν τις κυρίαρχες αφηγήσεις για τη βασική έννοια που θέτει το πρώτο επιμέρους ερευνητικό ερώτημα, τον «εθνικό εαυτό»²⁷. Προσπαθούμε επίσης να διαπιστώσουμε πώς συνδέονται οι θεματικές αυτές με τις αρχικές θεωρητικές παραδοχές (κεφάλαια 1 και 2). Παράλληλα με την οργάνωση των ερευνητικών μας αποτελεσμάτων με βάση τις παραπάνω θεματικές, επιχειρούμε μια περισσότερο λεπτομερή και σε βάθος ανάλυση των ευρημάτων της έρευνάς μας, αναζητώντας λανθάνουσες ιδέες για ευρύτερα ιδεολογικά και πολιτικά ζητήματα (Κριτική Ανάλυση Λόγου). Παρόμοια πορεία ακολουθούμε για την επεξεργασία των υπόλοιπων επιμέρους ερευνητικών ερωτημάτων (ενότητες 4.2 ως 4.4).

Στη συνέχεια, παραθέτουμε χαρακτηριστικά αποσπάσματα των υπό μελέτη δημοσιογραφικών περιγραφών, από τα οποία προκύπτουν οι θεματικές που συνθέτουν το κυρίαρχο αφήγημα για το «άδειο» σημαίνον «έθνος», προσδίδοντάς του ταυτοχρόνως νόημα (Δεμερτζής 1996: 56). Σύμφωνα με τη θεωρητική ανάλυση που προηγήθηκε σχετικά με τον πολιτιστικό εθνικισμό (κεφάλαιο 2), το έθνος είναι μία βιολογικά και πολιτισμικά ομοιογενής οντότητα, χωρίς εσωτερικές διαφοροποιήσεις

²⁷ Χρειάζεται βέβαια να επισημάνουμε ότι η έννοια αυτή, όπως και εκείνη του «εθνικώς Άλλου», δεν συγκροτείται αυτόνομα, με διαδικασίες ανεξάρτητες η μία από την άλλη. Αντίθετα, η συγκρότηση της ταυτότητας, όχι μόνο της εθνικής, αλλά κάθε ταυτότητας, ατομικής και συλλογικής, που μπορεί να φέρει ένα κοινωνικό υποκείμενο προϋποθέτει την ετερότητα και συγκροτείται συχνά σε αντιπαράθεση μαζί της (Τερζής 2007).

(Μαδιανού 2008; Heywood 2007; Τερζής 2007; Δεμερτζής 1996), αποτελούμενη από άτομα, που προσδιορίζονται πριν από όλα και πρωτίστως με βάση προφανή, προσίδια και «αιώνια» χαρακτηριστικά (Βανδώρος 2015; Δεμερτζής 1996). Τα χαρακτηριστικά αυτά συγκροτούν και νοηματοδοτούν την εθνική ταυτότητα, που είναι, σύμφωνα και με τις δύο εκδοχές του εθνικισμού, όχι απλά μία από τις πολλές ταυτίσεις που μπορεί να διαμορφώσει ένα άτομο στη διάρκεια της ζωής του, αλλά η πιο σημαντική όλων, η οποία επιπρόσθετα συντονίζει, ιεραρχεί και ανασυνθέτει όλες τις υπόλοιπες ταυτίσεις του. Το επίσημο εθνικό αφήγημα στην Ελλάδα, συγκροτείται στη βάση του πολιτιστικού εθνικισμού (Βανδώρος 2015; Δεμερτζής 1996) και του συντηρητισμού (Γαζή 2011), ενώ τα συγκροτητικά τους στοιχεία είναι η γλώσσα, η παράδοση, το ένδοξο ιστορικό παρελθόν και η θρησκεία, γνωρίσματα που επιπρόσθετα εξασφαλίζουν την κοινωνική συνοχή.

Τα Μέσα επικοινωνίας κάθε εποχής, ως μία από τις πηγές συγκρότησης του λόγου για το έθνος και τις συναφείς με αυτό έννοιες, προσφέρουν άφθονο ταυτοτικό υλικό (Μαδιανού 2008; Πλειός 2005; Δεμερτζής 1996; Tsaliki 1995). Στις διαδικτυακές ειδησεογραφικές περιγραφές του δείματός μας, αναζητούμε εκείνα τα γνωρίσματα που συγκροτούν το εννοιολογικό περιεχόμενο της εθνικής ταυτότητας. Σύμφωνα με τη δυνατότητα της διαδικτυακής δημοσιογραφίας για πολυμεσικότητα, υπερεκειμενικότητα και διαδραστικότητα (Ρήγου 2014; Σιαπέρα και Δημητρακοπούλου 2012), οι δημοσιογραφικές περιγραφές ενδέχεται να αποτελούνται από ένα ή περισσότερα από τα παρακάτω: γραπτό κείμενο, μία ή περισσότερες φωτογραφίες, ενσωματωμένο βίντεο, υπερσυνδέσμους που παραπέμπουν σε επιπλέον δημοσιογραφικό υλικό, συναφές με το ζήτημα που εξετάζεται στο αρχικό διαδικτυακό δημοσίευμα (π.χ. τηλεοπτικά δελτία ειδήσεων και ρεπορτάζ από ξένα δημοσιογραφικά πρακτορεία, παλιότερα συναφή δημοσιεύματα), δυνατότητα για σχολιασμό από τους χρήστες της ιστοσελίδας. Επομένως, αναζητούμε τα ως άνω γνωρίσματα στο σύνολο του δημοσιογραφικού υλικού που συνθέτουν κάθε δημοσιογραφική περιγραφή του δείματός μας.

Σε σχέση με το ζήτημα αυτό, οι δημοσιογραφικές περιγραφές του ερευνητικού μας δείματος παρουσιάζουν δύο τάσεις. Από τη μία πλευρά, εντοπίζουμε δημοσιεύματα τα οποία νοηματοδοτούν το «άδειο» σημαίνον «έθνος» με βάση τα συγκροτητικά στοιχεία του πολιτιστικού εθνικισμού και του συντηρητισμού, που με τη σειρά τους, όπως είδαμε στη θεωρητική ανάλυση που προηγήθηκε, θεμελιώνουν το επίσημο

εθνικό αφήγημα. Στις εν λόγω περιπτώσεις, οι δημοσιογραφικές περιγραφές εστιάζουν στα ζητήματα της γλώσσας, της ονομασίας του γειτονικού κράτους και του παρελθόντος ως πηγής δόξας και υπερηφάνειας για τους σύγχρονους Έλληνες. Με άλλα λόγια, ο δημοσιογραφικός λόγος εδώ φαίνεται πως αξιοποιεί τα – μακροχρόνια διαμορφωμένα και παγιωμένα στην ελληνική κοινωνία – εννοιολογικά και ερμηνευτικά σχήματα και απευθύνεται στα εθνικιστικά αντανακλαστικά του κοινωνικού σώματος, πολιτικοποιώντας με τον τρόπο αυτό το ζήτημα της εθνικής ταυτότητας (Ελληνας 2012).

Από την άλλη πλευρά, συναντάμε δημοσιεύματα που προσδιορίζουν το περιεχόμενο της έννοιας «έθνος» με αναφορές στην ιδιότητα του πολίτη και του συμφέροντος, άλλοτε του εθνικού συμφέροντος, άλλοτε του αμοιβαίου συμφέροντος των δύο χωρών. Επίσης, πολύ συχνά στο δείγμα μας προβάλλεται η σημασία της Συμφωνίας των Πρεσπών για την πορεία της Ελλάδας και της Βόρειας Μακεδονίας στο παρόν και στο μέλλον. Η κάλυψη από τα Μέσα στο ζήτημα αυτό δε σχετίζεται κατά τη γνώμη μας μόνο με την πολιτική συγκυρία, που συνδέεται με την προσέγγιση των δύο κρατών. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, σχετίζεται ενδεχομένως με μία τάση μετάβασης από τον πολιτιστικό προς τον πολιτικό εθνικισμό στο λόγο των δημοσιογραφικών περιγραφών για τις σχέσεις Βόρειας Μακεδονίας – Ελλάδας. Βέβαια, δεν είναι η πρώτη φορά που παρατηρείται η τάση αυτή, καθώς επισημαίνεται κάτι αντίστοιχο ήδη από την κάλυψη προγενέστερου σταδίου εξέλιξης του Μακεδονικού το 2008 (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010). Στη δική μας περίπτωση, εκείνη της κάλυψης της Συμφωνίας των Πρεσπών, δεν μπορούμε να μιλάμε για παγιωμένη θέση στα Μέσα, αλλά για μία τάση, καθώς πρόκειται για ένα ζήτημα που απαιτεί περαιτέρω έρευνα. Επιπρόσθετα, η κάλυψη αυτού του είδους αναδεικνύει τα περιθώρια που έχουν τα Μέσα να διαδραματίζουν λιγότερο καθοριστικό ρόλο στο σχεδιασμό και την υλοποίηση της εξωτερικής πολιτικής, όταν οι πολιτικά αρμόδιοι για το ζήτημα αυτό δεν αμφιταλαντεύονται, αλλά έχουν καθορισμένο στόχο και πορεύονται προς την επίτευξή του με σταθερά βήματα και συγκεκριμένες ενέργειες (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010).

Σχετικά με την πρώτη κατηγορία δημοσιευμάτων, στα οποία το έθνος δομείται στη βάση των συγκροτητικών στοιχείων του πολιτιστικού εθνικισμού, στο παρακάτω απόσπασμα, ο τότε αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης Κυριάκος Μητσοτάκης ασκεί κριτική απέναντι στην υπό μελέτη Συμφωνία, η οποία έχει ήδη υπογραφεί από

τους υπουργούς των Εξωτερικών των δύο χωρών και έχει κυρωθεί από το Κοινοβούλιο της Βόρειας Μακεδονίας (20/6/2018). Μάλιστα, το δημοσίευμα αυτό ξεκινάει με φωτογραφία (Εικόνα 1) στην οποία εικονίζεται ο Έλληνας πολιτικός με στρατιωτικό αξιωματούχο κατά την επίσκεψη του πρώτου στο Κιλκίς.



Εικόνα 1

(newsbomb.gr, Ιούνιος 21 2018)

«Ο κ. Τσίπρας και η κυβερνητική πλειοψηφία εκχώρησαν στη γείτονα χώρα τη μακεδονική εθνότητα και τη μακεδονική γλώσσα» είπε, σημειώνοντας ότι η «κακή» συμφωνία για το ονοματολογικό των Σκοπίων παράγει ήδη αποτελέσματα και το κόμμα του θα καταψηφίσει την κύρωσή της όταν έρθει στην ελληνική Βουλή. (newsbomb.gr, Ιούνιος 21 2018)

Τα επικριτικά σχόλια για την υπογραφή της Συμφωνίας στο παραπάνω απόσπασμα εστιάζουν στις παραχωρήσεις – σύμφωνα με την αντιπολίτευση – εκ μέρους της ελληνικής πλευράς για τα ζητήματα εκείνα, στα οποία, όσοι διαφωνούν με την εν λόγω εξέλιξη, αποδίδουν τη μέγιστη σπουδαιότητα: ζητήματα πολιτισμού, συμβόλων, Ιστορίας, γλώσσας και ονόματος. Τα στοιχεία αυτά, σύμφωνα με τον πολιτιστικό εθνικισμό (Βανδώρος 2015; Δεμερτζής 1996), τον αρχεγονισμό (Μαδιανού 2008), αλλά και τον συντηρητισμό (Γαζή 2011; Heywood 2007), λειτουργούν ως ενοποιητικά – για το εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας – χαρακτηριστικά, δίχως τα οποία κινδυνεύει η συνοχή της. Το εν λόγω απόσπασμα είναι ενδεικτικό της αναβίωσης της αίσθησης απειλής, την οποία συναντούσαμε αρκετά συχνά στο λόγο των Μέσων κατά την εποχή της εθνικιστικής έξαρσης στην κάλυψη του

Μακεδονικού στις αρχές της δεκαετίας του '90 (Σκουλαρίκη 2007; Τερζής 2007; Αρμενάκης κ.ά. 1996). Για το λόγο αυτό ενδεχομένως, η ως άνω περιγραφή συνοδεύεται από τη φωτογραφία (Εικόνα 1), στην οποία απεικονίζεται, μαζί με τον Έλληνα πολιτικό, εκπρόσωπος του ελληνικού στρατού. Επιπλέον, η δέσμευση του επικεφαλής της αξιωματικής αντιπολίτευσης να καταψηφίσει τη Συμφωνία, όταν το ζήτημα τεθεί προς συζήτηση στο ελληνικό Κοινοβούλιο, όπως προβλεπόταν στο διπλωματικό κείμενο, καθιστά το εν λόγω ζήτημα εξωτερικής πολιτικής αντικείμενο εσωτερικής πολιτικής αντιπαράθεσης, φαινόμενο που παρατηρείται πολύ συχνά στην κάλυψη σημαντικών υποθέσεων της εξωτερικής πολιτικής στην Ελλάδα, των «εθνικών θεμάτων» (Ελληνας 2012; Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010).

Σε άλλο δημοσίευμα, η Ντόρα Μπακογιάννη, υπουργός εξωτερικών της Ελλάδας το 2008 στη Σύνοδο του Βουκουρεστίου και βουλευτής της αξιωματικής αντιπολίτευσης το 2018, εκφράζει την αρνητική κριτική της τόσο προς την τότε πολιτική ηγεσία της Ελλάδας, όσο και προς τη Συμφωνία των Πρεσπών, εστιάζοντας στο ένδοξο ιστορικό παρελθόν και την ελληνική γλώσσα:

Επαίρεται (αναφέρεται στον τότε Πρωθυπουργό Αλέξη Τσίπρα) ότι με την προτεινόμενη συμφωνία δεν μπορεί πλέον κανείς να ισχυριστεί στα Σκόπια ότι είναι απόγονος του Μεγάλου Αλεξάνδρου, κάτι που ήταν ανέκαθεν πασιφανές διότι κανείς στη διεθνή κοινότητα που έχει τελειώσει το Δημοτικό δεν αμφέβαλλε ποτέ ότι ο Αλέξανδρος μιλούσε ελληνικά. (news247.gr, Ιούνιος 16 2018)

Επιπρόσθετα σε όσα ήδη αναφέρθηκαν, τα παραπάνω αποσπάσματα θέτουν ένα ακόμα σημαντικό, κατά τη γνώμη μας, στοιχείο για σχολιασμό. Όπως ήδη αναφέραμε κατά τη θεωρητική ανάλυση, η ονομασία «Σκόπια» δεν αποτέλεσε ποτέ επίσημη ονομασία για το γειτονικό κράτος. Σε αντίθεση ωστόσο με τους διεθνείς κανονισμούς, ακόμα και σήμερα, πολιτικοί και εν γένει προβεβλημένα από τα Μέσα πρόσωπα χρησιμοποιούν εμφατικά τον όρο αυτό για τη Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι σχεδόν το σύνολο των δημοσιογραφικών περιγραφών του δείγματός μας καταχωρείται στην εκάστοτε ιστοσελίδα με την ετικέτα (tag) «Σκόπια»/«σκοπιανό», κάτι που διαπιστώσαμε κατά τον προσδιορισμό του ερευνητικού μας δείγματος (ενότητα 3.3). Το εν λόγω γεγονός όχι μόνο θεωρείται παράδοξο και στερείται λογικής και επιστημονικής βάσης, αλλά επίσης αποτελεί

ένδειξη αποδοχής της ιδεολογικής – εθνικιστικής προκατάληψης, έστω και έμμεσα (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010).

Η επίκληση των συγκροτητικών στοιχείων της ελληνικής εθνικής ταυτότητας σύμφωνα με το επίσημο αφήγημα επανέρχεται στο ακόλουθο απόσπασμα. Το αρχικό δημοσίευμα αναφέρεται στις αντιδράσεις των κομμάτων της αντιπολίτευσης, μία μέρα μετά την υπογραφή της Συμφωνίας των Πρεσπών. Σύμφωνα με την ακόλουθη δημοσιογραφική περιγραφή, οι υποχωρήσεις εκ μέρους της ελληνικής αντιπροσωπείας σε ζητήματα γλώσσας και αυτοπροσδιορισμού των κατοίκων του γειτονικού κράτους συνιστούν ντροπή, ενώ προκαλούν θλίψη και οργή στους Έλληνες. Επιπρόσθετα, ο «ελληνικός λαός» αντιμετωπίζεται ως οντότητα με ενιαία, αδιαφοροποίητη αντίδραση απέναντι στις εξελίξεις: πρόκειται για συνηθισμένη στρατηγική κατά τη δόμηση αντιθετικών προσδιορισμών από τα Μέσα, όταν διαπραγματεύονται ζητήματα διεθνών και διαφυλετικών σχέσεων (Σκουλαρίκη 2007; Τερζής 2007):

Σήμερα δεν είναι μόνο μια θλιβερή μέρα για την Ελλάδα, αλλά και μια μέρα ντροπής για τον κ. Τσίπρα και τον κ. Καμμένο. Διότι μαζί εκχώρησαν στους πολίτες της ΠΓΔΜ τη δυνατότητα να αυτοαποκαλούνται “Μακεδόνες” και να υποστηρίζουν ότι μιλούν την τάχα μακεδονική γλώσσα... Ο ελληνικός λαός είναι δικαίως οργισμένος. Διότι συνειδητοποίησε ότι ΣΥΡΙΖΑ και ΑΝΕΛ για να παραμείνουν για λίγο ακόμη στην εξουσία, δεν υπολογίζουν πια ούτε τα εθνικά συμφέροντα. Μακεδονική εθνότητα και μακεδονική γλώσσα καμία προηγούμενη κυβέρνηση δεν είχε αποδεχθεί. (The Press Project, Ιούνιος 18 2018)

Οι δημοσιογραφικές περιγραφές στις οποίες παραπέμπουμε ως τώρα είναι ενδεικτικές για εκείνη την κατηγορία του ερευνητικού μας δείγματος που εστιάζει στα γνωρίσματα τα οποία συγκροτούν την ελληνική εθνική ταυτότητα. Σύμφωνα με τα εν λόγω δημοσιεύματα, ο Έλληνας προσδιορίζεται από τη γλώσσα, το ένδοξο ιστορικό παρελθόν και την παράδοση, με άλλα λόγια από πολιτιστικά γνωρίσματα, που ερμηνεύονται μονοσήμαντα, ενώ λειτουργούν εν είδει αρχέγονων δεσμών, δηλαδή ενοποιητικών στοιχείων που η καταγωγή τους χάνεται στο χρόνο (Μαδιανού 2008). Ωστόσο, σύμφωνα με τη θεωρητική ανάλυση που προηγήθηκε, η ως άνω αντίληψη περί έθνους και εθνικού εαυτού, όχι μόνο δεν έχει επιστημονική βάση και θεωρείται

ξεπερασμένη για τα δεδομένα του σύγχρονου παγκοσμιοποιημένου κόσμου, αλλά επιπλέον συνδέεται με σοβαρές πολιτικές συνέπειες σε μία σειρά ζητημάτων. Ενδεικτικά και σε σχέση με το ζήτημα που εξετάζουμε εδώ, αναφέρουμε πως, αν οι δεσμοί στο εσωτερικό μιας εθνικής οντότητας είναι «φυσικοί», δεδομένοι και αναλλοίωτοι στο χρόνο, όπως υποστηρίζουν οι αρχεγονιστικές προσεγγίσεις, τότε οι διαφορές ανάμεσα στα έθνη είναι ανυπέρβλητες και η μεταξύ τους προσέγγιση αδύνατη. Η αντίληψη αυτή στερεί από τη σχετική συζήτηση τον ιστορικό και πολιτικό χαρακτήρα της, συμβάλλοντας στην αδυναμία της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας να κατανοήσει τις διεθνείς εξελίξεις ως αποτέλεσμα σύνθεσης ιστορικών, πολιτικών και οικονομικών παραγόντων (Μαδιανού 2008).

Ένα ακόμα ζήτημα που απασχολεί το σχετικό ακαδημαϊκό διάλογο, όπως είδαμε στη θεωρητική ανάλυση που προηγήθηκε, είναι το εξής: όσοι διαφοροποιούνται από το ως άνω αφήγημα περί αρχέγονων δεσμών, είτε θεωρούνται αδαείς, είτε συνιστούν απειλή για το οικείο έθνος και ως εκ τούτου είναι αντι-πατριώτες και προδότες (Τερζής 2007; Παναγιωτοπούλου 1996). Στα εξεταζόμενα δημοσιεύματα συναντήσαμε αρκετές αναφορές περί προδοσίας και απουσίας αγάπης για την πατρίδα. Για παράδειγμα, στο παρακάτω απόσπασμα, η Ολυμπιονίκης στη σκοποβολή Άννα Κορακάκη εκφράζεται με «σκληρή γλώσσα... σε μήνυμά της μέσω του λογαριασμού της στο Instagram για τη συμφωνία Αθήνας – Σκοπίων για το ονοματολογικό», σύμφωνα με την εισαγωγή στο δημοσίευμα, απόσπασμα του οποίου μεταφέρουμε στη συνέχεια:

Αγωνίζομαι αποκλειστικά και μόνο για τη χώρα μας και όλους τους Έλληνες που τη νοιάζονται και την πονάνε. Όσοι δρουν με ασέβεια στην Ιστορία, τους αγώνες, τους νεκρούς του τόπου και ενάντια στη λαϊκή επιθυμία, όπως συνέβη σήμερα, ζητώ ευγενικά να ΜΗ φωτογραφηθούν²⁸ δίπλα μου σε ενδεχόμενες μεγάλες αθλητικές επιτυχίες στο μέλλον. Εκπροσωπώ τα ελληνικά χρώματα και οι επιτυχίες ανήκουν σε όσους αγαπούν την πατρίδα, έμπρακτα. (newsbeast.gr, Ιούνιος 17 2018)

Στο απόσπασμα που προηγήθηκε, μπορούμε να διακρίνουμε αρκετά από τα ζητήματα που απασχολούν τη σχετική ακαδημαϊκή συζήτηση. Για παράδειγμα, τη μονοσήμαντη

²⁸ Η έμφαση υπάρχει στο πρωτότυπο κείμενο.

ανάγνωση του ιστορικού παρελθόντος, καθώς και την αντίληψη περί ομοιογενούς σύστασης του (ελληνικού) έθνους, γνωρίσματα που θέτουν τους όρους της ένταξης σε μια εθνική/εθνοτική ομάδα, όπως αντίστροφα και τους όρους αποκλεισμού από αυτή (Αρμενάκης κ.ά. 1996). Διακρίνουμε επίσης ένα επιπλέον σημαντικό, κατά την γνώμη μας, ζήτημα. Στην επισκόπηση της βιβλιογραφίας που προηγήθηκε (ενότητα 2.3), αναφέραμε ότι, στο διάστημα 1991 – 1993, τα ελληνικά Μέσα, κυρίως η Τηλεόραση, έδωσαν βήμα λόγου όχι μόνο σε πολιτικούς και διπλωμάτες, αλλά επίσης, ίσως και περισσότερο, είτε σε ανθρώπους με έλλειμμα σχετικής επιστημονικής γνώσης, είτε σε ανθρώπους με ακραίες πολιτικά θέσεις (Φραγκουδάκη 2013; Ψαρράς 2012; Σκουλαρίκη 2007). Αντίστοιχη τάση παρατηρούμε στο ερευνητικό μας δείγμα. Εκτός από αναγνωρίσιμους αθλητές, όπως η Άννα Κορακάκη, επί του ζητήματος τοποθετούνται δημοφιλείς ηθοποιοί και μουσικοί, όπως ο Μίκης Θεοδωράκης, αντανακλώντας με τα λόγια τους τις βασικές θέσεις του επίσημου εθνικού αφηγήματος. Ιδιαίτερη βαρύτητα στο σημείο αυτό έχει κατά τη γνώμη μας η περίπτωση των εκπροσώπων της Εκκλησίας της Ελλάδας, ο δημόσιος λόγος και η δράση της οποίας έχουν διαχρονικά ισχυρή απήχηση στην ελληνική κοινωνία, όπως αναφέραμε στη θεωρητική μας ανάλυση (Parathanassopoulos 2017; Χριστόπουλος 2014). Το παρακάτω απόσπασμα αναφέρεται σε προβεβλημένο από τα Μέσα ιερωμένο, που εκδηλώνει τη διαφωνία του απέναντι στη Συμφωνία των Πρεσπών:

Πένθιμα χτυπούν σήμερα οι καμπάνες των εκκλησιών στην Αιγιάλεια και τα Καλάβρυτα μετά από εντολή του Αμβρόσιου για το θέμα της ονομασίας των Σκοπίων... «Η Μακεδονία είναι ελληνική, δεν είναι και Σκοπιανή» λέει χαρακτηριστικά, κάνοντας λόγο για «εθνική προδοσία». (newsbeast.gr, Ιούνιος 13 2018)

Ο εν λόγω εκπρόσωπος της Εκκλησίας της Ελλάδας κατέχει μία σχετικά υψηλή θέση στην εκκλησιαστική ιεραρχία. Ωστόσο, στην παραπάνω περιγραφή δεν παίρνει θέση απέναντι σε ένα ζήτημα των αρμοδιοτήτων του, αλλά σε ένα ζήτημα πολιτικό. Η τοποθέτησή του, κατά τη γνώμη μας, αντανακλά τη μακρόχρονη παράδοση του εκκλησιαστικού θεσμού στην Ελλάδα στον ακραίο συντηρητισμό και τον εθνικισμό (Σακελλαρίου 2014). Δίνοντάς του βήμα λόγου, τα Μέσα φαίνεται πως ενισχύουν τις ιδεολογικές συγκλίσεις μεταξύ επίσημου εθνικού αφηγήματος και Εκκλησίας της Ελλάδας, που αναδείξαμε στη θεωρητική μας ανάλυση. Παράλληλα, προκύπτει μία

ακόμα σημαντική διάσταση σχετικά με το ρόλο των Μέσων σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής. Η κάλυψη των ζητημάτων αυτών απαιτούν, μεταξύ άλλων, επιστημονική γνώση, διεπιστημονική προσέγγιση, προσεκτικούς χειρισμούς, διπλωματική και πολιτική εμπειρία, κουλτούρα διαλόγου και ανταλλαγής πολιτικών επιχειρημάτων (Φραγκουδάκη 2013; Ψαράς 2012; Σκουλαρίκη 2007), δηλαδή γνώσεις και δεξιότητες που δε διαθέτει ο καθένας. Στο ερευνητικό μας δείγμα εντοπίσαμε σε αρκετές περιπτώσεις ανθρώπους των Τεχνών, του αθλητισμού και της Εκκλησίας, οι οποίοι ενδεχομένως έχουν σημαντικό έργο να παρουσιάσουν στον τομέα τους, ωστόσο το γεγονός αυτό δεν καθιστά το λόγο τους ισότιμο με των υπευθύνων για τη χάραξη και την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής. Αυτή η αντίληψη των Μέσων, που φαίνεται να έχει ισχύ όχι μόνο στα παλιά Μέσα, όπως είδαμε στη θεωρητική ανάλυση που προηγήθηκε, αλλά επίσης στις διαδικτυακές ειδησεογραφικές σελίδες για το ποιος είναι αρμόδιος να μιλάει δημόσια για ένα συγκεκριμένο πεδίο (π.χ. επιστήμονες από συναφή επιστημονικά πεδία, διπλωμάτες, πολιτικοί αναλυτές, δημοσιογράφοι με εμπειρία στο διεθνές ρεπορτάζ κτλ.), πιστεύουμε ότι συνδέεται με μία από τις βασικές θεωρητικές θέσεις που υποστηρίζονται εδώ: εκείνο που προέχει κατά την κάλυψη της εξωτερικής πολιτικής και των διεθνών σχέσεων εν γένει δεν είναι η κατανόηση των υπό εξέταση ζητημάτων (μέσω π.χ. της σφαιρικής ενημέρωσης, των επιχειρημάτων, των επιστημονικών δεδομένων), αλλά η προβολή συγκεκριμένων ιδεολογικών αντιλήψεων μέσω της κάλυψης αυτής (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010).

Όπως είδαμε σε αρκετές από τις παραπάνω δημοσιογραφικές περιγραφές, τα στοιχεία που συνθέτουν την ελληνική εθνική ταυτότητα είναι εκείνα τα οποία ταυτόχρονα συγκροτούν τον πολιτιστικό εθνικισμό: η γλώσσα, η Ιστορία και η ονομασία (Βανδώρος 2015; Δεμερτζής 1996). Είναι αδιαπραγμάτευτα, σύμφωνα με την κυρίαρχη αφήγηση στο ερευνητικό μας δείγμα, εντούτοις διακυβεύονται με την υπογραφή της Συμφωνίας των Πρεσπών, η οποία αποτελεί ως εκ τούτου πράξη αντιπατριωτική και προδοτική. Επομένως, η υπό εξέταση διπλωματική/πολιτική εξέλιξη αποτελεί παραχώρηση εκ μέρους της Ελλάδας σε ένα πολιτικό παιχνίδι με χαμένους τον «ελληνικό λαό» και κερδισμένο τον «Άλλο». Είναι ενδεικτικό το ακόλουθο απόσπασμα, το οποίο περιλαμβάνει την τοποθέτηση του βουλευτή του συγκυβερνώντος κόμματος των ΑΝ.ΕΛ. και αντιπροέδρου της Βουλής, Δημήτρη Καμμένου, ο οποίος δηλώνει ρητά την αντίθεσή του στην προσέγγιση Ελλάδας και

Δημοκρατίας της Βόρειας Μακεδονίας. Η πρόσληψη της υπογραφής της Συμφωνίας ως ήττας για την ελληνική πλευρά είναι παραπάνω από εμφανής:

«Όχι σε οποιαδήποτε χρήση του όρου Μακεδονία, όχι στη μακεδονική γλώσσα... Για μένα η μεγαλύτερη ήττα είναι η γλώσσα και η ταυτότητα. Τους δώσαμε περισσότερα από όσα φαντάζονταν», πρόσθεσε... «Αν δώσουμε στα Σκόπια τον όρο Μακεδονία και την μακεδονική γλώσσα, είναι μια μεγαλειώδης και ιστορική ήττα της Ελλάδας», ανέφερε μιλώντας στην τηλεόραση του ΣΚΑΪ, ο κ. Καμμένος. (newsbomb.gr, Ιούνιος 12 2018)

Ωστόσο, η λογική του διχασμού και της αντιπαράθεσης ανάμεσα σε «Εμάς» και τους «Άλλους» (Τερζής 2007) εξασθενεί στις περιπτώσεις που οι δημοσιογραφικές περιγραφές αναφέρονται στους υποστηρικτές της Συμφωνίας. Στο ακόλουθο απόσπασμα, που είναι αρκετά ενδεικτικό, ο τότε Πρωθυπουργός της Ελλάδας κάνει μια γενική αποτίμηση της Συμφωνίας, καθώς και της στάσης των υπόλοιπων πολιτικών κομμάτων. Το δημοσίευμα από το οποίο προέρχεται το απόσπασμα αυτό αναφέρεται σε συνέντευξη του Αλέξη Τσίπρα στην ΕΡΤ1:

«Η συμφωνία με την ΠΓΔΜ παίρνει πίσω την Ιστορία μας» υποστήριξε ο Αλέξης Τσίπρας, χαρακτηρίζοντάς τη βιώσιμη και τονίζοντας πως υπηρετεί το αμοιβαίο συμφέρον... Απευθυνόμενος σε όσους ενοχλούνται από τον όρο «Μακεδονία», τους κάλεσε να αναρωτηθούν «ποιο είναι, αυτή τη στιγμή, το πατριωτικό εθνικό συμφέρον» ... Όταν κάνεις εξωτερική πολιτική, το βλέμμα είναι στραμμένο στα συμφέροντα της χώρας. Δεν φοβάμαι, αλλά σέβομαι τις αντιδράσεις των πολιτών. Πατριωτικό συμφέρον είναι να κλείσουμε ένα θέμα που μας ταλανίζει χρόνια. (The Press Project, Ιούνιος 14 2018)

Στην ως άνω δημοσιογραφική περιγραφή, παρατηρείται η επαναλαμβανόμενη χρήση το όρου «συμφέρον», που προσδιορίζεται άλλοτε ως «αμοιβαίο» και άλλοτε ως «πατριωτικό εθνικό». Σε κάθε περίπτωση, καταγράφεται μια μετατόπιση από την οπτική των «εθνικών θεμάτων» σε εκείνη των «θεμάτων του εθνικού συμφέροντος», όπως υπαγορεύει η σύγχρονη ορολογία στη διεθνή πολιτική σκηνή (Ηρακλείδης 2001: 74). Τα θέματα του εθνικού συμφέροντος, σύμφωνα με την οπτική αυτή, αφορούν σε σοβαρά ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής που άπτονται των σχέσεων

μιας χώρας με τις άλλες στο πλαίσιο των διεθνών σχέσεων (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 55). Σύμφωνα με την ίδια περιγραφή, το συμφέρον αφορά εξίσου τον «Άλλον», καθώς είναι «αμοιβαίο». Ο «Άλλος» δεν αντιμετωπίζεται εδώ ως απειλή ή με υποτιμητικά σχόλια, όπως συνέβαινε κατεξοχήν στο διάστημα 1991-1993 (Σκουλαρίκη 2007; Παναγιωτοπούλου 1996), αλλά ως ισότιμος συνομιλητής, που εισέρχεται στο διάλογο αποδεχόμενος τους κανόνες που διέπουν τις διεθνείς σχέσεις. Επιπρόσθετα, είναι σημαντικό ότι στο παραπάνω δημοσίευμα οι σχέσεις ανάμεσα στις δύο χώρες όχι μόνο δε συγκροτούνται με όρους αντιπαράθεσης, αλλά, επιπλέον ρυθμίζονται στη βάση της ηθικής της ευθύνης κι όχι του ένδοξου ιστορικού παρελθόντος. Τέλος, γίνεται λόγος για «πολίτες», οι οποίοι δεν αντιμετωπίζονται ως μια ομοιογενής, χωρίς διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό της, οντότητα (Τερζής 2007). Σύμφωνα με την προσέγγισή μας στο ως άνω απόσπασμα, εντοπίζουμε αρκετά από τα συγκροτητικά στοιχεία του πολιτικού εθνικισμού, γεγονός που σηματοδοτεί ενδεχομένως μια απόπειρα μετάβασης από τον πολιτιστικό προς τον πολιτικό εθνικισμό, σύμφωνα με την τυπολογία του Δεμερτζή (1996).

Σε ένα άλλο σχετικό δημοσίευμα συναντάμε την άποψη περί εξωτερικής πολιτικής του Νίκου Κοτζιά, του τότε επικεφαλής της ελληνικής διπλωματίας και ενός από τους πρωταγωνιστές της υπό μελέτης πολιτικής/διπλωματικής υπόθεσης:

Νομίζω ότι καθήκον της διπλωματίας είναι η επίλυση προβλημάτων. Η εξωτερική πολιτική της κυβέρνησής μας είναι ενεργητική, δημοκρατική και πολυδιάστατη. Σε αυτό το πλαίσιο επιλύσαμε ένα ζήτημα που υπάρχει τυπικά εδώ και 25 χρόνια αλλά τουλάχιστον 70 χρόνια πραγματικά: να σταματήσει η διαμάχη γύρω από το πρόβλημα του ονόματος για την Βόρεια Μακεδονία. Είναι και λίγο κομμάτι της κουλτούρας της περιοχής να μαλώνουμε για ονόματα. Έτσι και οι παπούδες σε μία οικογένεια δεν έχουν το ίδιο όνομα, τότε υπάρχει πρόβλημα. Υπήρχαν βέβαια και ζητήματα αλυτρωτισμού, τα οποία με αυτήν τη συμφωνία τα τελειώσαμε. (news247.gr, Ιούνιος 13 2018)

Στην ως άνω τοποθέτηση για την εξωτερική πολιτική εν γένει και τις σχέσεις μεταξύ Βόρειας Μακεδονίας και Ελλάδας, εντοπίζουμε μια προσπάθεια υπέρβασης των επιταγών της παράδοσης, που συνδέεται με το ζήτημα του ονόματος. Στη θέση της παράδοσης, για την διευθέτηση των διακρατικών διαφορών (ζητήματα αλυτρωτισμού

και ονόματος), αντιπροτείνεται η διπλωματική οδός και οι διεθνείς συμφωνίες. Το εν λόγω απόσπασμα τοποθετείται απέναντι στο ζήτημα των διακρατικών σχέσεων με τον τρόπο που μόλις είδαμε. Παράλληλα, τοποθετείται, κατά τη γνώμη μας, με ανάλογο τρόπο απέναντι στην έννοια του έθνους: προτεραιότητα στον ορισμό της έννοιας αυτής δεν έχουν τα συγκροτητικά στοιχεία του πολιτιστικού εθνικισμού, όπως για παράδειγμα η παράδοση, αλλά η συμμετοχή στις διπλωματικές διαδικασίες και στην αποδοχή των κανόνων του διεθνούς δικαίου. Η αναγνώριση της σημασίας των πολιτικών/διπλωματικών διεργασιών και η υποβάθμιση της παράδοσης ως κριτηρίου άσκησης εξωτερικής πολιτικής/διπλωματίας φαίνεται πως συνδέεται κατά την άποψή μας με μια διαφορετική αντίληψη για το έθνος και τις διεθνείς σχέσεις, αντίληψη που τροφοδοτείται περισσότερο από τον πολιτικό και λιγότερο από τον πολιτιστικό εθνικισμό (Δεμερτζής 1996).

4.2 Η συγκρότηση του «εθνικώς Άλλου»

Στην παρούσα ενότητα επιχειρούμε να απαντήσουμε στο δεύτερο επιμέρους ερευνητικό ερώτημα που διατυπώθηκε ως εξής: Ποια κυρίαρχα νοητικά και ερμηνευτικά σχήματα προσδιορίζουν τον «εθνικό Άλλο»; Η κυρίαρχη αφήγηση για το ζήτημα αυτό συγκροτείται μέσω του λόγου που αρθρώνουν στις υπό μελέτη δημοσιογραφικές περιγραφές τόσο οι εκπρόσωποι της ελληνικής πλευράς, όσο και της βορειομακεδονικής (π.χ. πολιτικοί, διπλωμάτες, επιστήμονες, εκπρόσωποι των παραγωγικών δυνάμεων, θρησκευτικοί ηγέτες, δημοφιλείς καλλιτέχνες και αθλητές, πολίτες). Στην ενότητα αυτή συμπεριλάβαμε δημοσιεύματα στα οποία αρθρώνουν λόγο για το οικείο έθνος οι εκπρόσωποι της Βόρειας Μακεδονίας.

Σύμφωνα με τη θεωρητική ανάλυση που έχει προηγηθεί, η κάλυψη των σημαντικών ζητημάτων της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στα παλιά Μέσα γίνεται διαχρονικά υπό μία οπτική εθνοκεντρισμού και εθνικισμού. Μάλιστα, τα Μέσα έχουν συντελέσει ώστε όχι μόνο να έχει παγιωθεί στην κοινή γνώμη και το πολιτικό σύστημα αυτή η ισχυρά εθνικιστική οπτική, αλλά επιπλέον να θεωρείται αυτονόητη και μη προβληματική (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010). Στο πλαίσιο αυτό, ο «Άλλος» – και μάλιστα όταν προέρχεται από τα γειτονικά κράτη της Τουρκίας και της Βόρειας Μακεδονίας για τους λόγους που αναφέρθηκαν στη θεωρητική ανάλυση – παρουσιάζεται όχι απλά ως διαφορετικός, αλλά επιπλέον ως εχθρός και απειλή. Το αποτέλεσμα είναι, σύμφωνα με τις περιγραφές στα Μέσα, το πολιτικό πεδίο να απλοποιείται και να συγκροτείται στη βάση του δίπολου «Εμείς» Vs. οι «Άλλοι», το «καλό» εναντίον του «κακού», το «ηθικό» εναντίον του «ανήθικου» (Τερζής 2007). Πρόκειται για μία από τις στρατηγικές που χρησιμοποιούν τα Μέσα στην ειδησεογραφική κάλυψη των ζητημάτων της εξωτερικής πολιτικής και των διεθνών σχέσεων (Τερζής 2007), καθώς και μία από τις ενδείξεις του εθνικισμού στο λόγο των Μέσων ως ιδεολογίας διχαστικής (Βανδώρος 2015; Heywood 2007; Δεμερτζής 1996). Στις περιπτώσεις αυτές, τα κυρίαρχα πρότυπα λόγου θεμελιώνονται στην πολιτιστική, πολιτική και οικονομική ανωτερότητα του ελληνικού έθνους και, αντίστοιχα, στην κατωτερότητα του «Άλλου», προσδίδοντας στοιχεία ρατσισμού στην προσέγγιση των υπό εξέταση ζητημάτων (Φραγκουδάκη 2013) και παραβλέποντας την πολιτιστική εγγύτητα με τη βαλκανική γειτονιά και την εγγύς Ανατολή (Ηρακλείδης 2001). Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τα πρότυπα αυτά,

παραβλέπεται ότι η «Άλλη» εθνική/εθνοτική ομάδα δεν είναι ενιαία και αδιαφοροποίητη και ότι στο εσωτερικό της υπάρχουν διαφωνίες (Τερζής 2007). Ειδικά στην κάλυψη του Μακεδονικού ζητήματος (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010; Σκουλαρίκη 2007; Τερζής 2007; Αρμενάκης κ.ά. 1996), ο δημοσιογραφικός λόγος βασίζεται στην κινδυνολογία, στη συναισθηματική προσέγγιση των γεγονότων, σε φραστικά κλισέ και απαξιωτικούς χαρακτηρισμούς προς τους κατοίκους της γειτονικής χώρας.

Ωστόσο, το έντονα πολεμικό κλίμα που ήταν εμφανές στην κάλυψη των σχέσεων μεταξύ Βόρειας Μακεδονίας και Ελλάδας στα παλιά Μέσα και προέκυπτε από την ως άνω αναπαράσταση του «Άλλου», έχει πλέον μεταφερθεί στις περιγραφές για την υποδοχή της Συμφωνίας στο εσωτερικό της γειτονικής χώρας. Πιο συγκεκριμένα, τα ερευνώμενα δημοσιεύματα αναφέρονται με πολεμικούς όρους («εμφύλιος», «ανοιχτή σύγκρουση») στη διαμάχη που έχει προκύψει στην εσωτερική πολιτική σκηνή της Βόρειας Μακεδονίας με αφορμή την υπογραφή της Συμφωνίας. Είναι χαρακτηριστικοί οι παρακάτω τίτλοι:

Πολιτικός πόλεμος Ζάεφ – Ιβάνοφ (The Press Project, Ιούνιος 20 2018)

«Σφάζονται» στα Σκόπια για τη «Βόρεια Μακεδονία» (newsbomb.gr, Ιούνιος 13 2018)

«Χαστούκι» Ζάεφ σε Ιβάνοφ (newsbeast.gr, Ιούνιος 19 2018).

Στην έντονη διαφωνία ανάμεσα στον Πρωθυπουργό Ζόραν Ζάεφ, υπέρμαχο της Συμφωνίας και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας της Βόρειας Μακεδονίας Γκεόργκι Ιβάνοφ, που έχει αντίθετη γνώμη, αναφέρεται το απόσπασμα που ακολουθεί:

Σκληρή απάντηση Ζάεφ σε Ιβάνοφ – Με ανακοίνωσή της η κυβέρνηση των Σκοπίων κατηγορεί τον πρόεδρο της χώρας ότι δεν έχει καμία αίσθηση ευθύνης και τον καλεί να απομονωθεί από την πολιτική σκηνή... «Ο Ιβάνοφ δεν τάσσεται υπέρ της λύσης και δεν εργάζεται για την ένταξη της χώρας στο ΝΑΤΟ και στην ΕΕ, κάτι που αποτελεί για τους πολίτες προτεραιότητα υψηλού εθνικού συμφέροντος ... «Είμαστε αυτό που είμαστε και τελικά αυτό αναγνωρίζεται από όλους τους γείτονές μας, τη Δημοκρατία της Ελλάδας και τη διεθνή κοινότητα. Με την συμφωνία αυτή επιβεβαιώνεται και ενισχύεται τη

"μακεδονική" εθνική και πολιτιστική ταυτότητα, μια για πάντα»²⁹.
(newsbomb.gr, Ιούνιος 13 2018)

Όπως παρατηρήσαμε κατά τη διερεύνηση του πρώτου ερευνητικού ερωτήματος σχετικά με το λόγο που εκφέρεται από την ελληνική πολιτική ηγεσία, έτσι και εδώ, ο Ζόραν Ζάεφ αναφέρεται στην αίσθηση ευθύνης, στο εθνικό συμφέρον, στην ανάγκη για σχέσεις καλής γειτονίας και αναβάθμισης της θέσης Βόρειας Μακεδονίας στο παγκόσμιο πολιτικό σύστημα ως κριτήρια διαμόρφωσης της εξωτερικής πολιτικής της χώρας του. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε στην περίπτωση αυτή ότι καταγράφεται μια τάση μετατόπισης των δημοσιογραφικών περιγραφών από την αναπαράσταση του «Άλλου» ως εχθρού και απειλής σε μία πολιτική οντότητα που διεκδικεί το ρόλο της στο σημερινό κόσμο με βάση τους όρους που υπαγορεύουν οι σύγχρονες διεθνείς σχέσεις (Ηρακλείδης 2001).

Στον αντίποδα της παραπάνω τοποθέτησης, όπως διαπιστώσαμε στην περίπτωση της Ελλάδας, έτσι και στην περίπτωση της Βόρειας Μακεδονίας, οι πολιτικοί που δηλώνουν αντίθετοι προς τη Συμφωνία, θεμελιώνουν τη διαφωνία τους αποκλειστικά σε ζητήματα Ιστορίας και εθνικής ταυτότητας. Αυτό είναι εμφανές στο επόμενο απόσπασμα, στο οποίο ο Νικόλα Γκρούεφσκι, αρχηγός του κόμματος της αντιπολίτευσης VMRO – DPMNE και πρώην Πρωθυπουργός, διατυπώνει την άποψή του για την εν λόγω Συμφωνία:

«Απερρίφθη το 2009 και έγινε αποδεκτή σήμερα σε μία πολύ χειρότερη εκδοχή της. Όχι μόνο για εξωτερική αλλά και για πλήρη εσωτερική χρήση, μαζί με αλλαγή στο σύνταγμα, την αποκήρυξη της διασποράς, της Ιστορίας μας, της Αντιφασιστικής Συνέλευσης για την Εθνική Απελευθέρωση της Μακεδονίας, της εξέγερσης του Ίλιντεν και της ίδιας της ταυτότητάς μας», έγραψε ο πρώην Πρωθυπουργός του ακροδεξιού κόμματος VMRO – DPMNE. (newsbomb.gr, Ιούνιος 15 2018)

Πλάι στις δημοσιογραφικές περιγραφές που αποτυπώνουν την αρνητική αποτίμηση της Συμφωνίας, όπως συμβαίνει για παράδειγμα με την περιγραφή από την οποία προέρχεται το προηγούμενο απόσπασμα, συναντάμε περιγραφές υποστηρικτικές προς την υπό εξέταση διπλωματική/πολιτική εξέλιξη. Η παράθεση τέτοιων αποσπασμάτων συνδέεται, κατά την άποψή μας, με την τάση των Μέσων που καταγράφεται στο

²⁹ Σε όλα τα αποσπάσματα που αξιοποιούνται εδώ έχει διατηρηθεί η ορθογραφία και η σύνταξη του πρωτότυπου.

δείγμα μας να αναδεικνύουν τις διαφοροποιήσεις, τις διαφωνίες και τις εντάσεις που εκδηλώνονται στο εσωτερικό της γειτονικής χώρας με αφορμή την υπογραφή της Συμφωνίας και να μην την παρουσιάζουν ως μία ενιαία και αδιαφοροποίητη οντότητα, όπως συνέβαινε παλιότερα (Τερζής 2007). Στο ίδιο πνεύμα φαίνεται ότι εντάσσεται το δημοσίευμα για τη θετική αποτίμηση της Συμφωνίας από τέσσερις βουλευτές της συμπολίτευσης και της αντιπολίτευσης. Στο παρακάτω απόσπασμα το λόγο έχει η καθηγήτρια Παιδαγωγικής του Πανεπιστημίου των Σκοπίων και βουλευτής του κυβερνώντος Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος, Γκιουλουμσέρ Κασάπι, η οποία λέει χαρακτηριστικά:

«Είναι ένας καλός συμβιβασμός, ψηφίζουμε για την προοπτική των παιδιών μας, των παιδιών και των δύο χωρών. Είμαι παιδαγωγός και γνωρίζω, ότι οι σπουδαστές μου δεν έτρεφαν πολλές ελπίδες για ένα καλό μέλλον. Τώρα, ανοίξαμε ένα παράθυρο ελπίδας. Αυτός είναι ο δρόμος για να είμαστε ασφαλείς, να έχουμε περισσότερες προσδοκίες – οι πολίτες και τα παιδιά μας – για ειρήνη και προοπτική». (newsbeast.gr, Ιούνιος 20 2018)

Σε αναλογία προς τα λόγια του Ζόραν Ζάεφ, όπως και του Αλέξη Τσίπρα νωρίτερα, η βουλευτής στο πιο πάνω απόσπασμα αναφέρεται στο οικείο έθνος εστιάζοντας όχι στο παρελθόν, αλλά στο παρόν και το μέλλον, όχι στα αδιαπραγμάτευτα εθνικά δίκαια, αλλά στην ευθύνη, την ελπίδα, την ασφάλεια και την ειρήνη. Η αντίληψη για τον «Άλλον» που ανασύρουμε επομένως από το δημοσίευμα αυτό δεν είναι σε καμία περίπτωση εκείνη της απειλής, του πολιτιστικά, οικονομικά και πολιτικά λιγότερο ισχυρού και διεφθαρμένου γείτονα, όπως ίσχυε παλιότερα (Σκουλαρίκη 2007; Τερζής 2007), αλλά μιας πολιτικής οντότητας, τα μέλη της οποίας προσβλέπουν στη βελτίωση της θέσης της χώρας τους με ειρηνικά μέσα.

Σε μια περίοδο προσέγγισης μεταξύ των δύο χωρών, η αποσύνθεση της εικόνας του «Άλλου» ως εχθρού δικαιολογεί το θετικό κλίμα που αποτυπώνεται στις δημοσιογραφικές περιγραφές. Είναι χαρακτηριστικός ο τίτλος περιγραφής που δημοσιεύεται την ημέρα της υπογραφής της Συμφωνίας: Τσίπρας από Πρέσπες: «*Το γέυμα με τον Ζάεφ ήταν σαν τραπέζι... γάμου!*» (newsbomb.gr, Ιούνιος 17 2018).

Ενδεικτικές του καλού κλίματος μεταξύ των δύο πλευρών είναι επίσης οι φωτογραφίες από την ημέρα της υπογραφής της Συμφωνίας. Στη φωτογραφία που

ακολουθεί (Εικόνα 2) απεικονίζονται από δεξιά ο υπουργός των Εξωτερικών της Δημοκρατίας της Βόρειας Μακεδονίας, Νικόλα Ντιμιτρόφ, ο Έλληνας Πρωθυπουργός Αλέξης Τσίπρας, ο ομόλογός του από τη γειτονική χώρα Ζόραν Ζάεφ και ο Ευρωπαίος Επίτροπος Γιοχάνες Χαν, αρμόδιος για ζητήματα διεύρυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πρόκειται για στιγμιότυπο μετά την υπογραφή της Συμφωνίας των Πρεσπών.



Εικόνα 2

(newsbomb.gr, Ιούνιος 17 2018)

Ως εκ τούτου, εκείνο που καταγράφεται στο ερευνητικό μας δείγμα σε σχέση με την κάλυψη ενός σημαντικού ζητήματος εξωτερικής πολιτικής είναι η μετατόπιση από την αντίληψη περί αντιπαράθεσης και αντιπαλότητας – που ήταν διάχυτη στην κάλυψη των σχέσεων της Ελλάδας με τη Βόρεια Μακεδονία στα παλιά Μέσα σε προγενέστερα στάδια εξέλιξης της υπόθεσης αυτής (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010; Σκουλαρίκη 2007; Τερζής 2007; Αρμενάκης κ.ά. 1996) – σε εκείνη της προσέγγισης, μετατόπιση, η οποία, κατά τη γνώμη μας, αποτελεί μία ακόμα ένδειξη μετάβασης από τον πολιτιστικό στον πολιτικό εθνικισμό κατά την αναπαράσταση του εν λόγω ζητήματος στα Μέσα.

Επιπλέον, στις περιγραφές σχετικά με τον «εθνικώς Άλλο» δε συναντάμε τους άκρως απαξιώτικους όρους περί «γυφτοσκοπιανών», «ανιστόρητων Σλάβων» «τεχνητού» και «ψευδεπίγραφου κρατιδίου», «εκτρώματος» κτλ. από τα οποία έβριθε ο δημόσιος λόγος κατά το διάστημα 1991-1993 (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010; Σκουλαρίκη 2007; Παναγιωτοπούλου 1996). Βέβαια, υποτιμητικούς χαρακτηρισμούς δε χρησιμοποιούν μεν οι συντάκτες των υπό εξέταση ειδησεογραφικών περιγραφών, ωστόσο το γειτονικό κράτος δεν αποκαλείται με το επίσημα αναγνωρισμένο ως τότε όνομα πΓΔΜ/FYROM. Στη θέση του ονόματος αυτού, στο ερευνητικό μας δείγμα η Βόρεια Μακεδονία αποκαλείται σταθερά και εκτενώς με την ονομασία Σκόπια και, αντίστοιχα, οι κάτοικοί του αποκαλούνται Σκοπιανοί. Όπως έχουμε ήδη επισημάνει, αυτό αποτελεί όχι μόνο παράδοξο και επιστημονικά αβάσιμο, αλλά επιπλέον ένδειξη αποδοχής της ιδεολογικής – εθνικιστικής προκατάληψης, έστω και έμμεσα (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010). Παράλληλα, αρκετές από τις περιγραφές του δείγματός μας εντάσσονται στην κατηγορία «εθνικά θέματα» από το διαχειριστή της ιστοσελίδας, γεγονός που ενισχύει την ιδεολογική – εθνικιστική προκατάληψη (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010). Το γεγονός ότι η καταχώρηση του ίδιου δημοσιεύματος συχνά γίνεται και με άλλους χαρακτηρισμούς, π.χ. πΓΔΜ, δεν αναιρεί κατά τη γνώμη μας το γεγονός της προβολής ιδεολογικών – εθνικιστικών αντιλήψεων με αφορμή τη διαχείριση ενός διαχρονικά επίμαχου ζητήματος εξωτερικής πολιτικής. Επίσης, σύμφωνα με τα υπό μελέτη δημοσιεύματα, η έντονη και άμεση αποδοχή της εθνικιστικής προκατάληψης που καταγράφεται στα παλιά Μέσα το διάστημα 1991-1993, έχει μετριαστεί και έχει γίνει έμμεση, χαρακτηριστικό της κάλυψης των σχέσεων με τη γειτονική χώρα σε μεταγενέστερα στάδια της εξέλιξής του, όπως είναι για παράδειγμα το 2008 (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010).

Επομένως, σχετικά με την συγκρότηση του «εθνικού εαυτού» και του «εθνικώς Άλλου» στις δημοσιογραφικές περιγραφές του δείγματός μας, ζητήματα που διαπραγματευτήκαμε στις δύο προηγούμενες ενότητες, καταγράφεται μία τάση μετατόπισης από τον πολιτιστικό προς τον πολιτικό εθνικισμό, από την άμεση και έντονη αποδοχή της εθνικιστικής προκατάληψης προς την έμμεση και μετριασμένη, από την οπτική των εθνικών θεμάτων προς την οπτική των θεμάτων του εθνικού συμφέροντος. Οι μετατοπίσεις αυτές στην κάλυψη της Συμφωνίας των Πρεσπών από τις ειδησεογραφικές ιστοσελίδες του δείγματός μας αφενός αποτελούν ένδειξη ρεαλιστικής αντιμετώπισης των εξελίξεων από τα Μέσα, καθώς γίνεται φανερό ότι η

επικράτηση της προσέγγισης ανάμεσα στις δύο χώρες, καθώς και της διευθέτησης των μεταξύ τους διαφορών, δεν αφήνουν περιθώρια για την εθνικιστική έξαρση. Αφετέρου αποκαλύπτουν τα περιθώρια που έχουν τα Μέσα να διαδραματίζουν λιγότερο ή περισσότερο σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους ανάλογα με το βαθμό αποφασιστικότητας της πολιτικής ηγεσίας (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010). Τέλος, αλλά εξίσου σημαντικό με τα προηγούμενα, οι ως άνω μετατοπίσεις, έστω ως τάσεις και όχι ως παγιωμένα χαρακτηριστικά των Μέσων, αναμένεται πως επηρεάζουν την αναπαράσταση των σχέσεων ανάμεσα στις δύο γειτονικές χώρες. Είναι αυτό ακριβώς το ζήτημα που διαπραγματευόμαστε στη συνέχεια.

4.3 Η κυρίαρχη αφήγηση για τη σχέση ανάμεσα στο «Εμείς» και τον «Άλλον»

Στην ενότητα αυτή μας απασχολεί το τρίτο επιμέρους ερευνητικό ερώτημα της εργασίας μας, που διατυπώθηκε ως εξής: Στη βάση ποιων ιδεών και ποιων επιμέρους θεματικών της Συμφωνίας ορίζεται η σχέση μεταξύ του «Εμείς» και του «Άλλου» στο ερευνητικό μας δείγμα;

Όπως αναφέρθηκε στο θεωρητικό μέρος της παρούσας εργασίας, αλλά και όπως γίνεται εμφανές από τη διαπραγμάτευση τόσο του πρώτου όσο και του δεύτερου ερευνητικού ερωτήματος που προηγήθηκε, η συγκρότηση του «Εμείς», όπως και εκείνη του «Άλλου» από τα Μέσα συμβάλλουν στην κατασκευή της μεταξύ τους σχέσης (Τερζής 2007). Έναν επιπλέον παράγοντα της εν λόγω κατασκευής επιχειρούμε να διαπραγματευτούμε στη συνέχεια. Πρόκειται για τα επιμέρους θέματα που βρίσκονται στο επίκεντρο κάθε δημοσιογραφικής περιγραφής του δείματός μας. Αν, για παράδειγμα, οι δημοσιογραφικές περιγραφές εστιάζουν στις θεματικές εκείνες (Ιστορία, ονοματολογικό, γλώσσα) που συνδέονται με τις διαφορές και τις διεκδικήσεις μεταξύ των κρατών, της Βόρειας Μακεδονίας και της Ελλάδας εν προκειμένω, τότε η μεταξύ τους σχέση συγκροτείται ως σχέση αντιπαράθεσης. Αντίθετα, αν οι υπό εξέταση περιγραφές προβάλλουν, παράλληλα με τα ζητήματα της Γλώσσας, της ονομασίας και της Ιστορίας, θέματα που σχετίζονται με την οικονομία, τις πολιτιστικές ανταλλαγές, την εκπαίδευση, την έρευνα, το περιβάλλον, την ενέργεια, τον αθλητισμό, την άμυνα κ.ο.κ., τότε οι σχέσεις των δύο χωρών κατασκευάζονται με όρους προσέγγισης και συνεργασίας (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010). Στο ερευνητικό μας δείγμα δε συναντήσαμε περιγραφές της δεύτερης περίπτωσης, περιγραφές δηλαδή που θίγουν το ευρύτερο πλέγμα των πολιτικών σχέσεων των δύο χωρών.

Επιπλέον και συναφές με την ως άνω επισήμανση, στις περιγραφές που λάβαμε υπόψη μας, τα Μέσα δίνουν βήμα λόγου σε εκπροσώπους της κεντρικής πολιτικής σκηνής. Δε συναντήσαμε δηλαδή αναφορές σε ανθρώπους από την τοπική αυτοδιοίκηση, διπλωμάτες, επιστήμονες, επιχειρηματίες, κ.ο.κ., οι οποίοι ως αρμόδιοι στον τομέα τους θα εστίαζαν στις επιμέρους θεματικές της σχέσης των δύο χωρών, θεματικές για τις οποίες γίνεται λόγος στη Συμφωνία. Ακόμα και όταν δίνεται ο λόγος σε καλλιτέχνες, αθλητές, ιερομένους κτλ., οι

οποίοι έχουν ως χώρα προέλευσης την Ελλάδα, τα πρόσωπα αυτά δεν αναφέρονται σε ζητήματα καλλιτεχνικά, αθλητικά, θρησκευτικά κ.ο.κ. αντίστοιχα, αλλά ο λόγος τους παραπέμπει στις διαφορές και την αντιπαράθεση. Τα δύο αυτά στοιχεία, δηλαδή οι ιδιαίτερες πλευρές της Συμφωνίας που θίγονται – ή δε θίγονται – και η ιδιότητα των προσώπων που αρθρώνουν δημόσιο λόγο για ζητήματα τα οποία δεν εμπίπτουν στις αρμοδιότητές τους, δείχνουν, κατά την άποψή μας, ότι τα Μέσα επιμένουν, έστω έμμεσα και συγκαλυμμένα, στη λογική της αντιπαράθεσης και της καχυποψίας απέναντι στη γειτονική χώρα.

Πλάι στις έμμεσες και συγκαλυμμένες αναφορές στην καχυποψία και τη μακροχρόνια διαμάχη μεταξύ των δύο χωρών, στο ερευνητικό μας δείγμα εντοπίσαμε άμεσες αναφορές στις σχέσεις Βόρειας Μακεδονίας – Ελλάδας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το ακόλουθο απόσπασμα, που προέρχεται από δημοσιογραφική περιγραφή σχετικά με τη συνέντευξη του Ζόραν Ζάεφ στην εφημερίδα Politika του Βελιγραδίου:

Σε ερώτηση της Politika για το χαρακτήρα των συνομιλιών, ο Ζάεφ επισήμανε ότι η ειλικρίνεια και ο αλληλοσεβασμός καθόρισαν και το αποτέλεσμα. «Από την αρχή καθορίσαμε σχέσεις ειλικρίνειας και εμπιστοσύνης στη βάση του σεβασμού της αξιοπρέπειας της κάθε πλευράς και όταν έτσι ξεκινάει μία διαδικασία τότε όλα είναι ευκολότερα», ανέφερε ο Πρωθυπουργός των Σκοπίων.

Αποκάλυψε, δε, ότι η ελληνική πλευρά προσέγγισε τις συνομιλίες πολύ καλά προετοιμασμένη, ενώ εξήρε το ρόλο του ειδικού μεσολαβητή του ΟΗΕ Μάθιου Νίμιτς. Παραδέχθηκε βέβαια ότι υπήρξαν δύσκολες στιγμές αλλά – όπως είπε – λάμβανε θάρρος από την ελληνική πλευρά που του έλεγε πάντα την παροιμία «Ο καλός ο καπετάνιος στη φουρτούνα φαίνεται».

«Πιστεύω ότι ο ομόλογος μου Αλέξης Τσίπρας και εγώ αλλά και οι συνεργάτες μας αποδειχθήκαμε ως καλοί καπετάνιοι», συμπεραίνει ο Ζόραν Ζάεφ.

Αφού υπογραμμίζει ότι μέσα από αυτήν τη διαδικασία των διαπραγματεύσεων δημιουργήθηκαν σχέσεις προσωπικής φιλίας με τον Έλληνα Πρωθυπουργό, καταλήγει: «Στο πρόσωπο του Τσίπρα βρήκα έναν

καλό φίλο και η χώρα μου απέκτησε μία φίλη χώρα, την Ελλάδα».
(newsbomb.gr, Ιούνιος 21 2018)

Στο απόσπασμα που προηγήθηκε, οι θετικές αναφορές του Ζόραν Ζάεφ στην ελληνική πλευρά για το ρόλο της κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων και τη συμβολή της στην επίτευξη της Συμφωνίας, η αναγνώριση της θετικής διάθεσης και από τις δύο πλευρές, καθώς και ο συναισθηματικός τόνος αποτυπώνουν τη διάθεση του «Άλλου» να συμβάλει στην απαλοιφή της εχθρότητας και στη διαμόρφωση σχέσεων καλής γειτονίας.

Λιγότερο συναισθηματικός, αλλά επίσης ενδεικτικός της διάθεσης για υπέρβαση των αγεφύρωτων διαφορών του παρελθόντος είναι ο λόγος του τότε Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας, Προκόπη Παυλόπουλου, ο οποίος στο ακόλουθο απόσπασμα αναφέρεται στην πρόθεση της ελληνικής πλευράς να οικοδομήσει σχέσεις συνεργασίας με τη γειτονική χώρα, καθώς και να υποστηρίξει τις προσπάθειες της Βόρειας Μακεδονίας για ένταξη στους διεθνείς οργανισμούς υπό συγκεκριμένους όρους που απορρέουν από τις ελληνικές απαιτήσεις και τις Διεθνείς Συμφωνίες:

«Επιδιώκουμε σχέσεις φιλίας και καλής γειτονίας με την πΓΔΜ και ευνοούμε τη ΝΑΤΟϊκή και ευρωπαϊκή της προοπτική. Τούτο, όμως, προϋποθέτει επίλυση του ζητήματος του ονόματός της, κατά τρόπο συμβατό με την ιστορία, το Διεθνές Δίκαιο και το ευρωπαϊκό κεκτημένο, ήτοι κατά τρόπο που εξαλείφει τον αλυτρωτισμό» είπε ο κ. Παυλόπουλος, κατά τη διάρκεια της συνάντησής του με τον Πρόεδρο της Ινδίας Ram Nath Kovind, στο Προεδρικό Μέγαρο. (newsbomb.gr, Ιούνιος 14 2018)

Επομένως, τα ευρήματα που προκύπτουν από τη διαπραγμάτευση του τρίτου επιμέρους ερευνητικού ερωτήματος συμβάλλουν στη διαμόρφωση της γενικότερης τάσης που καταγράφεται στα δύο πρώτα επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα: η μετάβαση από την αντιπαράθεση και την απειλή προς τη λογική της διευθέτησης των διαφορών, η μετατόπιση από την άμεση στη συγκαλυμμένη και έμμεση αποδοχή της εθνικιστικής προκατάληψης προς τον «εθνικώς Άλλο», η μετάβαση από τον πολιτιστικό στον πολιτικό εθνικισμό.

4.4 Η κατασκευή της Συμφωνίας των Πρεσπών ως πολιτικού/διπλωματικού γεγονότος

Στην ενότητα αυτή διαπραγματευόμαστε το τέταρτο και τελευταίο επιμέρους ερευνητικό ερώτημα, που διατυπώσαμε ως εξής: Ποιες είναι οι κυρίαρχες αντιλήψεις που συγκροτούν την υπογραφή της Συμφωνίας των Πρεσπών ως πολιτικό/διπλωματικό γεγονός στις υπό εξέταση δημοσιογραφικές περιγραφές;

Σύμφωνα με τη θεωρητική μας ανάλυση, η εσωστρέφεια κατά την κάλυψη των διεθνών εξελίξεων είναι ένα χαρακτηριστικό που παρατηρείται διεθνώς. Ωστόσο, η τάση αυτή είναι πιο έντονη στην περίπτωση των ελληνικών Μέσων. Προβάλλονται δηλαδή εκείνες οι διεθνείς ειδήσεις ή οι διαστάσεις τους που συνδέονται με τη γεωπολιτική γειτονιά της χώρας ή/και την εθνική ζωή (Curtan κ.ά. 2013; Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010). Σε σχέση με το ζήτημα που εξετάζεται εδώ, στο ερευνητικό μας δείγμα συναντήσαμε αρκετές δημοσιογραφικές περιγραφές στις οποίες ένα σημαντικό, όπως έχει κωδικοποιηθεί στο λόγο του πολιτικού συστήματος και των Μέσων, ζήτημα εξωτερικής πολιτικής, δηλαδή η υπογραφή της Συμφωνίας των Πρεσπών, μετατρέπεται σε ζήτημα κυρίως εσωτερικής πολιτικής και πολιτικού ανταγωνισμού. Άλλωστε, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, τα λεγόμενα «εθνικά θέματα» ως ζητήματα που συνδέονται με τη διαχείριση της εθνικής ταυτότητας τροφοδοτούν διαχρονικά, από κοινού με τα οικονομικά ζητήματα, τον ανταγωνισμό στην εσωτερική πολιτική σκηνή (Ελληνας 2012). Έτσι, είναι πολύ συνηθισμένες στο δείγμα μας περιγραφές όπως αυτή από την οποία προέρχεται το παρακάτω απόσπασμα, που εστιάζει όχι στις διεθνείς διαστάσεις της Συμφωνίας των Πρεσπών, αλλά στη σχέση της με την πολιτική ζωή στο εσωτερικό της χώρας:

Αδιέξοδη αποδείχτηκε η πολύωρη συνεδρίαση του Πολιτικού Συμβουλίου του Κινήματος Αλλαγής το βράδυ της Τετάρτης για τη συμφωνία στο Σκοπιανό. (news247.gr, Ιούνιος 14 2018)

Στην ίδια λογική κινείται το απόσπασμα που ακολουθεί, όπου η διαπραγμάτευση της Συμφωνίας των Πρεσπών δεν εντάσσεται στο πλαίσιο των διεθνών εξελίξεων, αλλά αξιολογείται με όρους πολιτικού κόστους/εκλογικού κέρδους (Ελληνας 2012; Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010; Μαυροειδής 1999):

Παράγοντες του ΠΑΣΟΚ εκτιμούν ότι τώρα είναι η «χρυσή ευκαιρία να καβαλήσουμε τον ΣΥΡΙΖΑ», θεωρούν δηλαδή ότι η συμφωνία θα έχει μεγάλο εκλογικό κόστος για τον Α. Τσίπρα και οφέλη για τους ίδιους εάν δεν την υποστηρίξουν. Προσπερνούν την κριτική ότι θα ταυτιστούν με τη ΝΔ, αδιαφορούν για τη δυσφορία που θα προκαλέσουν στους κύκλους των ευρωσοσιαλιστών και πιστεύουν ότι μια αρνητική στάση στο Σκοπιανό θα τους βγει σε καλό στις κάλπες. (news247.gr, Ιούνιος 14 2018)

Ωστόσο, στο ερευνητικό μας δείγμα, πλάι στις περιγραφές που περιστέλλουν το διεθνή ορίζοντα των πολιτικών/διπλωματικών εξελίξεων, ταυτόχρονα, συναντάμε πολυάριθμα δημοσιεύματα που προσδίδουν στο εν λόγω ζήτημα διαστάσεις που υπερβαίνουν τα εθνικά σύνορα. Επομένως, τα δημοσιεύματα του δείγματός μας προβάλλουν τη σημασία της Συμφωνίας των Πρεσπών όχι μόνο για τις σχέσεις ανάμεσα στα δύο άμεσα εμπλεκόμενα κράτη, αλλά επίσης για τις ισορροπίες στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και τους συσχετισμούς δυνάμεων σε υπερεθνικούς οργανισμούς, όπως το ΝΑΤΟ, ο ΟΗΕ και η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ). Παρακάτω μεταφέρουμε αντιπροσωπευτικά παραδείγματα από τίτλους τέτοιων δημοσιευμάτων:

Βόρεια Μακεδονία: το γύρο του κόσμου κάνει η είδηση της συμφωνίας με τα Σκόπια (newsbomb.gr, Ιούνιος 12 2018)

Ράμα: Τα Βαλκάνια είναι σήμερα καλύτερο μέρος, Τσίπρα και Ζάεφ σας ευχαριστούμε (newsbeast.gr, Ιούνιος 13 2018)

Διθύραμβοι του ΝΑΤΟ για τη συμφωνία για ΠΓΔΜ (ThePressProject.gr, Ιούνιος 13 2018)

ΝΑΤΟ, ΕΕ και ΟΗΕ χαιρετίζουν τη συμφωνία Τσίπρα – Ζάεφ (ThePressProject.gr, Ιούνιος 13 2018)

Η αθόρυβη διπλωματία των Η.Π.Α. για το όνομα των Σκοπίων

Η ανάλυση από το Ινστιτούτο Brookings της Ουάσινγκτον για το «Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας» (newsbeast.gr, Ιούνιος 13 2018)

Στις αντίστοιχες δημοσιογραφικές περιγραφές του δείγματός μας, εκπρόσωποι υπερεθνικών οργανισμών (π.χ. NATO, ΕΕ, ΟΗΕ), της βαλκανικής γειτονιάς (π.χ. Βουλγαρία, Αλβανία, Τουρκία), καθώς και μεμονωμένων χωρών που είναι ισχυροί παίκτες στη διεθνή πολιτική σκηνή (λ.χ. Γερμανία και Η.Π.Α.), τοποθετούνται θετικά απέναντι στη Συμφωνία. Οι υποστηρικτές της εν λόγω πολιτικής/διπλωματικής ενέργειας διεθνώς εκπροσωπούνται στο ερευνητικό μας δείγμα ευρέως, μιλώντας για «ιστορικό βήμα», «ιστορικό επίτευγμα», «ιστορική συμφωνία» και «ιστορική στιγμή». Ενδεικτικά, παραπέμπουμε σε ένα απόσπασμα από τη συνέντευξη του Γενικού Γραμματέα του NATO Γενς Στόλτενμπεργκ³⁰, στην οποία αποτιμά τη σημασία της Συμφωνίας των Πρεσπών:

Αυτή είναι μια ιστορική συμφωνία, γιατί εδώ πρόκειται για μια διαφορά, μια διαφωνία δεκαετιών, που καθιστούσε αδύνατη την πρόοδο στην πορεία ένταξης στο NATO, στην ΕΕ, για την Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας. Το NATO έχει δηλώσει ξεκάθαρα ότι μόλις επιλυθεί το θέμα της ονομασίας, εμείς θα απευθύνουμε πρόσκληση ... Φυσικά πρέπει να δούμε τη συμφωνία να ολοκληρώνεται και να υλοποιείται, κάτι που σημαίνει ότι θα επικυρωθεί και ότι θα γίνουν οι απαραίτητες συνταγματικές αλλαγές. Έτσι, η θέση του NATO να προσκαλέσει τα Σκόπια για να γίνουν μέλος της Συμμαχίας εξαρτάται από την επίλυση του ζητήματος της ονομασίας και φυσικά από την ολοκλήρωση και πλήρη τήρηση των δεσμεύσεων της συμφωνίας. (newsbomb.gr, Ιούνιος 13 2018)

Η πλειοψηφία των ξένων αξιωματούχων εξαίρει την επίτευξη της Συμφωνίας ως αποτέλεσμα διμερούς προσπάθειας, όμως η τοποθέτηση τόσων φορέων πολιτικής εξουσίας εκτός Βόρειας Μακεδονίας και Ελλάδας για το υπό μελέτη ζήτημα και η σχεδόν ομόφωνα θετική αποτίμησή της, αποκαλύπτουν κατά τη γνώμη μας πως η Συμφωνία αναπαρίσταται στις δημοσιογραφικές περιγραφές του δείγματός μας ως ζήτημα με πολλές και σημαντικές διεθνείς διαστάσεις. Είναι χαρακτηριστικό το παρακάτω απόσπασμα από το δημοσίευμα με τίτλο «*Τη συμφωνία καλωσόρισαν με*

³⁰ Οι δηλώσεις του Γενικού Γραμματέα του NATO φιλοξενούνται στο σύνολο των ιστοσελίδων του δείγματός μας.

ανακοίνωσή τους τα κόμματα των Σοσιαλιστών, της Ευρωπαϊκής Αριστεράς (GUE) και των Πρασίνων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο:

Η Γκ. Τσίμερ σημειώνει ότι με τη συμφωνία «αποδεικνύεται πως η αμοιβαία κατανόηση και η φιλική συνύπαρξη, συνεργασία και ο ρεαλισμός νικούν τον εθνικισμό, την εθνική και πολιτική εχθρότητα». Τονίζει, επίσης, ότι «η συμφωνία μπορεί να ενισχύσει τις διμερείς σχέσεις και να ανοίξει νέους ορίζοντες συνεργασίας στα Βαλκάνια, να ενισχύσει τις συνέργειες σε όλα τα επίπεδα και να βελτιώσει τη σταθερότητα και την ευημερία για τον λαό της περιοχής». (news247.gr, Ιούνιος 13 2018)

Οι διεθνείς διαστάσεις της υπό μελέτη πολιτικής/διπλωματικής εξέλιξης, τις οποίες αναδεικνύει παραπάνω η Γερμανίδα Ευρωβουλευτής και εκπρόσωπος των Πρασίνων, συμπληρώνονται στο ακόλουθο απόσπασμα. Προέρχεται από μια περιγραφή που αναφέρεται στις πρώτες αντιδράσεις απέναντι στην επικείμενη υπογραφή της Συμφωνίας, όπως αυτές καταγράφονται σε μια πλειάδα διεθνών Μέσων (Deutsche Welle, Der Spiegel, Le Monde, France Soir, France 24, Independent, Guardian, BBC, El Pais, World Street Journal, Washington Post, Associated Press, ABC, USA Today):

Η συμφωνία, σύμφωνα με το περιοδικό Der Spiegel, προωθεί «τη σταθερότητα και την ασφάλεια στα Βαλκάνια» και μειώνει την επιρροή «τρίτων», ιδίως της Ρωσίας και της Τουρκίας. Επιπλέον, ενισχύει τον χάρτη πορείας που έχουν συμφωνήσει "οι προοδευτικές δυνάμεις" στην πΓΔΜ. (news247.gr, Ιούνιος 13 2018)

Την ανάδειξη της Συμφωνίας των Πρεσπών ως θέματος με διεθνές ενδιαφέρον δεν αναιρεί η προβολή των μη υποστηρικτικών προς αυτήν απόψεων που εκφράζονται από πολιτικές δυνάμεις και πολιτικά πρόσωπα εκτός των δύο άμεσα εμπλεκόμενων χωρών. Αντίθετα, η παρουσίαση των τοποθετήσεων αυτών αναδεικνύει τη σημασία της υπό εξέταση διπλωματικής και πολιτικής ενέργειας στο περιβάλλον των διεθνών σχέσεων. Για παράδειγμα, σε ένα από τα δημοσιεύματα του δείγματός μας, σχολιάζεται η σιγή που τηρεί το Ευρωπαϊκό Λαϊκό Κόμμα ως απόρροια της πολιτικής – ιδεολογικής του συγγένειας με το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης στην

Ελλάδα, καθώς και των πολιτικών συσχετισμών με άλλες πολιτικές δυνάμεις στον ευρωπαϊκό χώρο, όπως για παράδειγμα του Ούγγρου Πρωθυπουργού Βικτόρ Ορμπάν, «...ο οποίος ανοιχτά είχε αποπειραθεί να παρέμβει στο θέμα, υποστηρίζοντας την σκοπιανή αντιπολίτευση του Γκρουέφσκι» (news247.gr, Ιούνιος 13 2018):

Το Ευρωπαϊκό Λαϊκό Κόμμα, το κόμμα του Προέδρου Γιούνκερ και του Προέδρου Τουσκ, αλλά και του Ούγγρου Πρωθυπουργού Βικτόρ Ορμπάν, είναι η μόνη πολιτική δύναμη στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο που δεν έχει εκδώσει ανακοίνωση για την συμφωνία Τσίπρα-Ζάεφ για το ονοματολογικό. (news247.gr, Ιούνιος 13 2018)

Στην ενότητα 4.4 επιχειρήσαμε να εξετάσουμε τα νοήματα, τις αντιλήψεις και τις ιδέες που συγκροτούν την υπογραφή της Συμφωνίας των Πρεσπών ως πολιτικό/διπλωματικό γεγονός. Επιχειρήσαμε επίσης να εντοπίσουμε τις επιμέρους θεματικές που προβάλλονται στις δημοσιογραφικές περιγραφές του δείγματός μας σε σχέση με την υπό εξέταση Συμφωνία. Από την έρευνά μας προκύπτει ότι η εν λόγω υπόθεση αφενός προσεγγίζεται με όρους πολιτικού κόστους/εκλογικού κέρδους στο πλαίσιο των έντονων εσωκομματικών ή/και διακομματικών συγκρούσεων στο εσωτερικό πολιτικό πεδίο. Αφετέρου, η ίδια υπόθεση εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο των διεθνών σχέσεων. Συνεπώς, η υπογραφή της Συμφωνίας των Πρεσπών αναπαρίσταται στις ειδησεογραφικές ιστοσελίδες του ερευνητικού μας δείγματος ως μεγάλης βαρύτητας ζήτημα τόσο για την πολιτική ζωή στο εσωτερικό της Ελλάδας, όσο και για τη διεθνή πολιτική. Φαίνεται επομένως ότι, παράλληλα με την εσωστρέφεια που χαρακτηρίζει διαχρονικά τα ελληνικά Μέσα στην κάλυψη της εξωτερικής πολιτικής και τη συναντάμε στην περίπτωση της Συμφωνίας των Πρεσπών, καταγράφεται σύμφωνα με τα ευρήματα της δικής μας έρευνας, όπως επίσης και του Δημητριάδη (2018), η τάση να αναδεικνύονται στις σχετικές δημοσιογραφικές περιγραφές οι διεθνείς διαστάσεις του υπό εξέταση ζητήματος. Ενδεχομένως, η εν λόγω τάση να οφείλεται στη συνειδητοποίηση από τα Μέσα ότι τα ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής και των διεθνών σχέσεων ευρύτερα δεν είναι υποθέσεις διμερείς, αλλά υποθέσεις οι οποίες είναι περισσότερο σύνθετες και αφορούν με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, περισσότερα από δύο μέρη, ιδιαίτερα στο σύγχρονο ολοένα αλληλοεξαρτώμενο κόσμο. Ενδεχομένως, τέλος αλλά εξίσου σημαντικό, η τάση αυτή να συνδέεται με μια

ρεαλιστική προσέγγιση από τα Μέσα προς την επικαιρότητα, όταν οι φορείς της πολιτικής εξουσίας έχουν διατυπώσει συγκεκριμένο και αμετάκλητο στόχο και πορεύονται προς την υλοποίησή του με συγκεκριμένες πολιτικές και διπλωματικές ενέργειες (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010).

Κεφάλαιο 5^ο: Συμπεράσματα

Στην παρούσα προσπάθεια, που οδεύει προς την ολοκλήρωσή της, επιχειρήσαμε να εξετάσουμε, υπό το θεωρητικό πρίσμα του εθνικισμού, την κάλυψη στις ειδησεογραφικές ιστοσελίδες ενός επίμαχου ζητήματος της εξωτερικής πολιτικής, με βαρύνουσα πολιτική και συμβολική σημασία, της υπογραφής της Συμφωνίας των Πρεσπών. Σύμφωνα με την ανάλυση που προηγήθηκε, η προσέγγιση του εν λόγω ζητήματος από τις ειδησεογραφικές περιγραφές του ερευνητικού μας δείγματος παραμένει εθνοκεντρική και εθνικιστική, αν και με κάποιες διαφοροποιήσεις κυρίως σε σχέση με την εποχή της έξαρσης του εθνικισμού κατά το διάστημα 1991-1993. Στην έρευνά μας καταγράφεται η αποκλιμάκωση της αντιπαράθεσης μεταξύ Ελλάδας και Δημοκρατίας της Βόρειας Μακεδονίας και ο μετριασμός της αποδοχής της εθνικιστικής προκατάληψης, όχι όμως και η εξάλειψη της τελευταίας. Η τάση αυτή δεν εμφανίζεται για πρώτη φορά, καθώς παρατηρείται ήδη από το 1995 (Δεμερτζής και Αρμενάκης 1998), ενώ τη συναντάμε εκ νέου το 2008³¹ (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010) και το 2018 στην κάλυψη της Συμφωνίας από την Τηλεόραση (Δημητριάδης 2018).

Ο εθνικισμός επομένως παραμένει σταθερά παρών και μάλιστα στην πολιτιστική του εκδοχή (Βανδώρος 2015; Δεμερτζής 1996) κατά την κάλυψη της Συμφωνίας των Πρεσπών. Ωστόσο, στην έρευνά μας καταγράφονται κάποιες μετατοπίσεις σε σχέση με την αναπαράσταση προγενέστερων σταδίων εξέλιξης του Μακεδονικού ζητήματος, «κομμάτι» του οποίου αποτελεί η εν λόγω Συμφωνία. Μία πρώτη μετατόπιση συνδέεται, όπως είδαμε, με τη μετάβαση από την οπτική των εθνικών θεμάτων στην οπτική του εθνικού συμφέροντος. Μια δεύτερη μετατόπιση που εντόπισε η έρευνά μας αφορά στη συγκρότηση της υπό συζήτηση πολιτικής/διπλωματικής υπόθεσης από τα Μέσα όχι αποκλειστικά με όρους εσωστρέφειας, όπως συνέβαινε παλιότερα, αλλά επίσης ως ζητήματος με διεθνείς διαστάσεις. Επιπρόσθετα, ο «εθνικός εαυτός» φαίνεται πως εξακολουθεί να προσδιορίζεται στη βάση των συγκροτητικών στοιχείων του πολιτιστικού εθνικισμού,

³¹ Η αποκλιμάκωση της αντιπαράθεσης ανάμεσα στις δύο χώρες, η οποία καταγράφεται στη σχετική έρευνα (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010), αφορά στην κάλυψη του Μακεδονικού ζητήματος το 2008 σε σχέση με το χρονικό διάστημα 1991-1993. Ωστόσο, σε σχέση με την κάλυψη του Κυπριακού ζητήματος και των ελληνοτουρκικών σχέσεων, η κάλυψη του Μακεδονικού εξακολουθεί να συντελείται στα Μέσα υπό την κυριαρχία της εθνικιστικής λογικής.

δηλαδή της γλώσσας, του ένδοξου ιστορικού παρελθόντος και της παράδοσης, ωστόσο, στο λόγο των δημοσιογραφικών περιγραφών που αναφέρονται στην πολιτική ηγεσία και των δύο χωρών, η συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας συνδέεται με την ιδιότητα του πολίτη, την ηθική της ευθύνης, τον προσανατολισμό στο παρόν και το μέλλον, στοιχεία που συνάδουν με τον πολιτικό εθνικισμό. Επίσης, η κυριαρχία της αντιπαράθεσης με τον «Άλλον», που ίσχυε στο λόγο των Μέσων σε προγενέστερα στάδια κάλυψης του Μακεδονικού ζητήματος, φαίνεται πως αποδυναμώνεται, σύμφωνα με τα ερευνητικά μας ευρήματα, καθώς η διαπραγμάτευση της Συμφωνίας των Πρεσπών στο δημόσιο λόγο δεν δίνει πλέον το έναυσμα για μία γενικευμένη κρίση εθνικής ταυτότητας και οι σχέσεις ανάμεσα στις δύο χώρες πλαισιώνονται με όρους προσέγγισης, αμοιβαιότητας και ισοτιμίας. Συνολικά, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως καταγράφεται μία μετατόπιση από τον πολιτιστικό προς τον πολιτικό εθνικισμό, ωστόσο δεν είναι ασφαλές να μιλάμε για μια βαθιά και γενικευμένη αλλαγή νοοτροπίας στα Μέσα, αλλά για μία τάση που χωρίς αμφιβολία χρήζει περαιτέρω έρευνας. Η συνύπαρξη των δύο μορφών του εθνικισμού ενδεχομένως να ερμηνεύεται ως στάση αναμονής από τα Μέσα ή, μάλλον, ως ένδειξη ρεαλισμού εκ μέρους τους σε μια πολιτική συγκυρία στην οποία φαίνεται ότι το Μακεδονικό βαίνει προς τη λύση του. Η υπογραφή της Συμφωνίας των Πρεσπών, παρά τις εντάσεις που προκάλεσε εκατέρωθεν, συνιστά πράξη προσέγγισης ανάμεσα στις δύο χώρες, τουλάχιστον σε επίπεδο πολιτικής ηγεσίας, με απώτερο στόχο τη συνεργασία σε ζητήματα πολιτικής, οικονομίας, πολιτισμού, επιστήμης και έρευνας, εκπαίδευσης, αθλητισμού, τεχνολογίας, άμυνας κτλ. Πιθανολογούμε ότι τα Μέσα αντιλαμβάνονται πως οι σχέσεις Βόρειας Μακεδονίας – Ελλάδας δεν είναι πια το προνομιακό πεδίο εκδήλωσης της εθνικιστικής ιδεολογίας, τουλάχιστον στο βαθμό και στην έκταση που αυτό συνέβαινε στο παρελθόν ή συμβαίνει τον τελευταίο καιρό με άλλα επίμαχα ζητήματα, όπως είναι για παράδειγμα το ζήτημα των προσφυγικών και μεταναστευτικών ροών.

Όσο για τη συμβολή του διαδικτύου ως νέου Μέσου στις παραπάνω μετατοπίσεις και την υπέρβαση της κυρίαρχης λογικής που διέπει τα παλιά Μέσα στην κάλυψη της εξωτερικής πολιτικής (Cιγγαν κ.ά. 2013), δε φαίνεται πως υπάρχει θετική συσχέτιση. Το ζήτημα χρήζει βέβαια ερευνών με μεγαλύτερο εύρος και βάθος, π.χ. με μεγαλύτερο δείγμα, που θα εκτείνεται σε μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα ή με έρευνες που θα περιλαμβάνουν συγκρίσεις μεταξύ διαφορετικών ειδών διαδικτυακού

λόγου, προκειμένου να διαπιστωθεί αν το διαδίκτυο, ως νέο Μέσο, έχει συμβάλει στην υπέρβαση των αδυναμιών της δημοσιογραφίας στα παλιά Μέσα σε σχέση με την αναπαράσταση της εξωτερικής πολιτικής και των διεθνών σχέσεων. Εκτός τούτου, έχει επίσης ενδιαφέρον, κατά τη γνώμη μας, μια συγκριτική έρευνα για τον τρόπο κάλυψης των σχέσεων Ελλάδας και Βόρειας Μακεδονίας στα Μέσα της γειτονικής χώρας διαχρονικά, στην περίπτωση βέβαια που δεν έχει γίνει κάτι τέτοιο ως τώρα.

Το ζήτημα της κάλυψης των διεθνών σχέσεων εν γένει και των ζητημάτων της εξωτερικής πολιτικής ειδικότερα αποκτά ιδιαίτερη σημασία σε έναν όλο και περισσότερο αλληλοεξαρτώμενο κόσμο, εντός του οποίου φαίνεται πως οι εθνικοί διαχωρισμοί σχετικοποιούνται, σε κάποιο βαθμό τουλάχιστο. Εάν τα Μέσα παρέχουν περιορισμένη ή μονόπλευρη ενημέρωση για τις διεθνείς εξελίξεις, το αποτέλεσμα είναι οι πολίτες να μη διαθέτουν επαρκείς κι αξιόπιστες πληροφορίες σχετικά με τη λήψη αποφάσεων από τους πολιτικά υπεύθυνους. Το κενό αυτό αντανακλάται στις γνώσεις των πολιτών για τις τρέχουσες διεθνείς εξελίξεις. Η έρευνα των Aalberg κ.ά. (2013) κατέγραψε τη θετική συσχέτιση ανάμεσα αφενός στην παροχή σοβαρών ειδήσεων για ένα θέμα από τα Μέσα μίας χώρας και αφετέρου την ενημέρωση των πολιτών της σε συναφή ζητήματα. Επομένως, τα Μέσα, παλιά και νέα, είναι δυνατό να αντιστέκονται στην υποτιθέμενη γενικευμένη ζήτηση από το κοινό για «ελαφρά» ενημέρωση και αντ' αυτού να παρέχουν αξιόπιστη και σφαιρική ενημέρωση. Στην τελευταία περίπτωση, το αποτέλεσμα θα είναι οι πολίτες να ενημερώνονται, πρώτο, για τα πραγματικά προβλήματα και τις προκλήσεις που θέτουν οι διεθνείς εξελίξεις (όπως είναι, για παράδειγμα, η αντιμετώπιση της υγειονομικής κρίσης που βρίσκεται σε εξέλιξη το διάστημα που γράφεται το παρόν κείμενο, η διαχείριση των προσφυγικών/μεταναστευτικών ροών, της κλιματικής αλλαγής, των κοινωνικών ανισοτήτων) και, δεύτερο, για τα περιθώρια αποτελεσματικής διαχείρισής τους στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου (Πλειός και Φραγκονικολόπουλος 2010: 99).

Όσο για το διαδίκτυο ειδικότερα, που βρίσκεται ανάμεσα στις συμπληγάδες της εμπορικής εκμετάλλευσης, του πολιτικού και του οικονομικού ελέγχου (Snowden 2019; Σμυρναίος 2018; Ρήγου 2014) και της εκμετάλλευσης των προσωπικών δεδομένων των χρηστών (Δεμερτζής, Μανδενάκη και Τσέκερης 2020), τάσεις που φαίνεται πως έχουν κυριαρχήσει εις βάρος της πολιτικής ενδυνάμωσης (Fenton 2010), θα μπορούσε να προσανατολιστεί προς τη σύναψη και την ενδυνάμωση

εκείνων των κοινωνικών σχέσεων που δε θεμελιώνονται σε «αρχέγονους βιολογικούς δεσμούς», σε «ιστορικά απαράλλαχτα γνωρίσματα», σε διαιρέσεις και διακρίσεις με κριτήρια αποκλειστικά εθνικά, ούτε απευθύνονται μονομερώς σε εθνικά «ομοιομορφες» κοινωνικές ομάδες. Αντίθετα, θα μπορούσε να ενδυναμώσει δεσμούς μεταξύ των χρηστών του που ενώνουν με βάση οριζόντιες ταυτίσεις, τέτοιες δηλαδή που λαμβάνουν υπόψη π.χ. την επαγγελματική ιδιότητα, ένα κοινό στόχο, ένα κοινό πλαίσιο δράσης. Παρά τους περιορισμούς που σχετίζονται με τη χρήση του διαδικτύου (π.χ. λόγω οικονομικών ανισοτήτων και διαφορετικών πολιτιστικών προτύπων), τον πολιτικό έλεγχο και την οικονομική εκμετάλλευση, το νέο Μέσο θα μπορούσε να αποτελέσει ένα βοηθητικό μέσο για κοσμοπολιτισμό χωρίς κάθετους διαχωρισμούς, στο βαθμό που αποτελεί ένα ευρέως διαδεδομένο εργαλείο για ενημέρωση και ψυχαγωγία σε κάποιες κοινωνίες τουλάχιστον. Όπως επισημαίνουν οι Meyer και Hinchman (2008: 209), μια νέα κουλτούρα δημοκρατικής υπευθυνότητας μπορεί να ενισχύσει τα υψηλά πρότυπα δημοσιογραφικής ακεραιότητας στα Μέσα, με αποτέλεσμα για το ζήτημα που εξετάζουμε εδώ, πρώτο, η δημοσιογραφική κάλυψη να αποδεσμευτεί από την αναπαραγωγή επιστημονικά αυθαίρετων αντιλήψεων, ανιστορικών απόψεων και εθνικιστικών ερμηνευτικών σχημάτων και να «στρατευτεί» στην κατανόηση και την ορθολογική μελέτη της κοινωνικής πραγματικότητας όπως αυτή διαμορφώνεται στο εδώ και τώρα. Τέλος, αλλά εξίσου σημαντικό, η κάλυψη της εξωτερικής πολιτικής από τα Μέσα θα μπορούσε να μην εξαντλείται στις σχέσεις της οικείας χώρας με τη γεωγραφική γειτονιά της, αλλά να περιλαμβάνει εξίσου τις σύγχρονες θεματικές των διεθνών σχέσεων, συμβάλλοντας έτσι στην κατανόηση της πολυπλοκότητας και των σχέσεων αλληλεξάρτησης στο σύγχρονο κόσμο.

ΠΗΓΕΣ

Α) ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ & ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

Aalberg, T., Papathanassopoulos, S., Soroka, S., Curran, J., Hayashi, K., Iyengar, S., Jones, P.K., Mazzoleni, G., Rojas, H., Rowe, D. και Tiffen, R. 2013. International TV news, foreign affairs interest and public knowledge. A comparative study of foreign news coverage and public opinion in 11 countries. *Journalism Studies*, 14(3), σσ.387-406.

Althusser, L. 1977. *Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Anderson, B. 1997. *Φαντασιακές Κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*. Αθήνα: Νεφέλη.

Bajomi-Lázár, P. (επιμ.). 2017. *Media in Third-Wave Democracies. Southern and Central/Eastern Europe in a Comparative Perspective*. Budapest: L' Harmattan.

Bennett, L. 1999. *Ειδήσεις. Η πολιτική των ψευδαισθήσεων*. Αθήνα: Δρομέας.

Bennett, L. 1994. The News about Foreign Policy. Στο: Bennett, L. και Paletz, D. (επιμ.). *Taken by Storm: The Media, Public Opinion, and Foreign Policy in the Gulf War*. Chicago: University of Chicago Press.

Bennett, L. και Paletz, D. (επιμ.). 1994. *Taken by Storm: The Media, Public Opinion, and Foreign Policy in the Gulf War*. Chicago: University of Chicago Press.

Bennett, L. 1990. Toward a Theory of Press-State Relations in the United States. *Journal of Communication*, 40(2), σσ.103-127.

Burr, V. 2006. *An introduction to social constructionism*. London: Routledge.

Curran, J. και Hesmondhalgh, D. (επιμ.). 2019. *Media and Society*. London: Bloomsbury Publishing.

Curran, J., Coen, S., Aalberg, T., Hayashi, K., Jones, P.K., Splendore, S., Papathanassopoulos, S., Rowe, D. και Tiffen, R. 2013. Internet revolution revisited: a comparative study of online news. *Media, Culture & Society*, 35(7), σσ.880-897.

Curran, J. και Gurevitch, M. (επιμ.). 2007. *MME και κοινωνία*. Αθήνα: Πατάκης.

Demertzis, N., Papathanasopoulos, S. και Armenakis, A. 1999. Media and nationalism. The Macedonian question. *The International Journal of Press/Politics*, 4(3), σσ.26-50.

Deuze, M. 2011. Δημοσιογραφία και διαδίκτυο. Στο: Παπαθανασόπουλος: (επιμ.). *Τα μέσα επικοινωνίας στον 21^ο αιώνα*. Αθήνα: Καστανιώτης, σσ.284-312.

Fairclough, N. 1995. *Critical discourse analysis: the critical study of language*. London, New York: Longman.

Fenton, N. (επιμ.). 2010. *New media, old news: journalism & democracy in the digital age*. London: SAGE Publications Ltd.

Fiske, J. 2007. Μεταμοντερνισμός και Τηλεόραση. Στο: Curran, J. και Gurevitch, M. (επιμ.). *MME και κοινωνία*. Αθήνα: Πατάκης.

Galasinska, A. και Galasinski, D. 2003. Discursive Strategies for coping with sensitive topics of the Other. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29(5), σσ.849-863.

Gellner, E. 1992. *Έθνη και εθνικισμός*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Gerbner, G. 1998. Η «κατασκευή» της πραγματικότητας και τα MME. Στο: Παναγιωτοπούλου, Ρ., Ρηγοπούλου, Π., Ρήγου, Μ. και Νοτάρης, Σ. (επιμ.). *Η «κατασκευή» της πραγματικότητας και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ.425 – 432.

Gilboa, E. 2005a. Global television news and foreign policy: debating the CNN effect. *International Studies Perspectives*, 6, σσ.325 – 341.

Gilboa, E. 2005b. The CNN effect: the search for communication theory of international relations. *Political Communication*, 22, σσ.27 – 44.

Gilboa, E. 2004. *Media Intervention in International Conflict: A Framework for Analysis*. Paper presented to the Annual Conference of the International Communication Association. New York: 2005.

Gilboa, E. 2002. Global communication and foreign policy. *Journal of Communication*, December, σσ.731 – 748.

Guest, G., MacQueen, K.M. και Namey, E.E. 2012. *Applied Thematic Analysis*. London: Sage.

Gunter, B. 2003. *News and the Net*. London, New Jersey: Lawrence Erlbaum.

Hallin, D. και Mancini, P. 2004. *Comparing media systems: three models of media and politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Herman, E. και Chomsky, N. 1988. *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*. New York: Pantheon.

Heywood, A. 2007. *Πολιτικές Ιδεολογίες*. Αθήνα: Επίκεντρο.

Hobsbawm, E.J. 1990. *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*. Αθήνα: Καρδαμίτσα.

Hoge, J. 1997. Foreign news: who gives a damn? *Columbia Journalism Review*, 36, σσ.48-52.

Larson, J. F. 1992. The media and foreign policy. *Journal of Communication*, 42, σσ.59-161.

Livingston, S. και Bennett, L. 2003. Gatekeeping, Indexing, and Live-Event News: Is Technology Altering the Construction of News? *Political Communication*, 20(4), σσ.363-380.

Luhmann, N. 2003. *Η πραγματικότητα των μέσων μαζικής επικοινωνίας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

McLuhan, M. 1990. *Media: οι προεκτάσεις του ανθρώπου*. Αθήνα: Κάλβος.

Mazzoleni, G. και Schulz, W. 1999. "Mediatization" of Politics: A Challenge for Democracy? *Political Communication*, 16(3), σσ.247-261.

McNair, B. 2003. *Εισαγωγή στην Πολιτική Επικοινωνία*. Αθήνα: Κατάρτι.

Meyer, T. και Hinchman, L. 2008. *Από τη Δημοκρατία των κομμάτων στη Δημοκρατία των ΜΜΕ*. Αθήνα: Πολύτροπον.

Papathanassopoulos, S. 2017. Greece: A Continuous Interplay between Media and Politicians. Στο: Bajomi-Lázár, P. (επιμ.). *Media in Third-Wave Democracies. Southern and Central/Eastern Europe in a Comparative Perspective*. Budapest: L' Harmattan, σσ.75-89.

Paterson, C. και Sreberny, A. (επιμ.). 2015. *Διεθνείς ειδήσεις στον 21^ο αιώνα*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Paterson, C. 2007. International news on the internet: Why more is less. *International Journal of Communication Ethics*, 4(1-2), σσ.57-66.

Pleios, G. και Frangonikolopoulos, C. 2013. Foreign Policy and the Greek Media: The 'Daily National Issue'. *Media dialogues. Journal for research of the media and society*, 6(1), σσ.9-29.

Qiu, J. L. 2019. The global Internet. Στο: Curran, J. και Hesmondhalgh, D. (επιμ.). 2019. *Media and Society*. London: Bloomsbury Publishing, σσ.3-20.

Redden, J. και Witschge, T. 2010. A new news order? Online news content examined. Στο: Fenton, N. (επιμ.). *New media, old news: journalism & democracy in the digital age*. London: SAGE Publications Ltd, σσ.171-186.

Robinson, P. 2001. Operation Restore Hope and the Illusion of a News Media Driven Intervention. *Political Studies*, 49, σσ.941-956.

Robinson, P. 2000. The Policy-Media Interaction Model: Measuring Media Power during Humanitarian Crisis. *Journal of Peace Research*, 37(5), σσ.613-633.

Robinson, P. 1999. The CNN effect: can the news media drive foreign policy? *Review of International Studies*, 25, σσ.301-309.

Shanahan, J. και Morgan, M. 2006. *Η τηλεόραση, η πραγματικότητα και το κοινό*. Αθήνα: Πολύτροπον.

Snowden, E. 2019. *Το μεγάλο φακέλωμα*. Αθήνα: Ψυχογιός.

Strömbäck, J. και Esser, F. 2014. Mediatization of Politics: Theoretical and Empirical Perspectives. *Journalism Studies*, 15(3), σσ.243-255.

Strömbäck, J. 2008. Four Phases of Mediatization: An Analysis of the Mediatization of Politics. *The International Journal of Press/Politics*, 13(3), σσ.228-246.

Taylor, P. 2004. *Πόλεμος και διεθνείς σχέσεις στην εποχή της πληροφορίας*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Thussu, D.K. 2003. Live TV and bloodless deaths. War, infotainment and 24/7 news. Στο: Thussu, D.K. και Freedman, D. (επιμ.). *The media war*. London: Sage, σσ.117-132.

Thussu, D.K. και Freedman, D. (επιμ.). 2003. *The media war*. London: Sage.

Tiliç, D.L. 2000. *Η δημοσιογραφία στην Ελλάδα και στην Τουρκία. «Ντρέπομαι αλλά είμαι δημοσιογράφος»*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Triandafyllidou, A., Calloni, M. και Mikrakis, A. 1997. New Greek Nationalism. [on line] *Sociological Research Online*, 2(1). Διαθέσιμο στο <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.5153/sro.44> (Ανάκτηση Ιούνιος 29 2020).

Tsaliki, L. 1995. The Media and the Construction of an ‘Imagined Community’: The Role of Media Events on Greek Television. *European Journal of Communication*, 10(3), σσ.345-370.

Zaller, J. και Chiu, D. 1996. Government’s little helper: U.S. press coverage of foreign policy crises, 1945-1991. *Political Communication*, 13, σσ.385-405.

Zeri, P., Tsekeris, C. και Tsekeris, T. 2018. Investigating the Macedonia Naming Dispute in the Twitter Era: Implications for the Greek Identity Crisis. *GreeSE Paper* No.127, Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe.

Αθανασιάδης, Χ. 2015. *Τα αποσυρθέντα βιβλία. Έθνος και σχολική Ιστορία στην Ελλάδα, 1858-2008*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Αρμενάκης, Α., Γκοτσόπουλος, Ν., Δεμερτζής, Ν., Παναγιωτοπούλου, Ρ. και Χαραλάμπης, Δ. 1996. Ο εθνικισμός στον ελληνικό Τύπο: το Μακεδονικό ζήτημα κατά την περίοδο Δεκεμβρίου 1991-Απριλίου 1993. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 89-90, σσ. 88-231.

Αχειμάστος, Μ. και Κομνηνού, Μ. 1998. Η μορφολογία της ημερήσιας διάταξης των ειδήσεων: Τύπος και Τηλεόραση στην Ελλάδα. Στο: Παναγιωτοπούλου, Ρ., Ρηγοπούλου, Π., Ρήγου, Μ. και Νοτάρης, Σ. (επιμ.). *Η «κατασκευή» της πραγματικότητας και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 403-417.

Γαζή, Έ. 2011. *«Πατρίς, Θρησκεία, Οικογένεια»: Ιστορία ενός συνθήματος (1880-1930)*. Αθήνα: Πόλις.

Γληνός, Δ. και Κουγέας, Σ. 2020. *Ο Εθνικισμός στα σχολικά εγχειρίδια. Τα ελληνικά σχολικά βιβλία κατά και μετά το Μεγάλο Πόλεμο*. Αθήνα: Τόπος.

Γώγου, Α. και Καλεράντε, Ε. 2019. Ακροδεξιά πολιτική έκφραση στο σχολικό περιβάλλον: πολιτικά διαδραστικά παίγνια στο μικρόκοσμο της καθημερινής διάδρασης. Στο: Καραγιάννης, Γ. και Κανελλόπουλος, Κ. (επιμ.). *Από τη Μεταπολίτευση στην κρίση. Όψεις και προοπτικές της 7^ς Ελληνικής Δημοκρατίας*. Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης, σσ. 121-135.

Δεμερτζής, Ν. 2007. Πρόλογος. Στο: Κοντοχρήστου, Μ. (επιμ.). *Ταυτότητα και ΜΜΕ στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Δεμερτζής, Ν. 2002. *Πολιτική επικοινωνία. Διακινδύνευση, δημοσιότητα, διαδίκτυο*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Δεμερτζής, Ν. και Αρμενάκης, Α. 1998. Εθνική ταυτότητα και εθνικά ζητήματα στα ΜΜΕ. Η περίπτωση της ενδιάμεσης συμφωνίας μεταξύ Ελλάδας και ΠΓΔΜ στον Τύπο. *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 23, σσ. 115-138.

Δεμερτζής, Ν. 1996. *Ο λόγος του εθνικισμού. Αμφίσημο σημασιολογικό πεδίο και διεθνείς τάσεις*. Αθήνα: Σάκκουλας.

Δημητριάδης: 2018. *Η κάλυψη της υπογραφής της Συμφωνίας των Πρεσπών από τα δελτία ειδήσεων στην Ελληνική Τηλεόραση*. Αδημοσίευτη διπλωματική εργασία. Αθήνα: Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης.

Δοξιάδης, Κ. 1995. *Εθνικισμός, Ιδεολογία και Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης*. Αθήνα: Πλέθρον.

Έλληνας, Α. 2012. *Τα Μέσα Ενημέρωσης και η Άκρα Δεξιά στη Δυτική Ευρώπη. Παίζοντας το χαρτί του Εθνικισμού*. Αθήνα: Επίκεντρο.

Ηρακλείδης, Α. 2001. *Η Ελλάδα και ο «Εξ Ανατολών Κίνδυνος»*. Αθήνα: Πόλις.

Ιωακειμίδης, Π. 2007. *Η θέση της Ελλάδας στο διεθνές, ευρωπαϊκό και περιφερειακό σύστημα: Ιστορικές εννοιολογήσεις και σύγχρονη πραγματικότητα*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Καραγιάννης, Γ. και Κανελλόπουλος, Κ. (επιμ). 2019. *Από τη Μεταπολίτευση στην κρίση. Όψεις και προοπτικές της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας*. Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης.

Καρπόζηλος, Κ. και Χριστόπουλος, Δ. 2018. *10+1 ερωτήσεις και απαντήσεις για το Μακεδονικό*. Αθήνα: Πόλις.

Κοντοχρήστου, Μ. (επιμ.). 2007. *Ταυτότητα και ΜΜΕ στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Μαδιανού, Μ. 2008. *Έθνος, ταυτότητες και Τηλεόραση στη σύγχρονη Ελλάδα. Μελέτη πάνω στη θεωρία της διαμεσολάβησης*. Αθήνα: Πατάκης.

Μαυροειδής, Κ. 1999. Κοινή Γνώμη και Εξωτερική Πολιτική: Η περίπτωση του Μακεδονικού Ζητήματος στη δεκαετία του 1990. *Αγορά Χωρίς Σύνορα*, 5(1), σσ. 54-72.

Μητρόπουλος, Δ. 2003. Εξωτερική Πολιτική και Ελληνικά Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης: Υποταγή, χειραφέτηση και απάθεια. Στο: Τσάκωνας, Π. (επιμ.). *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, Τόμος Α'. Αθήνα: Ι. Σιδέρης, σσ. 275–295.

Παναγιωτίδης, Κ. και Βέγλης, Α. 2015. Η εξέλιξη της δημοσιογραφίας: από τα ιστολόγια στην κοινωνική δικτύωση και στο σημασιολογικό ιστό. *Ζητήματα Επικοινωνίας*, 20-21, σσ. 149-168.

Παναγιωτοπούλου, Ρ. 1998. Ο Τύπος και το Μακεδονικό ζήτημα: ενημέρωση και επιδράσεις. Στο: Παναγιωτοπούλου, Ρ., Ρηγοπούλου, Π., Ρήγου, Μ. και Νοτάρης, Σ.

(επιμ.). *Η «κατασκευή» της πραγματικότητας και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 490 - 502.

Παναγιωτοπούλου, Ρ., Ρηγοπούλου, Π., Ρήγου, Μ. και Νοτάρης, Σ. (επιμ.). 1998. *Η «κατασκευή» της πραγματικότητας και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Παναγιωτοπούλου, Ρ. 1996. Κατασκευή εθνοκεντρικών στερεότυπων από τον τύπο στο παράδειγμα του Μακεδονικού ζητήματος. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 89-90, σσ. 232-274.

Παπαθανασόπουλος, Σ. 2011. Τα νέα μέσα επικοινωνίας στην Ευρώπη. Στο: Παπαθανασόπουλος, Σ. (επιμ.). *Τα Μέσα Επικοινωνίας 21^ο αιώνα*. Αθήνα: Καστανιώτης, σσ. 95-141.

Παπαθανασόπουλος, Σ. (επιμ.). 2011. *Τα Μέσα Επικοινωνίας 21^ο αιώνα*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Πλειός, Γ. 2013. Τα ΜΜΕ απέναντι στην κρίση: έντονη υιοθέτηση της λογικής των ελίτ. Στο: Πλειός, Γ. (επιμ.). *Η κρίση και τα ΜΜΕ*. Αθήνα: Παπαζήσης, σσ. 87-134.

Πλειός, Γ. (επιμ.). 2013. *Η κρίση και τα ΜΜΕ*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Πλειός, Γ. 2011. *Η κοινωνία της ενημέρωσης. Ειδήσεις και νεωτερικότητα*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Πλειός, Γ. και Φραγκονικολόπουλος, Χ. 2010. *Τα «εθνικά θέματα» στη δίνη των ΜΜΕ. Το Μακεδονικό, οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις και το Κυπριακό στην Τηλεόραση και τον Τύπο*. Αθήνα: Σιδέρης.

Πλειός, Γ. 2005. Η κοινωνική έλευση του ραδιοφώνου: συρρίκνωση της ανοιχτής κοινωνίας και πολιτιστικός εθνικισμός. *Ζητήματα επικοινωνίας*, 2, σσ. 66-82.

Πλειός, Γ. 2001. *Ο λόγος της εικόνας. Ιδεολογία και πολιτική*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Πουλακιδάκος, Σ. 2013. *Η προπαγάνδα ως θεμελιώδες συστατικό του δημόσιου λόγου: Η παρουσίαση του «μνημονίου» από τα ελληνικά ΜΜΕ*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ.

Ρήγου, Μ. 2014. *Από την ψηφιακή επανάσταση στην ψηφιακή επιτήρηση. Νέα μέσα, δημοσιότητα και πολιτική*. Αθήνα: Σιδέρης.

Σακελλαρίου, Α. 2014. Η Εκκλησία της Ελλάδος. Στο: Χριστόπουλος, Δ. (επιμ.). 2014. *Το βαθύ κράτος στη σημερινή Ελλάδα και η Ακροδεξιά. Αστυνομία, Δικαιοσύνη, Στρατός, Εκκλησία*. Αθήνα: Νήσος, σσ. 279-318.

Σιαπέρα, Ε. και Δημητρακοπούλου, Δ. 2012. Διαδίκτυο και δημοσιογραφία: παραδοσιακές και εναλλακτικές μορφές. *Ζητήματα Επικοινωνίας*, τ. 14-15, σσ. 30-46.

Σκουλαρίκη, Α. 2007. Ο δημόσιος λόγος για το έθνος με αφορμή το Μακεδονικό (1991-1995): πλαίσιο, αναπαραστάσεις και ΜΜΕ. Στο: Κοντοχρήστου, Μ. (επιμ.). *Ταυτότητα και ΜΜΕ στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Παπαζήσης, σσ. 61-103.

Σμυρναίος, Ν. 2018. *Το ολιγοπώλιο του διαδικτύου*. Αθήνα: Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις.

Τερζής, Γ. 2007. Δόμηση αντιθετικών ταυτοτήτων. Η περίπτωση του ελληνικού Τύπου. Στο: Κοντοχρήστου, Μ. (επιμ.). *Ταυτότητα και ΜΜΕ στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Παπαζήσης, σσ. 39-60.

Τζιαμπίρης, Α. 2003. *Διεθνείς σχέσεις και Μακεδονικό ζήτημα*. Αθήνα: Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής.

Τσάκωνας, Π. (επιμ.). 2003. *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, Τόμος Α΄. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Φραγκονικολόπουλος, Χ. 2012. Οι εξωτερικές και διεθνείς ειδήσεις στο μετα-εθνικό κόσμο: Η πρόκληση της «παγκόσμιας οπτικής». *Ζητήματα επικοινωνίας*, 14-15, σσ. 47-58.

Φραγκονικολόπουλος, Χ. και Παναγιώτου, Ν. 2008. Η επίδραση των παγκόσμιων δικτύων ενημέρωσης στην εξωτερική πολιτική και τις διεθνείς σχέσεις. *Ζητήματα επικοινωνίας*, 7, σσ. 39-55.

Φραγκουδάκη, Ά. 2013. *Ο εθνικισμός και η άνοδος της ακροδεξιάς*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Φραγκουδάκη, Ά. και Δραγώνα, Θ. (επιμ.). 1997. *«Τι είν' η πατρίδα μας;»*. *Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Χριστόπουλος, Δ. (επιμ.). 2014. *Το βαθύ κράτος στη σημερινή Ελλάδα και η Ακροδεξιά. Αστυνομία, Δικαιοσύνη, Στρατός, Εκκλησία*. Αθήνα: Νήσος.

Ψαρράς, Δ. 2012. *Η Μαύρη Βίβλος της Χρυσής Αυγής*. Αθήνα: Πόλις.

B) ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ

Διαδίκτυο

Alexa.com. 2020. *Top sites in Greece*. Διαθέσιμο στο <https://www.alexacom/topsites/countries/GR>. (Ανάκτηση Ιούλιος 22 2020).

[news247.gr](https://www.news247.gr). Διαθέσιμο στο <https://www.news247.gr/>. (Ανάκτηση Ιούλιος 22 2020).

[newsbeast.gr](https://www.newsbeast.gr). Διαθέσιμο στο <https://www.newsbeast.gr/>. (Ανάκτηση Ιούλιος 22 2020).

[newsbomb.gr](https://www.newsbomb.gr). Διαθέσιμο στο <https://www.newsbomb.gr/>. (Ανάκτηση Ιούλιος 22 2020).

The Press Project. 2020. Διαθέσιμο στο <https://thepressproject.gr/>. (Ανάκτηση Ιούλιος 22 2020).

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Δημοσιογραφίας και ΜΜΕ <https://www.auth.gr/jour> (Ανάκτηση Ιούλιος 22 2020).

Βανδώρος: 2015. Εισαγωγή στις πολιτικές ιδεολογίες. [on line] Διαθέσιμο στο https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/4733/4/00_master%20document_%CE%95%CE%99%CE%A3.%CE%A0%CE%9F%CE%9B.%CE%99%CE%94%CE%95%CE%9F%CE%9B_%CE%A4%CE%95%CE%9B%CE%99%CE%9A%CE%9F.pdf (Ανάκτηση Ιούλιος 15 2020).

Δεμερτζής, Ν., Μανδενάκη, Κ. και Τσέκερης, Χ. 2020. Ιδιωτική ζωή και επιτήρηση στο Διαδίκτυο: η εποχή της μετα-ιδιωτικότητας. *EKKE, Κείμενα Εργασίας* [on line] 32: 1-40. Διαθέσιμο στο https://www.ekke.gr/publication_files/idiotiki-zoi-kai-epitirisi-sto-diadiktio-i-epochi-tis-meta-idiotikotitas (Ανάκτηση Ιούλιος 15 2020).

Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ <http://www.media.uoa.gr/> (Ανάκτηση Ιούλιος 22 2020).

Νέδος, Β. 2017. Παράθυρο συμβιβασμού από πΓΔΜ. [on line] *Η Καθημερινή on line*, Ιούνιος 13. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/913617/article/epikairothta/politikh/para8yro-symnivas moy- apo- pgdm> (Ανάκτηση Ιούλιος 22 2020).

Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών <https://www.uom.gr/bs0/plhrofories> (Ανάκτηση Ιούλιος 22 2020).

Υπουργείο Εξωτερικών – Υπουργείο ΨΗΠΤΕ / Γενική Γραμματεία Ενημέρωσης και Επικοινωνίας. *Η Συμφωνία των Πρεσπών*. Διαθέσιμο στο https://government.gov.gr/wp-content/uploads/2019/01/prespes_26.6%CE%A735.5_5.pdf (Ανάκτηση Απρίλιος 7 2020).